

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2016

Dita Hégrová

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra české literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Ve stínu slavných: Život a dílo Viktora Kamila Jeřábka

Life and works of Viktor Kamil Jeřábek in the shadow of more famous writers

Bc. Dita Hégrová

Vedoucí práce: prof. PhDr. Dagmar Mocná, CSc.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a
střední školy český jazyk — dějepis

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Ve stínu slavných: Život a dílo Viktora Kamila Jeřábka* vypracoval/a pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu a že odevzdaná elektronická verze diplomové práce je identická s její tištěnou podobou.

V Litomyšli dne

.....

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat Městské knihovně v Litomyšli, Regionálnímu muzeu v Litomyšli, Literárnímu archivu Památníku národního písemnictví a Archivu Masarykovy univerzity v Brně, bez jejichž pramenů a literatury by tato práce nemohla vzniknout. Speciální poděkování náleží mé vedoucí práce prof. PhDr. Dagmar Mocné, CSc. za ochotu, trpělivost, cenné rady a připomínky.

Anotace

Diplomová práce s názvem *Ve stínu slavných: život a dílo Viktora Kamila Jeřábka* se zabývá osobností, kariérou a literárním dílem tohoto učitele a spisovatele prostřednictvím jeho pamětí, archivních a knižně vydaných pramenů.

V druhé části se práce zabývá Jeřábkovými litomyšlskými prózami v kontextu se stejně tematicky zaměřenými díly Aloise Jiráska a Aloise Vojtěcha Šmilovského. Důraz klade především na ztvárnění postav a vykreslení prostoru tohoto maloměsta těchto autorů ve srovnání s Jeřábkovým pojetím uvedených aspektů.

Klíčová slova

Viktor Kamil Jeřábek, Alois Jirásek, Alois Vojtěch Šmilovský, Litomyšl, postavy, prostor, příběh.

ABSTRACT

Thesis *Life and works of Viktor Kamil Jeřábek in the shadow of more famous writers* deals with the personality, career and literary works of a teacher and a writer Viktor Kamil Jeřábek through his memoirs and published as well as archived works. The second part compares Jeřábek's prose works concerning Litomyšl with the works of Alois Jirásek and Alois Vojtěch Šmilovský, all of which are thematically similar. The emphasis is put on the description of characters and space of the small-town.

Key words

Viktor Kamil Jeřábek, Alois Jirásek, Alois Vojtěch Šmilovský, Litomyšl, characters, space, narrative.

OBSAH

<u>1. ÚVOD</u>	8
<u>2. KAŽDODENNOST VIKTORA KAMILA JEŘÁBKA</u>	10
2. 1 PŮVOD RODINY JEŘÁBKŮ	10
2. 2 JEŘÁBKOVO MLÁDÍ	11
2. 3 RODINNÝ ŽIVOT	13
2. 4 JEŘÁBEK UČITEL	15
2. 5 ZHODNOCENÍ JEŘÁBKOVY KULTURNÍ ČINNOSTI OČIMA DOBY	21
2. 6 LITOMYŠLŠTÍ PŘÁTELÉ	23
2. 6. 1 Josef Žďárský	23
2. 6. 2 Arne Novák	28
2. 6. 3 Alois Jirásek	29
<u>3. PŘEHLED TVORBY VIKTORA KAMILA JEŘÁBKA</u>	31
3. 1 LITERÁRNÍ ZÁZEMÍ A OSVĚTOVÁ ČINNOST	38
3. 1. 1 Osvěta (1871 – 1921)	40
3. 1. 2 Niva (1891 – 1907)	41
3. 1. 3 Moravské kolo spisovatelů (1912 – 1949)	44
<u>4. ALOIS VOJTĚCH ŠMILOVSKÝ</u>	49
4. 1 ŽIVOTOPIS	49
4. 2 DÍLO	53
4. 2. 1 Kontext	53
4. 2. 2 Přehled tvorby	55
4. 2. 3 Náměty	56
<u>5. ALOIS JIRÁSEK A LITOMYŠL</u>	61
5. 1 OBČAN MĚSTA	61
5. 1. 1 Učitelské působení	61
5. 1. 2 Rodina	65
5. 1. 3 Kulturní život a přátelé	67
5. 2 OBRAZ LITOMYŠLE V JIRÁSKOVĚ DÍLE V PRŮBĚHU STALETÍ	70
<u>6. LITOMYŠLSKÉ PRÓZY VIKTORA KAMILA JEŘÁBKA A JEJICH LITERÁRNĚ HISTORICKÝ KONTEXT</u>	75

<u>6.1 POSTAVY:</u>	75
6.1.1 LITOMYŠLSKÉ PRÓZY ALOISE VOJTĚCHA ŠMILOVSKÉHO	75
6.1.2 LITOMYŠLSKÉ PRÓZY ALOISE JIRÁSKA	81
6.1.2.1 Maloměstské historie	82
6.1.2.2 Další díla	91
6.1.3 LITOMYŠLSKÉ PRÓZY VIKTORA KAMILA JEŘÁBKA	93
6.1.3.1 Štěstí domova	94
6.1.3.2 Bodří maloměšťáci	97
6.1.3.3 Honzíček-dobrodinec	101
<u>6.2 PROSTOR LITOMYŠLE:</u>	102
6.2.1 ŠMILOVSKÉHO PŮSOBIŠTĚ	105
6.2.2 JIRÁSKOVO VLASTENECKÉ MĚSTO	107
6.2.3 JEŘÁBKOVO RODNÉ MĚSTO	109
<u>6.3 SHRUTÍ:</u>	114
6.3.1 TYPY MALOMĚSTSKÝCH POSTAV	114
6.3.2 VLASTENECKÝ RÁZ	119
6.3.3 LOKALIZACE PŘÍBĚHŮ	120
<u>7. ZÁVĚR</u>	122
<u>8. BIBLIOGRAFIE</u>	123
8.1 PRAMENY	123
8.2 LITERATURA	124
<u>9. PŘÍLOHY</u>	126

1. ÚVOD

Jedním z malebných míst, která dodnes poutají pozornost, je Litomyšl. Toto město má bohatou historii a kulturní zázemí. Nejen v 19. století se zde praktikovala vysoká politika a zakládaly se různé spolky. Ať už trvale nebo krátce zde pobývaly významné osobnosti, například Alois Vojtěch Šmilovský, Alois Jirásek a místní rodák Viktor Kamil Jeřábek. Pro tyto učitele a spisovatele se stala Litomyšl osudovým městem z hlediska osobního života, povolání a také jako inspirační zdroj jejich prozaických děl.

Co se týče Šmilovského a Jirásky, jejich pozůstalosti (včetně zanechaného díla) jsou do značné míry zpracovány. Avšak to, že se mladý suplent od svého kolegy nechal ovlivňovat i v kratších prozaických texech, zůstává opomenuto. Na tuto dvojici navazoval ve své tvorbě také o generaci mladší autor – Viktor Kamil Jeřábek (1859 – 1946). Dříve byl tento učitel na obecních školách znám po celých Čechách a Moravě zejména díky své osvětové činnosti a literárním textům. Dnes se s jeho jménem setkáme pouze na menších pamětních deskách v Litomyšli a v Brně.¹ Právě pro tyto skutečnosti bych ve své práci chtěla připomenout život a dílo tohoto kulturního činitele nejen Litomyšlanům, kteří sice chodí kolem jeho rodného domu a náhrobku na hřbitově, ale neví, kým byl jejich rodák.

Jeřábek se jako prozaik inspiroval především prostředím moravské vesnice konce 19. století, některá kratší prozaická díla se však vztahují k Litomyšli. Na ně se ve své práci zaměřím, přičemž jeho ostatní, dobově možná průbojnější beletristické práce, ponechám stranou pozornosti. Vzhledem k tomu, že Litomyšl byla v době, kdy o ní Jeřábek psal, prostorem již literárně obsazeným díky aktivitě jeho předchůdců, Aloise Vojtěcha Šmilovského a Aloise Jirásky, stane se porovnání s litomyšlskými prózami těchto autorů základem pro analýzu Jeřábkových próz. Na jejím základě se pokusím vystihnout, v čem následoval tradici utvořenou díly jeho předchůdců a kde naopak tkví specifčnost jeho pohledu.

Viktorem Kamilem Jeřábkem se zabývalo pouze málo příspěvků literárních historiků a teoretiků, například Vojtěch Martínek v *Rozpravách Aventina*.² Vybranými moravskými díly se zabývala Andrea Audyová ve své diplomové práci.³ Jeho litomyšlskému působení se

¹ Mnohem známějšími osobnostmi z Jeřábkovy rodiny je jeho prvorozený syn Čestmír a vnuk Dušan.

² MARTÍNEK, Vojtěch, Viktor Kamil Jeřábek, *Rozpravy Aventina*, 1928, roč. 4, číslo 21.

³ AUDYOVÁ, Andrea, *Vybraná díla Viktora Kamila Jeřábka*. Diplomová práce. Brno, Masarykova univerzita, Fakulta filozofická, 2012. Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.

věnoval Josef Žďárský, někdejší ředitel Regionálního muzea v Litomyšli.⁴ Mými dalšími zdroji byly Jeřábkovy pozůstalosti z fondů zmíněného litomyšlského muzea,⁵ Dušana Jeřábka⁶ a z Literárního archivu Památníku národního písemnictví.⁷ Sám Jeřábek si napsal paměti: *Mezi Litomyšlí a Brnem a Život*.

Jeřábek nejenže v Litomyšli prožil dětství, ale po celý svůj život se do města vracel a měl zde četné rodinné a přátelské vazby. Z těchto zkušeností čerpal náměty pro svou tvorbu. Nejznámějším a nejtypičtějším dílem z Jeřábkova „litomyšlského období“ jsou *Bodří maloměšťáci* (1901), v němž čtenář najde obraz malé Litomyšle z doby jeho mládí a pozdější doby. Jeho styl nebyl „básnický“ jako Jiráskův, ani „moralistní“ jako Novákové a Šmilovského, o to více se Jeřábek snažil realisticky zobrazit obraz maloměsta své doby se všemi jeho typickými rysy. Taková jsou i jeho další díla: *Šťěstí domova* a *Honzíček-dobrodinec*, jsou to především příběhy o litomyšlských figurkách, psané stylem, kterému se Jeřábek naučil na Moravě.⁸

⁴ Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, ŽĎÁRSKÝ, Josef, Fond 200, karton 1 – 3, Josef Žďárský, nestránkováno.

⁵ Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond 43, karton 1, Viktor Kamil Jeřábek, nestránkováno.

⁶ Archiv Masarykovy univerzity v Brně, JEŘÁBEK, Dušan, Fond B 107, karton 34, nestránkováno.

⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond: Jeřábek Viktor Kamil, karton 1, nestránkováno.

⁸ NEJEDLÝ, Zdeněk, *Litomyšl. Tisíc let českého města. Kniha druhá*, Praha 1954, s. 126.

2. KAŽDODENNOST VIKTORA KAMILA JEŘÁBKŮ

2. 1 PŮVOD RODINY JEŘÁBKŮ

Viktor Kamil Jeřábek pochází ze staré české knihtiskařské pražské rodiny, jejíž kořeny sahají až do roku 1685. V tomto roce totiž nacházíme zápis v *Učednické knize*, v němž se píše o vzniku a osudech knihtiskárny Jeřábků až do jejího konečného převzetí *Politikou, tiskařstvím a vydavatelstvím* a jako první tiskař je uveden Jan Karel Jeřábek. Zde se také píše, že právě ten vytiskl vědecké dílo Sebastiani Christiani a Zeidlera, *Medicinae et philosophiae doctris Somatotomia anthropologia etc.* Rovněž *Poselkyně starých příběhů českých etc.* od Jana Beckovského z roku 1700 nese jeho jméno.⁹

Nástupcem tohoto knihtiskaře se stal jeho syn Karel Josef Jeřábek roku 1713.¹⁰ Jeho bratr, Jan Julius, koupil roku 1733 tiskárnu Václava Helma, založenou roku 1706. Z toho vyplývá, že v té době byly v Praze dvě tiskárny patřící Jeřábkovým. Roku 1740 byly patrně obě tiskárny sloučeny v jednu a vedl ji Jan Julius Jeřábek.¹¹ Od roku 1767 ji vedl František Jeřábek a po něm jeho syn František Václav, v jehož tiskárně vytiskl Josef Dobrovský svou řeč, kterou následně přednesl u příležitosti korunovace císaře Leopolda II. českým králem.¹²

Nástupcem se stal jeho syn František Gerzabek, jenž převzal tiskárnu roku 1796. V této době se sice objevují tři tiskárny („V Železných dveřích“, „U Půlzlátého kola“ a v Mladé Boleslavi) pod jejich jménem, ale všechny je vedl již zmiňovaný František. Tiskl například Jana Nejedlého *Hlasatele českého*. Gerzabkovou ženou byla Sabina z Grenetu, francouzská šlechtična, emigrantka, uvedená v mladoboleslavské matrice poznámkou „z říše“, tj. nejprve utekla do Německa a odtud se přestěhovala do Čech. Jí počíná úpadek rodu. Tiskárnu „U Půlzlátého kola“ vedla v letech 1800 – 1810 Johanna Jeřábková, Františkova matka. Mladoboleslavskou zdědil jeho syn Filip Jeřábek. Roku 1828 již byla pražská tiskárna přestěhována do Jezuitské ulice. Po otci Františkovi ji vedl syn Josef Jeřábek, který však brzy zemřel, tudíž ji převzala vdova Kateřina Jeřábková. Vytiskla mj. druhé vydání Jungmannovy *Historie literatury české* v roce 1849. Po její smrti se jí ujal Karl

⁹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě, 1924, s. 211.

¹⁰ V době jeho nezletilosti vedl tiskárnu Jan Adam Cecynkar.

¹¹ Tehdy byl Ignác Jeřábek, syn Karla Josefa ještě nezletilý.

¹² Tamtéž, s. 212.

Seyfrid, který vytiskl př. dva svazky Šafaříkových *Slovanských starožitností*. Roku 1873 přešla knihtiskárna v majetek spolčenstva Politiky.¹³

Druhý syn Františka Jeřábka, Jan Gerzabek koupil knihtiskárnu v Teplicích, ale za něho nastal úplný úpadek kdysi bohatého rodu. Třetím z jeho dětí byl Jan Vojtěch Jeřábek (nar. 1822 v Teplicích), který po vyučení odešel do Prahy, tam přijal místo korektora Haasovy tiskárny roku 1844, posléze odešel do Litomyšle, kde již natrvalo pracoval v Bergrově, později Augustově tiskárně. Zde strávil 60 let a zažil mnoho významných kulturních událostí, jež se pořádaly ve městě, a tiskl mnoho zajímavých knih. Jednou z nich bylo například vydání *Babičky* Boženy Němcové, dalším Nerudova tragédie *Francesca di Rimini* atd. Tyto skutečnosti nasvědčují, že Litomyšl byla i v 19. století kulturním centrem.

Jan Jeřábek¹⁴ se znal se všemi tehdejšími českými spisovateli, byl přítomen, když roku 1850 Havlíček vyjednával s Bergrem vydávání *Slovana* – marně. Od roku 1863 dalších dvacet let sám vedl knihtiskárnu Augustových dědiců. Alois Jirásek o něm ve svých pamětech píše: „*Byl faktorem, správcem té tiskárny za Bergra, za Augusty. (...) Mám v milé paměti mírného, milého toho muže, svěžího vždy obličeje, prošedivělých, pak už bílých knírů, jenž horlivě se účastnil vlasteneckého ruchu v Litomyšli už za let šedesátých a jmenovitě zdárně účinkoval ve zpěváckém spolku Vlastimilu. Zemřel roku 1903 poslední knihtiskař Jeřábek. Jeho syn odcizil se povolání svého rodu, ne však docela. S tiskárnou zůstal ve spojení jako spisovatel Viktor Kamil Jeřábek.*“¹⁵ Po pohřbu Jana Jeřábka, napsal jeho syn tzv. díkůvzdání ze dne 3. listopadu 1903, v němž za celou rodinu děkuje všem lidem, kteří projevíli soustrast, zejména pak Vladimíru Augustovi a pěveckému sboru Vlastimil.¹⁶

2. 2 JEŘÁBKOVO MLÁDÍ

Viktor Kamil¹⁷ Jeřábek se narodil v Litomyšli, ve starém měšťanském domě na náměstí,¹⁸ který se nachází naproti radnici. Sám na něj vzpomíná: „*Během těch let, co jsem opustil domov a zakotvil na Moravě, změnil se zevně i uvnitř a tím pozbyl mnoho ze své zajímavosti a půvabné rázovitosti. S jeho barokového průčelí, ukončeného nahoře vysokou*

¹³ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě, 1924, s. 213.

¹⁴ Roku 1896 získal stříbrný záslužný kříž.

¹⁵ Tamtéž, s. 214.

¹⁶ Díkůvzdání, in: Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, fond: 43, karton 1, Viktor Kamil Jeřábek, nestránkováno; dále jen *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

¹⁷ Svě druhé jméno Kamil přejal po své první velké lásce Kamile z Oslavan.

¹⁸ Je na něm vyryt nápis o jeho restauraci, jež proběhla v roce 1526.

mansardou, oloupali staré fresky, představující jakási báječná, okřídlená zvířata a tím jakoby sebrali s jeho tváře všecko to vypravování pohádek, které mně v dobách radostného dětství šeptával. Neveliká okna v průčelí, plná vždy hortensií, muškátů, fuksií i nádherně ohnivých azalek, dívala se vlídně a konejšivě do mého pohledu za nízké skříňky a krámky zvučely jen všedním, klopotným životem skutečných pozemšťanů. (...) Ve vlhkém koutku u okna, odkudž skýtal se nádherný pohled na mohutný chrám piaristický, stávalo na rozviklaných sloupcích toaletní zrcadlo vždy jako mlžnou clonou zakalené. (...) Přístěnek byl nám nejmilejším koutkem za zimních večerů. Zde u kamen kolem stolu naslouchali jsme bez dechu vypravování frajle Loty o Havlíčkovi, o krutém dědu císaři Františkovi, zanevřevším na vévodu Zákupského. Tam byla i lůžka našich rodičů s Madonou a Kristem od Quidona Reniho, se starou skříní s hračkami a s obrazem svatby v Káni na stěně. (...)“¹⁹

Otec Jeřábka, Jan Vojtěch, byl skromný, pasivní, nevýbojný, andělsky trpělivý, proto vůbec neměl nepřátele. Byl vzorem věrného pracovitého člověka, který tiše trpěl těžkou prací. Matka, Rozalie Jeřábková,²⁰ byla živé, neklidné a starostlivé povahy. Od útlého mládí až do posledních chvil života těžce pracovala v loterii a trafice, dost často ve společnosti dvou jízlivých a nervózních žen, a starostí o rodinu. Kvůli zmíněné práci v trafice se jí také zhoršovalo zdraví a v jeho důsledku a nedostatku času na rodinu, se o její děti částečně starala také Jeřábkova babička, kterou on sám nazval „majordomem.“²¹

Viktor Kamil Jeřábek se narodil 4. února 1859 jako nejstarší ze čtyř dětí. Za ním následovaly sestry: Jindřiška, Božena a Marie. Počátečního vzdělání se mu dostalo na školách umístěných na podsínce pod tiskárnou a na Janovské ulici „U Valouchů“. Pak teprve přešel na hlavní školu k piaristům (místní gymnázium), kde vyučovali tzv. mistři, tj. studenti hodlající vstoupit do řádu. „Ničemu řádnému jsem se zde nenaučil, měl jsem tudíž špatný základ, cítil jsem nedostatek přípravy pro celou dobu reálních studií.“²² Jeřábkovi později vadil především fakt, že uměl špatně německy. Když mu bylo 9 let, začal studovat místní reálnou školu, která se nacházela na dnešním Touloucově náměstí, tzv. Špitálek. Odtud se později škola přestěhovala (ještě za dob jeho tamějších studií) do nové budovy na panských valech. Zde také v necelých 17 letech maturoval. Dále si zvolil učitelskou kariéru, kterou se

¹⁹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno 1926, s. 7 – 9.

²⁰ Její povahu a osud Jeřábek promítl do postavy paní Rozi v díle *Šťěstí domova*.

²¹ Tamtéž, s. 11.

²² Tamtéž, s. 12.

budeme zabývat v následující kapitole. Během své profese se snažil neúnavně a vytrvale pracovat, proto jej učitelé několikrát jmenovali do čel jednot: Komenského v Rosicích a Budče venkovského v brněnském okrese. Jeřábek též publikoval do pedagogických časopisů mnoho článků ze školské praxe, přednášel na různých místech a rád se účastnil akcí sokolů.²³

2.3 RODINNÝ ŽIVOT

V jednom ze svých působišť (Prsticích) jej čekal svízelný život jednak ve škole, jednak v obci, neuměl německy a nemohl si dlouho zvyknout na zdejší zcela odlišné poměry, týkající se především českého živlu, kterému byl zcela oddán. Ale nakonec se mu podařilo všechny překážky překonat a zavedl si zde přísný a spravedlivý řád. Zde se také oženil 4. srpna 1892 s Marií Císařovou z Litomyšle.²⁴ O jejím životě se nám bez souhlasu rodiny Jeřábkových nepodařilo nalézt bližší informace. Jsme tedy odkázáni pouze na archivní fondy, z nichž se například dozvídáme, že byla členkou Spolku paní a dívek a že si vedla velmi pečlivé denní záznamy včetně rodinných účtů a toho, co který rok přečetla za knihy.²⁵ Manželům Jeřábkovým se narodili celkem čtyři synové: Čestmír, Ctibor (vrchní účetní v Praze), Milíč (revident státní správy v Praze)²⁶ a Jiří.

V roce 1914 vypukla první světová válka, která neminula ani tuto rodinu. Po celou dobu jejího trvání měli Jeřábkovi tři syny na frontách, z toho dva v těch nejhorších. Všichni se ale nakonec šťastně a zdravě vrátili domů. Když rodina mohla oslavovat mír, zasáhla ji další těžká rána osudu, s níž se její členové dlouho nemohli vyrovnat, nejmladší syn Jiřík, který byl miláčkem rodiny, zemřel.²⁷

Čestmír Jeřábek (1893 – 1981) se narodil v Litomyšli v domě rodiny Císařových, krátce studoval tamější gymnázium, roku 1917 se stal právníkem v Praze, působil po zbytek života v Brně, ale také literárně tvořil. Byl spoluzakladatelem Literární skupiny (1921), předsedou Sdružení moravských spisovatelů (1945–1948) a redigoval časopis Host (1922–

²³ Jednu sokolskou jednotu dokonce sám založil.

²⁴ Svatební oznámení, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

Blahopřání k sňatku s V. K. Jeřábkem 1892, in: Archiv Masarykovy univerzity v Brně, JEŘÁBEK, Dušan, Fond B 107, karton 34, nestránkováno.; dále jen *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

²⁵ Rodinné zápisky 1908 – 1948, taméž.

²⁶ Smuteční oznámení V. K. Jeřábka, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

²⁷ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 157 – 161, 198 – 203.

1926) a v roce 1968 byl jmenován čestným občanem Litomyšle. Jako všichni členové této rodiny měl k tomuto městu vřelý vztah a rád se sem vracel. Byl to také on, kdo se v 60. letech zasloužil o to, aby se jedna z litomyšlských ulic jmenovala po jeho otci. Jeho syn Dušan Jeřábek byl v roce 1966 jmenován profesorem dějin novočeské literatury na dnešní Masarykově univerzitě v Brně. Ve svém bádání se zaměřil na generaci májovců, především na Vítězslava Hálka.²⁸ Zajímavý je fakt, že když se narodila Dušanova sestra, dostalo se rodičům a prarodičům více gratulací, neboť po čtyřech chlapcích se konečně narodilo děvče, jež „zachovává příchyllost k rodičům i ve věku, kdy ‚kluky‘ to žene z rodiny ven.“²⁹

Viktor Kamil Jeřábek také rád cestoval, někdy se ženou, jindy sám po 20 let. Navštívil: severní a jižní Německo, baltské pobřeží a Rujanu, alpské země – Švýcarsko, několikrát pobýval u hornoitalských jezer, dále navštívil Benátky, Florencii, Milán, Řím, Neapol, Grad, Paříž atp. „*Odnesl jsem si ze všech těch míst nezapomenutelné dojmy a chtěje prospěti jiným svými zkušenostmi, napsal jsem čtyři knihy cestopisů: Drobnosti z cest, Ku břehům Baltu, Napříč Itálií, Z oblastí jezerních.*“³⁰ V posledních letech pobytu v Obřanech se Viktor Kamil Jeřábek začal vzpomínkami vracet do rodného města. Tím vzniklo šest knih, většinou se jednalo o maloměstské historie, jež otiskl v *Cestě, Zvonu, Zlaté Praze* a jako fejetony v *Lidových novinách*. Nakonec napsal své paměti (*Život*), z nichž také čerpáme v této práci. K poslední zmiňované knize pamětí Jeřábek cituje dobové hodnocení jeho děl, jež se například může stát jedním z východisek pro posuzování jeho díla: „*Že zdůrazňuji v ní jakýsi heroický rys, který (prý) uplatňuji v různých působištích, na čemž si pravděpodobně zakládám...A že románově osvětluji svůj osud.*“ Jeřábek k tomu však právem dodává, že již v té době měl řadu let tvrdého života za sebou a že jsou mu posměšky lhostejné.³¹

Díky svým přátelům, kteří mu zajistili pohodlné bydlení a materiální jistotu, odešel 1. února 1926 do důchodu a přestěhoval se do Brna. Roku 1943 byl Jeřábek těžce nemocný, podstoupil operaci, ale uzdravil se. Jeho žena si v dopise Josefu Žďárskému (viz níže)

²⁸ DUŠAN JEŘÁBEK [online], <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=399>>, [cit. 6. srpna 2015].

²⁹ Dopis Václava Hory Viktoru Kamilu Jeřábkovi zde dne 6. února 1932, in: Literární archiv Památníku národního písemnictví, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond: Jeřábek Viktor Kamil, karton 1, nestránkováno; dále jen *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: LA PNP.

³⁰ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno 1926, s. 15.

³¹ Tamtéž, s. 16.

stěžovala, že celé rodině chybí větší kontakt a nové zprávy z Litomyšle. Dále se zmiňuje o svém vnukovi, Dušanu Jeřábkově, že musí pracovat ve zbrojovce v Kuřimi a je z neustálého rozdílu tepla nemocný. Ale blíže o jejich každodenním životě za druhé světové války se nerozepsala.³² O rok později se manželé Jeřábkové „vrátili“ do Litomyšle, kde Viktor Kamil Jeřábek prožil své poslední dva roky života. Zemřel ve věku 87 let dne 16. dubna 1946 tamtéž.³³ V kondolenci Místního národního výboru v Litomyšli najdeme aspekt zdůrazňování jeho díla, které se mj. vztahovalo k jeho rodnému městu.³⁴ Oproti tomu Arne Novák³⁵ napsal: „*Z prořídle skupiny moravských spisovatelů odchází jeden z nejstarších a nejrázovitějších, spolehlivý letopisec a bezohledný psycholog moravské soudobé dědiny, drsný až drastický realista ostrého pohledu a chladného, hranatého slova, nebroušený mistr markantní povahokresby a nelichotného, ale charakteristického dialogu – Viktor Kamil Jeřábek.*“³⁶

2. 4 JEŘÁBEK UČITEL

Jak už bylo výše řečeno, Jeřábek byl povoláním učitel. Tuto skutečnost blíže rozvineme na tomto místě. Když mu bylo 17 let, rodiče mu dali na výběr: „*Jdi na techniku, ale po absolvování starej se o sebe; netroufáš-li si, vyvol si učitelství, kde dříve se osamostatníš.*“ Jeřábek sám zhodnotil svoji tehdejší volbu: „*Na technice, hlavně v oddělení chemickém, byla tehdy těžká krise, do pedagogií se hrnuli abiturienti středoškolští, i šel jsem s tím proudem a jednoho letního dne vybral jsem se s rodiči do Kutné Hory, kde tehdy řediteloval nejvzácnější člověk, jehož jsem v životě poznal, dr. Gustav Adolf Lindner.*“³⁷ Po roce byl jsem svým pánem – v 17 letech!“³⁸ Jeřábek byl v tomto učitelském ústavu nejmladším žákem, protože jeho ostatní spolužáci si potřebovali ke své práci dodělat kvalifikaci. Byl mezi nimi velký věkový rozdíl, proto měl přezdívku „malý abiturient“.³⁹

³² Dopis Marie Jeřábkové Josefu Žďárskému ze dne 22. února 1943, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

³³ Smuteční oznámení V. K. Jeřábka, tamtéž.

³⁴ Úmrtí oznámení od MNV v Litomyšli, tamtéž.

³⁵ Arne Novák, vlastním jménem Arnošt František Marie Novák, (2. března 1880 Litomyšl – 26. listopadu 1939 Polička); byl český literární historik a kritik, bohemista a germanista, syn spisovatelky Terézy Novákové.

³⁶ Úmrtí oznámení Viktora Kamila Jeřábka od rodiny, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

³⁷ Gustav Adolf Lindner (11. března 1828 Rožďalovice – 16. října 1887, Praha) je po Janu Amosu Komenském považován za druhého nejvýznamnějšího českého pedagoga. Navazoval na práci svých předchůdců.

³⁸ *JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Člověk a dílo*, Brno 1926, s. 12.

³⁹ *JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 8.

Jelikož měl již maturitu složenou, zapsal si pouze pedagogiku a předměty s ní spojené, hospodářství, náboženství a metodiku předmětů a dále němčinu, pro něho zcela nesympatický jazyk. „*Ale Kalina mne nezkoušel jen z němčiny, nýbrž dával mi pořouchlé otázky z děje- a zeměpisu, neúprosně žádaje, abych je německy zodpovídal. A když jsem mu rozpačitě koktával, provázel mé výklady jedovatými poznámkami o vyspělosti abiturientů litomyšlské reálky.*“⁴⁰ Tento profesor učil Jeřábka již v poslední zmiňované škole, ale žáci jej neměli v oblibě. S ostatními vyučujícími již Jeřábek neměl vážnější konflikty. Ze všech, které kdy poznal, si nejvíce vážil právě výše uvedeného ředitele ústavu, Lindnera, který vycházel studentům vstříc, byl klidný a laskavý, s velkým zaujetím vykládal látku, neměl nepřátele a ostatní jeho kolegové jej měli v úctě, i když byl mladší než oni sami.⁴¹

Po absolvování vyšší reálné školy mu byla díky protekci rodinného přítele notáře Viktora Faltise nabídnuta místa na Ústecku – v Landšperku v jednotřídce, ale to Jeřábek odmítl z důvodu mládí a nezkušenosti, a dále v Dlouhé Třebové. Téhož dne jej litomyšlská okresní školní rada jmenovala podučitelem v Osíku u Litomyšle. On kvůli blízkosti k rodině a Litomyšli odmítl výhodnější a slibnější místo ve zmiňované Dlouhé Třebové.

V Osíku byl v té době řídícím učitelem Antonín Mikulášek, který se stal Jeřábkovým blízkým přítelem a rádcem do začátku dospělého života. „*Škoda jen, že jsem pro časté pochůzky do rodiště málo z jeho učitelských a povšechných vědomostí čerpal. Později často jsem si uvědomoval, jak jinak mohl Mikulášek prospěti národu, kdyby byl býval žil v poměrech příznivějších. (...) On pak byl mi více přítelem než představeným a velmi milosrdně přehlížel mé slabosti a nebylo jich málo.*“⁴² Druhým učitelem na škole byl starý kantor Klejch, který míval nepříjemnosti s tresty. V té době byl okresním inspektorem litomyšlský děkan Antonín Šanta,⁴³ kterého měli všichni tamější obyvatelé v úctě. Byl také předsedou zpěváckého spolku Vlastimil a účastnil se různých městských vzdělávacích akcí.

„*Při jedné inspekci mně, mlad'ochu, otcovsky radil, abych při vyučování ,nehulákal', jinak budu za rok ,na prkně'. Dobrá rada, ale nenásledoval jsem ji a ,hulákal' jsem bez úrazu ve škole – 50 let. Též mne varoval před pitím alkoholických nápojů, poukazuje na mou*

⁴⁰ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 8.

⁴¹ Tamtéž, s. 7.

⁴² Tamtéž, s. 11.

⁴³ Antonín Šanta (6. 5. 1817 v Chocni – 27. 4. 1887 v Litomyšli), kaplan v Chocni, děkan v Litomyšli a okresní inspektor tamtéž. V Jiráskově *Filosofské historii* vystupuje jako páter Antonín.

horkokrevnost. Tu bylo již snadněji vyhověti, neboť pobíral jsem ročního platu 360 zlatých.“⁴⁴ Děkanství bylo v té době „pohostinným místem“, kde se zastavovali významní občané: poslanec František Brauner, herečka Otýlie Sklenářová-Malá, malíř Antonín Dvořák.

Po něm tuto funkci inspektora na Litomyšlsku a Poličsku zastával gymnaziální profesor Alois Schmillauer,⁴⁵ známý svým spisovatelským jménem Alois Vojtěch Šmilovský. Prvotní přijetí vystřídal odpor nejen u zkušených učitelů, ale i žáků, neboť Šmilovský si počínal nerozumně v inspektorském řemesle při hodinách a byl hodně sebevědomý. Jeřábek jej hodnotí takto: „Šmilovský, mistr českého slova, jako by byl měl dvojí duši. V obcování nebýval vždy nejpříjemnější, při exhortách gymnasijských bezohledně chrchlával a i jinak býval ‚nenuceně přirozeným‘. (...) Dobře řekl jeden bystrý učitel, že Šmilovský je daleko příjemnější člověk než Šmilauer.“⁴⁶

Na své první působiště Jeřábek vzpomínal také ve smyslu organizace školství a jeho systému v praxi. „Tehdejší organisace učitelská byla ještě v plénkách, sdružovala veškeré učitelstvo okresu, měla význam jen vzdělávací, pěstovaly se v ní přátelské, kolegiální styky mezi učitelstvem všech kategorií obecných a měšťanských škol okresu. Dobře nám bývalo pospolu, (...) a pamatuji se, jak tehdejší vynikající učitelé měšťanských a obecných škol vlídně vycházeli nám ‚mlad’ochům‘, podučitelům vstříc (...) a každým činem snažili se nám býti užiteční. (...) Čilý život organizační rozproudil se teprve na mém třetím působišti.“⁴⁷

OSLAVANY

V Osíku Jeřábek učil celkem čtyři roky, po té začal cítit, že by měl jít jinam. „Dosti již všeho toho ‚světa užívání‘! kategoricky ozýval se hlas rozumu a hned vzápětí dostavila se touha: vyprostiti se rázem z dosavadních poměrů.“⁴⁸ Nabídka přišla brzy – do Oslavan na Ivančicku, kam odešel v roce 1881.⁴⁹ Jeřábek si začal shánět informace o svém novém působišti. Zjistil, že tato obec je městysem s (tehdejšími) 2 900 obyvateli. Měl dobrou

⁴⁴ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Děkan P. Antonín Šanta, in: *Litomyšlský obrázek, JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

⁴⁵ Alois Vojtěch Šmilovský (vlastním jménem Alois Schmillauer 24. ledna 1837, Mladá Boleslav – 20. června 1883, Litomyšl); Byl spisovatel a gymnaziální profesor, od roku 1877 okresní školní inspektor.

⁴⁶ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 15.

⁴⁷ Tamtéž, s. 118.

⁴⁸ Tamtéž, s. 17.

⁴⁹ Heslo *Viktor Kamil Jeřábek*, in: *Lexikon české literatury*, sv. 2/I, H – J, Praha, Academia, 1993, s. 512 – 514.

kvalifikaci a roku 1880 k ní přidal ještě „učitelskou zkoušku způsobilosti“. Po prázdninách, když se postupně stěhoval na Moravu a stal se podučitelem v oslavanské škole, začal vnímat rozdíly mezi Čechy a jeho novým domovem. Z jeho popisu situace můžeme vidět nevraživost mezi oběma oblastmi. *„Slova český téměř se neužívalo, jen nejprobudilejšími lidmi, a to velmi často s příhanou. (...) Všecky vlády snažily se dle starořímského ‚divide et impera‘ rozdvojiti Čechy s Moravany, vraziti Moravou klín mezi slovanský západ a východ. Proto houževnatě Moravanům vtoukáno do hlav, že jsou zvláštním národem, nenávisť k Čechům uměle byla živena a podněcována. Raději vlády se k nenáviděnému názvu ‚slovanský‘ uchýlily, než by byly svolily, aby příkladně ústav: gymnasium, reálka etc. jmenoval se česky.“*⁵⁰

Nejvíce jej však mrzelo, že čím dál na východ od České Třebové, tím více se mluvilo německy. Po příjezdu do Oslavan viděl těžce pracující místní obyvatele, povrchnost a nespolečenský život tamější honorace a u vrstvy inteligence jen češství, které navenek nemohla dávat najevo. Na druhou stranu připisoval zásluhy brněnskému spolku Vesna, který se v této oblasti zasloužil o osvětovou činnost. Protože se chtěl nějakým způsobem prosadit v lepší společnosti, začal se přes odpor učit německy. O Ivančicích mluvil jako o židovsko-německé obci a o Brnu jako městu „němčení“. *„Vše, kam člověk jen pohleděl, bylo německé, a sice hnusně německé, neb se pod těmi písmenami a německy vystupujícími lidmi zcela jistě tajilo renegátství. (...) Jen ti nejubožejší lidé z nejnižších vrstev mluvili brněnskou češtinou (...). Jediným reprezentačním domem byl Besední dům. To byla bašta Čechů. (...) Člověk se aspoň tak odškodnil.“*⁵¹

SILŮVKY

Ve 22 letech byl Viktor Kamil Jeřábek jmenován správcem školy v nedalekých Silůvkách a rozloučil se s Oslavany tragikomickým odchodem z důvodu „pobuřování“. Zde působil v letech 1882 – 1887. Svě zážitky („spokojený, šťastný život mezi prostým srdečným lidem“) promítl do prózy *Idyla staničky třešňůvské*.⁵² Po příjezdu do obce Silůvky jej s nadšením a očekáváním vítal místní lid. Ten byl především rolnický, nebo sloužil panstvu. Byla to velmi malá obec, proto většina lidí se brala mezi sebou a starosta platil jako

⁵⁰ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 18 – 19.

⁵¹ Tamtéž, s. 22.

⁵² Heslo *Viktor Kamil Jeřábek*, in: *Lexikon české literatury*, sv. 2/I, H – J, Praha, Academia, 1993, s. 512 – 514.

největší autorita i ve věcech soudních, po něm následoval větrnský farář a dalším váženým občanem byl ředitel školy a učitel – od roku 1882 jím byl Viktor Kamil Jeřábek. S těmito lidmi musel za každou cenu dobře vycházet, proto velice trpěl, když se farář nechoval podle „desatera božích přikázání“, ale kázal je v kostele. Na druhou stranu díky jemu se Jeřábek dostal do společnosti rodiny Bakešů, která měla dobré společenské styky.⁵³

Lidé byli nejdříve proti novotám, které zaváděl nový příchozí, ale nakonec se mu jako autoritě podřídili. Jeřábek si tudíž po čase mohl pochvalovat dobrou docházku dětí do vyučování, jejich kázeň a poctivost. Postupně se stal nejen váženým ředitelem školy, ale mnoha lidem byl přítelem a rádcem. „*Věru, že často mne ta ‚húcta‘ a dojemná pozornost prostých, dobráckých lidí do rozpaků přiváděla. Splynul jsem úplně s tímto přístavem a nikdy předtím a nikdy již potom neměl jsem toho oblažujícího vědomí, spokojenosti a ničím nezkaleného štěstí.*“⁵⁴ Jeřábka ale „začalo pálit dobré bydlo“ a chtěl odejít jinam. Velmi brzy mu náhoda zajistila místo řídícího učitele v Pršticích.⁵⁵

PRŠTICE

O této obci Jeřábek věděl, že jeho nepřáteli jsou v podstatě všichni obyvatelé, že mají svého oblíbence a že se bojí veškerých výdajů spojených se stavbou školy. Bylo mu doporučeno, aby na nikoho nebral ohled, byl statečný a šel pevně za svým cílem – stavbou nové školní budovy.⁵⁶ Na jeho straně stály pouze školské úřady. Po různých komplikacích za sedm měsíců potom vyrostla nová školní budova s pěknou zahrádkou. Avšak strasti s konšely měl neustále, například co se týče otopu v zimě na vytápění učeben.⁵⁷ Jedním z prohřešků místních občanů byla tvrdohlavost a školní (ne)docházka jejich dětí. S tím Jeřábek velmi dlouho usilovně a s neúspěchem bojoval. V těch časech byl totiž učitel odpovědný za nedbalou docházku pod trestem vězení. „*Posílal jsem upomínky od správy školy, na něž musívali se rodičové podepisovati. Podepsali se, ale přidali někdy samostatné poznámky, svědčící sice o jejich otevřenosti a upřímnosti vůči učiteli, ale nesrovnávající se*

⁵³ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 109.

⁵⁴ Tamtéž, s. 28.

⁵⁵ Co se týče Jeřábkových působišť, vždy mu pomohla náhoda, kterou ve svých pamětech zdůrazňoval vždy, když měl jít jinam, a obešel se bez protekce.

⁵⁶ Stará budova školy byla v dezolátním stavu včetně bytu učitele.

⁵⁷ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 33, 126 – 130.

nikterak s vážností úřední upomínky.“⁵⁸ Různé příhody, někdy humorné, jindy vážné, si Jeřábek také „užil“ s větrnským farářem, který zde učil náboženství. Obratnost lidí pocítil zejména v době, kdy chtěl nechat své syny studovat střední školu v Brně a ucházel se o místo učitele na okraji téhož města.⁵⁹ V Pršticích měl také dva podučitele, Sékoru a Skřivánka, které naučil metodiku a didaktiku a posléze se z nich stali velmi dobří učitelé – byť na jiných působištích.⁶⁰

Jak už bylo výše naznačeno, Jeřábek se velmi angažoval v učitelském spolku národnostně a osvětově zaměřeném: „*Tenkrát se zde na Moravě krásně žilo snaživému českému člověku. O práci zejména na roli školské nebylo nouze, vše čekalo na pilnou ruku a čipernou hlavu. Bylo nás v každém okrese několik, ale všichni snažili jsme se společným úsilím zlepšiti, co za staletí bylo zanedbáno, horečně pracovali jsme na povznesení českého školství, společenského života a uvědomování lidu. Zdávalo se nám druhy, že slyšíme trávu růsti, tak se vše dařilo.*“⁶¹ Jeřábek své žáky učil mít dobrý vztah ke svým předkům a budoval v nich národní hrdost. To se projevovalo například organizováním oslav různých výročí významných „obrozenců“, Františka Palackého či Františka Ladislava Čelakovského.⁶²

V Ořechově u Brna se také seznámil, prostřednictvím zmiňovaných manželů Bakešových, s vlastenecky smýšlející společností. Lucii Bakešovou Jeřábek přímo obdivoval pro její národní činnost. „*Až se budou psáti podrobné dějiny ruchu národopisného, její jméno vedle starších pracovníků Kuldy, Bartoše, Pecka, Slobody, Bayera, Václavka, Houdka, Herbena, Janáčka, se jmény jejích sester čestně bude vzpomínáno.*“⁶³ Například drnovický děkan Antonín Páral⁶⁴ byl studentem litomyšlského gymnázia a účastnil se pochodu tamější studentské legie do Prahy v roce 1848 a osvětu se snažil šířit i do nejzapadlejších koutů Moravy. Při oslavě dvěstěpadasátého výročí založení litomyšlského gymnázia jej Jeřábek seznámil s Aloisem Jiráskem – s ním měl Páral společnou především glorifikaci husitství.⁶⁵ Častým tématem hovorů byla také vnější

⁵⁸ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 41.

⁵⁹ Tamtéž, s. 66 – 67.

⁶⁰ Tamtéž, s. 86.

⁶¹ Tamtéž, s. 147.

⁶² Tamtéž, s. 189.

⁶³ Tamtéž, s. 208.

⁶⁴ Nechal opravit ořechovický kostel Všech svatých a za svoji celoživotní dobročinnou činnost získal řády Františka Josefa I. a zlatý záslužný kříž.

⁶⁵ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 170 – 171.

i vnitřní politika Rakousko-Uherska, například novinky za „vlády“ Auersperga (reforma školství), Taaffeho, či volby do páté kurie.

V rámci své učitelské praxe se Jeřábek snažil aktualizovat doporučenou četbu pro žáky měšťanských škol. V tomto ohledu se radil se svými „kolegy“ například s Aloisem Mrštíkem, který ale praxi v této době již nevykonával.⁶⁶

2. 5 ZHODNOCENÍ JEŘÁBKOVY KULTURNÍ ČINNOSTI OČIMA DOBY

Cílem této podkapitoly je podat Jeřábkův obraz z pohledu těch, kteří o něm psali a zároveň zhodnotit jeho bohatou kulturní činnost. Předně spisovatel sám děkoval svým příznivcům a přátelům⁶⁷ za velkou přízeň a podporu, která mu pomáhala rozvíjet kulturní práci. *„Za všecku poctu, za četné přátelské projevy a za tolik upřímné lásky, jichž se mi dostalo v čas mé pětasedmdesátky, nelze mi děkovati každému zvlášť než těmito několika slovy, jimiž bych především rád řekl, že vážím si uznání i přízně svých přátel a čtenářů, že zavazují mne nejen k vděčnosti, ale především k další kulturní práci.“*⁶⁸

Ke každému (zejména) kulatému výročí jeho narozenin se psaly do novin jednak gratulace a hodnocení jeho momentální psychické a fyzické kondice, jednak články vztahující se k jeho literární tvorbě. Co se týče oslav narozenin za všechny uvedme dva příklady. Prvním je z dostupných pramenů jediná dochovaná báseň: *„ (...) Ale ty, staříku Viktore Kamile/ zůstal's mi povždy, čím's býval:/ přítelem bez bázně, bez hany./ Za to jsem rád Tě vždy míval.“*⁶⁹ Druhým je přání k 75. narozeninám od prezidenta republiky Tomáše Garrigue Masaryka. *„K Vaším 75 letým narozeninám přijměte upřímné blahopřání: hodně pevné zdraví!“*⁷⁰

V člancích týkajících se Jeřábkovy literární tvorby též nalezneme několik aspektů. Autoři hodnotí jeho působení v okolí Brna a s tím související tvorbu, dále tzv. litomyšlské období a srovnání jeho próz s díly jiných realistických autorů. V odkazu na tzv. moravské období tvorby tohoto spisovatele je kladen důraz na vypořádávání se s rány osudu a neustálým bojem s okolním světem. V povídkách se zaměřil na osudy obyvatel vesnic,

⁶⁶ Dopis Aloise Mrštíka Viktoru Kamilu Jeřábkovu zde dne 17. února 1911, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

⁶⁷ Poděkování máme doložená od výročí jeho 60. narozenin.

⁶⁸ Poděkování k 75. narozeninám z února 1934, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

⁶⁹ Dopis Otakara Bystřiny Viktoru Kamilu Jeřábkovu zde dne 4. února 1929, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: LA PNP.

⁷⁰ Dopis Tomáše Garrigue Masaryka Viktoru Kamilu Jeřábkovu ze dne 22. února 1934, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

jejich hmotné podmínky, hříchy a na jejich rozvrácenou a trpící duši.⁷¹ „(...) Jeho rukopis, který se skládá ze samých řezů a mocných úderů, je špatně čitelný. Je to rukopis člověka, který se uměl bít s životem, nelekal se světských protivenství a dovedl si houževnatě vyšlapat svou cestičku i v literatuře. Myslí-li si kdo o Moravanech, že jsou pasivní, zde má vyvrácení hodně rozhodné.“⁷² „Moravský svět Jeřábkův je kraj brněnského okolí bez národopisného i dialektického svérázu, jenž už sám upoutá v díle Herbenově, Mrštíkovi, Bystřinově, nebo paní Preissově.“⁷³

V této souvislosti se nabízí rozdíl mezi jeho tvorbou a díly jiných realistických autorů, například Raisovou či Mrštíkovou. „Poněvadž Jeřábek byl nadán pronikavým darem pozorovatelským a uměl zachytit člověka v jeho prostředí, s jeho názory, předsudky i řečí. (...) Je prudčí a pádnější, než milý podkrkonošský povídkář, nebojí se ponořit do větších životních hloubek, nebojí se odkrýt bolestný rub. Nechce smířovat životní rozpory a je nepřitelem hladké idealisace. Ukazuje život na dědině, jaký byl, v nezakrývané dokumentárnosti: že dnes je ten život jiný, že zapadlé kouty dýchají svěžejším kulturním prouděním, o to mají zásluhu trpělivi, stateční pracovníci. Nezasloužil-li si i Viktor K. Jeřábek čestného názvu ‚moravský kulturní buditel‘?“⁷⁴

V kontrastu s tím působí vztah Jeřábka k rodnému městu. V jeho díle se nám představuje Litomyšl jako zidealizované místo vzpomínek, v němž má autor roli maloměstského kronikáře, který jde ve šlépějích Jiráskových *Maloměstských historií*.⁷⁵ Nechá se inspirovat osudy různých tamějších obyvatel, rodinného života a prostředím tohoto starobylého maloměsta a jeho okolím. O jeho populárnosti svědčí i fakt, že výroční den jeho 80. narozenin si připomněl například rozhlas, města Litomyšl a Brno a dále vesnice, v nichž učil.⁷⁶ Aby byl přehled úplný, v jednom případě se setkáme i s pozitivním hodnocením článku, který pojednává o druhém pobytu Boženy Němcové v Litomyšli a vydávání nedějové prózy *Babička*.⁷⁷ Jeřábek jím chce vyvést z omylu ty, kteří považují tento pobyt

⁷¹ MARTÍNEK, Vojtěch, Viktor Kamil Jeřábek, *Rozpravy Aventina*, roč. 4, 1928 – 1929, číslo 21, s. 206.

⁷² Tamtéž, s. 205.

⁷³ Viktor Kamil Jeřábek sedmdesátníkem, neurčeno, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

⁷⁴ MARTÍNEK, Vojtěch, Viktor Kamil Jeřábek, *Moravské noviny*, nedatováno, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

⁷⁵ MARTÍNEK, Vojtěch, Viktor Kamil Jeřábek, *Rozpravy Aventina*, roč. 4, 1928 – 1929, číslo 21, s. 205.

⁷⁶ V. K. Jeřábek – 80 let, *Východočeské večerní slovo*, 2. února 1939, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

⁷⁷ Viktor Kamil Jeřábek 84letý, *Moravské Slovo*, 4. února 1943, tamtéž.

spisovatelky za strádavý. Její „hladovění“ označil za lež, neboť Augusta⁷⁸ Němcové platil 20 zlatých za nový tiskový arch a 10 zlatých za už tištěné práce podle smlouvy, která byla podepsána dne 16. září 1861, ale sám nakonec zchudl a měl dluhy.⁷⁹

Na počest Viktora Kamila Jeřábka se též v Litomyšli konaly dva vzpomínkové večery. První kulturní událost, která chtěla oslavit osobnost a dílo Jeřábka se konala 18. ledna 1927 v Litomyšli. O jeho životě a spisovatelské činnosti promluvil jednak tehdejší ředitel litomyšlského gymnázia František Autrata, jednak Jeřábek osobně.⁸⁰ Zatím poslední velkou vzpomínkovou akcí na Viktora Kamila Jeřábka byl tzv. Večer Viktora Kamila Jeřábka, pořádaný k stému výročí jeho narození, tj. 4. února 1959, v rámci oslav 700 let povýšení Litomyšle na město. O jeho vztahu k Litomyšli promluvil Vladimír Pazourek.⁸¹

2. 6 LITOMYŠLŠTÍ PŘÁTELÉ

2. 6. 1 Josef Žďárský

V předchozích částech jsme zaměřili na vztah Jeřábka k rodině, studiu, povolání, k tvorbě a na vnímání jeho díla současníky. Nyní je nutné se blíže seznámit s těmi, kteří formovali jeho osobnost a literární ambice pro litomyšlské období tvorby. Prvním a nejvýznamnějším z nich je Josef Žďárský, jehož postavíme do rolí: Jeřábkovy přítele, ředitele městského muzea a pamětníka.⁸² Jeřábek se s ním znal velmi dlouho a po celý život s ním udržoval rozsáhlou a různorodou korespondenci, psal mu články do muzejních sborníků a pomáhal mu s přípravami k tematickým výstavám. Jeřábek se mu zmínil o své spisovatelské úspěšnosti („*Štěstí domova, Dílo saně, Černý chléb – rozebrány*“)⁸³ a zároveň díky Žďárskému litomyšlské muzeum získalo do svých fondů některá Jeřábkovy díla, například rukopis próz *Trýzeň duše*⁸⁴ a *Mezi Litomyšlí a Brnem*. Žďárský také společně s rodinou Popplerovou⁸⁵ úspěšně propagoval Jeřábkovy dílo v Litomyšli a blízkém regionu. K tomu přispěl i fakt, že Jeřábek byl tamější rodák a jeho

⁷⁸ Antonín Augusta (12. dubna 1832 v Nehvizdech – 17. srpna 1866 v Jefferson City (Missouri, USA). Knihtiskař a nakladatel v Litomyšli, v USA přijal jméno Elsner; Jeřábkův kmotr.

⁷⁹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Božena Němcová a nakladatel Augusta, in: *Literární zpravodaj Moravského kola spisovatelů v Brně*, Brno 1932, č. 2, nestránkováno.

⁸⁰ Plakát na večer Viktora Kamila Jeřábka 1927, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

⁸¹ Plakát na večer Viktora Kamila Jeřábka 1959, tamtéž.

⁸² Josef Žďárský (1859–1956), litomyšlský obchodník a kulturní pracovník, ředitel městského muzea.

⁸³ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému, nedatováno, tamtéž.

⁸⁴ Dopis Viktora Kamila Jeřábka ředitelství městského muzea ze dne 25. března 1927, tamtéž.

⁸⁵ Anna Popplerová, rozená Císařová byla sestrou Marie Jeřábkové, rozené Císařové.

tvorba byla známá dříve na Moravě než v Čechách. Od městské rady se mu dostalo mnoha poct, ale opět až po přímlově Žďárského. Nejprve mu městská rada nebyla nakloněna: „(...) *Kdybych měl dle přízně rodného města k mé osobě a lit. práci měřit, pak vůbec by mé návštěvy přestaly.*“⁸⁶ Jeho přítel mu také několikrát radil stran vhodného vydavatele pro napsané články a větší prózy, jedním z nich byl litomyšlský „kněhkupec“. Na základě Žďárského reference, Jeřábek doufal, že se s ním bez problémů dohodne o honoráři a že má dobré vztahy s dalšími svými kolegy.⁸⁷

PŘÍCHOD DO LITOMYŠLE

Josef Žďárský se narodil roku 1859 v Chrudimi, vystudoval obchodní školu a díky svým příbuzným zakotvil v pražském Karlíně. Svůj vztah k Litomyšli získal předně sňatkem se slečnou Rafaelovou, rodačkou z Litomyšle, kterou si vzal v květnu roku 1885. Byla obětavá a pracovitá, zemřela 27. února roku 1946.⁸⁸

Žďárský 6 let úspěšně vedl obchod v Karlíně (do roku 1888), když jeho tchán Adolf Rafael⁸⁹ na něj naléhal, aby po něm převzal také úspěšný obchod, dům a přestěhoval se do Litomyšle. Kromě obchodu měl větší hospodářství – 45 měřic pole, koně, dobytek atp. Po dlouhé době se nakonec manželé Žďárští přestěhovali. „*Můj první dojem při mé bližší prohlídce města nebyl příznivý. Hlavně mě ale prvně překvapilo to špatné osvětlování města, jak náměstí, tak i ulic. (...) Druhý dojem bylo též to mizerné dlážděné náměstí a také více ulic. (...) Co se mě tenkrátě však líbilo, bylo, že v času žní, se tam ráno vždy sešlo z venkova hojnost sekáčů obilí;*“⁹⁰ „(...) *Vůbec jsem shledal, že Litomyšl měla mimo rázu obchodního města, také ráz hlavně hospodářského města.*“⁹¹ Žďárský si ale toto město zamiloval především kvůli bohaté historii a díky lidem, kteří byli nakloněni modernizaci obce. Ale někdy se setkal s odporem starých patricijských měšťanů.

⁸⁶ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 27. července 1927, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, in: RML.

⁸⁷ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 4. listopadu 1932, tamtéž.

⁸⁸ ŽĎÁRSKÝ, Josef, *Pamětní záznamy o životě a pokroku v Litomyšli za posledních 60 roků 1887 – 1947*, s. 1 – 7, Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, ŽĎÁRSKÝ, Josef, Fond 200, karton 1, Josef Žďárský; dále jen ŽĎÁRSKÝ, Josef, in: RML.

⁸⁹ Adolf Rafael měl 2 syny, z nichž jeden byl ve Vídni obchodníkem a druhý byl úředníkem ve spořitelně. Jeho jediná dcera si vzala Žďárského, tudíž právě jemu byl obchod nabídnut.

⁹⁰ Každou sobotu se na dnešním Smetanově náměstí konal velký trh s obilím, kterého se účastnilo mnoho obchodníků z různých krajů. V jeho rodné Chrudimi se oproti tomu konaly trhy s koňmi.

⁹¹ ŽĎÁRSKÝ, Josef, *Pamětní záznamy o životě a pokroku v Litomyšli za posledních 60 roků 1887 – 1947*, s. 7 – 9, ŽĎÁRSKÝ, Josef, in: RML.

Po příchodu se Žďárský seznámil s mnoha významnými osobnostmi z obchodnického, kulturního a vlivného kruhu. Stal se členem zpěváckého spolku Vlastimil, Sokola, okrašlovacího spolku, obchodního grémia, dobrovolných hasičů atd. Ačkoliv se snažil vždy navazovat přátelství a jednat poctivě, zpočátku měl u některých lidí nedůvěru proto, že byl Pražan. Obchod s tabákem mu i přes počáteční nepříjemnosti kvetl, měl pod sebou 174 trafikantů, Českou Třebovou a z 32 německých obcí dodával tabák 45 trafikantům. Během jeho působení v tomto městě a s jeho nemalým přispěním se intenzivně řešila otázka lepšího bydlení, hygiena a zdravotnictví a různých staveb. Žďárský se také zasloužil o zhotovení pomníků a pamětních desek.⁹² Například roku 1924 byla odhalena deska Aloisu Vojtěchu Šmilovskému a 1925 Aloisu Jiráskovi.⁹³ „*Druhý pomník byl rovněž postaven na hřbitově u sv. Anny roku 1894 profesorovi a spisovateli Vojtěchu Šmilovskému. Pomník má tvar vysokého jehlane. Účast na této oslavě byla veliká. Byl jsem též přítomen, ale Šmilovského jsem již neznal. Co zasluhuje poznamenati, že každoročně v den jeho úmrtí studující i jiné žactvo položili věnec a zpívali u hrobu. Pietní tento památný čin, byl až do první války udržován.*“⁹⁴

Žďárský byl také v organizačních výborech různých výstav. Za všechny jmenujme: roku 1931 se konala výstava Aloise Jiráka, 1932 – Boženy Němcové, 1937 – Bedřicha Smetany (s účastí Jeřábka)⁹⁵ a roku 1934 výstava o staré Litomyšli Quidona Šimka.⁹⁶

Roku 1928 Jeřábek ve svých společenských (brněnských) kruzích inicioval sbírku ve prospěch muzea. K. Remeš nad ní převzal patronát.⁹⁷ Její oficiální název zněl: *Sbírka Brněnských Litomyšláků* a vynesla 2 200 Kčs. Přispěvovatelé si nepřáli, aby jim bylo poděkováno, proto dnes nevíme, o koho se jednalo.⁹⁸ Následně byl Jeřábek požádán, aby

⁹² Roku 1888 byl v Litomyšli pouze jeden pomník (M. D. Rettigové) a dvě pamětní desky (Bedřichu Smetanovi a Františku Braunerovi).

⁹³ Největší zásluhu na jeho realizaci měl purkmistr František Lašek, plán přerušila druhá světová válka a roku 1947 Lašek zemřel. Slavnostní odhalení se konalo až roku 1959.

⁹⁴ ŽĎÁRSKÝ, Josef, *Pamětní záznamy o životě a pokroku v Litomyšli za posledních 60 roků 1887 – 1947*, s. 18 – 20, ŽĎÁRSKÝ, Josef, in: RML.

⁹⁵ Dopis Viktora Kamila Jeřábka litomyšlskému purkmistrovi ze dne 30. května 1937, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, in: RML.

⁹⁶ ŽĎÁRSKÝ, Josef, *Pamětní záznamy o životě a pokroku v Litomyšli za posledních 60 roků 1887 – 1947*, s. 23 – 24, ŽĎÁRSKÝ, Josef, in: RML.

⁹⁷ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 8. února 1928, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, in: RML.

⁹⁸ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 28. ledna 1928, tamtéž.

napsal článek týkající se městského muzea. Ve svém dopise žádá svého přítele, aby mu poslal potřebné materiály o historii muzea, články z novin, ale i obsahy z jednotlivých tamějších sálů. Jeřábek se dále ptá Žďárského na tyto záležitosti: do jaké míry se Quido Šimek podílel na chodu muzea, čím přispěl stát a město a odkdy sám zde pracuje?⁹⁹

V roce 1929 se jim stala nemilá záležitost. Cestou do Litomyšle se ztratila Jeřábková čestná literární podobizna, která byla určena sbírkám muzea a pro výstavu, v níž budou mít zastoupení i tamější spisovatelé-rodáci. Proto Jeřábek píše, aby se Žďárský obrátil na Václava Drbohlava, který ji organizoval, že ten by ji mohl mít.¹⁰⁰ Jeřábek ji kvůli nemoci nemohl přijet navštívit, ale měl o ní dost zpráv a pravděpodobně také plánek exponátů.¹⁰¹ Roku 1936 dokonce muzeum Jeřábkovi věnovalo dedikaci v novém *Průvodci městským muzeem*, což pro něho byla velká čest a zároveň velmi chválil činnost jeho zaměstnanců.¹⁰² V roce 1931 vyšel nový *Věstník městského muzea*, v němž píše také Viktor Kamil Jeřábek své postřehy, v nichž hodnotí přínos svého přítele pro muzeum a zmiňuje i adaptaci bývalé budovy gymnázia pro muzejní účely v roce 1928.¹⁰³ „(...) Druhým zasloužilým mužem jest nynější správce musea, měšťan, pan Josef Žďárský, v plném slova smyslu duše celého podniku, úpravy a přestavby musea, přestěhování sbírek a jejich nového umístění. Vzácný tento pracovník po léta věnoval se muzejním pracím, organisoval, sbíral, apeloval na korporace a jednotlivce o podpory, jezdil po vlastech, navštěvoval musea, v nich rozhovory své vědomosti ku prospěchu místního musea, aby bylo vzorně upraveno a sloužilo ku všeobecnému prospěchu i k ozdobě města. Vší tou nehluchnou, nezištnou, mravenčí pílí postavil si pomník ceny trvalé.“¹⁰⁴

Žďárský byl v roce 1932 jmenován čestným ředitelem muzea a Jeřábek tento čin zhodnotil jako velmi zasloužený. Byl to právě jeho přítel, dále Jaromír Metyš a Václav Drbohlav, kteří se intenzivně věnovali kulturnímu rozkvětu Litomyšle v této době.¹⁰⁵ O rok

⁹⁹ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 17. září 1928, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

¹⁰⁰ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 22. května 1929, tamtéž.

¹⁰¹ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 1. července 1930, tamtéž.

¹⁰² Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 9. dubna 1936, tamtéž.

¹⁰³ Městské muzeum bylo v Litomyšli založeno v roce 1890 a slavnostně otevřeno 20. září 1891. Jeho prvním ředitelem se stal Quido Šimek a druhým (čestným) ředitelem pro své zásluhy ve městě právě Josef Žďárský.

¹⁰⁴ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Městské muzeum v Litomyšli, in: *Věstník městského muzea v Litomyšli*, Litomyšl 1931, roč. 1, s. 10.

¹⁰⁵ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 26. června 1932, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

později se Jeřábek stal čestným občanem Litomyšle, což pro něj byla stejná čest jako pro jeho přítele být ředitelem muzea. „*Mé rodné město učinilo mi jmenováním čestným občanem, na stará kolena*‘ *radost a vděčně je přijmu jako nejvyšší občanské vyznamenání.*“¹⁰⁶

VZPOMÍNÁNÍ NA JEŘÁBKA

Josef Žďárský se postupem času stal velmi váženým občanem města. Znali ho různí lidé, kteří různou dobu pobývali v Litomyšli, spolužáci ze studií atd. Proto když slavil narozeniny, zejména jubilea, dostával gratulace z různých koutů země.¹⁰⁷ Na tomto místě je nutné připomenout, že se Žďárský dožil velmi vysokého věku. Za všechny jmenujme ministra školství a osvěty Zdeňka Nejedlého,¹⁰⁸ litomyšlského rodáka, Josefa Pátu,¹⁰⁹ lingvistu a slavistu a Františka Laška, purkmistra Litomyšle, který Žďárskému děkoval za zásobení města během 1. světové války a přestavbě staré budovy gymnázia na muzejní.¹¹⁰ Mezi gratulanty nechyběla ani rodina Jeřábkova¹¹¹ a Popplerova. „*Znovu opakovati, že znamenitě se uplatnil v Litomyšli jako kulturní pracovník a na poli museálním dobyls vavřínů – bylo by zbytečné. A tak dej Ti Pán Bůh zdravíčko a mnoho úspěchu ve všem počínání!*“¹¹² „*I Vaše vzácná svěžest, tělesná i duševní, nechť Vás v novém desetiletí nikdy neopouští a dopřává Vám těšiti se z výsledků horlivé činnosti, jež zůstaví v Litomyšli po Vás trvale světlé stopy!*“¹¹³ Josef Žďárský zažil a přátelil se s mnoha různě významnými osobnostmi, jak již bylo řečeno. Proto jej nyní postavme do role pamětníka dvou osob, totiž Viktora Kamila Jeřábka a Aloise Jiráska.

Co se týče osoby Jeřábka, Žďárský ve své vzpomínce zdůraznil onen nám již známý fakt, že se zpronevěřil tiskařskému řemeslu. Na druhou stranu tomu ale tiskařům začal připravovat látku, tj. stal se spisovatelem. „*A to bylo štěstí nejen pro celou čtenářskou obec, nýbrž také pro naše rodiště. Litomyšl se může pochlubiti svým vlastním rodu věrným spisovatelem, který se nejen v Litomyšli narodil nebo zemřel, nýbrž také mnoho o ní psal.*

¹⁰⁶ Dopis Viktora Kamila Jeřábka Václavu Drbohlavovi ze dne 14. července 1933, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: RML.

¹⁰⁷ Dopis spolku Brněnských Litomyšlanů Josefu Žďárskému ze dne 1. února 1951, *ŽĎÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

¹⁰⁸ Dopis Zdeňka Nejedlého Josefu Žďárskému ze dne 19. února 1949, tamtéž.

¹⁰⁹ Dopis Josefa Páty Josefu Žďárskému ze dne 9. února 1929, tamtéž.

¹¹⁰ Dopis Františka Laška Josefu Žďárskému ze dne 11. února 1929, tamtéž.

¹¹¹ Dopis Čestmíra Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 11. února 1949, tamtéž.

¹¹² Dopis Viktora Kamila Jeřábka Josefu Žďárskému ze dne 10. února 1934, tamtéž.

¹¹³ Dopis Antonie a Otty Popplerových Josefu Žďárskému ze dne 9. února 1929, tamtéž.

(...) *Literární kri-tygři dělí Jeřábkovu spisovatelskou činnost na dvě období. (...) Hluboce skláním hlavu před rozsudkem literárních kritiků a to hlavně proto, aby mi totiž neviděli do očí, o nichž se říká, že oko je do duše okno, která těm literárním soudcům nevěří, neboť pro každého Litomyšláka je nejdůležitějším obdobím Jeřábkovy spisovatelské činnosti ono, kdy psal o jejich rodišti, o našich zesnulých krajanech, pro něž měl laskavé pochopení a shovívavé porozumění. Vždyť i ve svém snad posledním spise – Mezi Litomyšlí a Brnem – mistr Jeřábek vyličuje s kreslí plně lidsky charakterního dědu Hynka Vandase a dává proti oficiálnímu názoru nahlédnouti do podstaty hladovění Boženy Němcové v Litomyšli a očišťuje tak nelidu tiskaře Augustu z nařčení.*¹¹⁴ Z toho vyplývá, že Žďárský si cenil svého přítele především jako toho, kdo vykreslil litomyšlskou maloměstskou společnost své doby.

2. 6. 2 Arne Novák

Rektor brněnské Masarykovy univerzity byl Jeřábkovým přítelem, recenzentem jeho děl a pomáhal mu s výběrem vhodných nakladatelů. Z dostupných pramenů se dochovala pouze neúplná korespondence z doby, kdy už Jeřábkovi bydleli v Brně. S rodinou Novákových se rodina Jeřábkova i Žďárských přátelila po celý život, ale s částečným přerušením vztahů. „*Mně jest opravdu za dosti, že se v Brně mezi námi opět navázaly přátelské styky, které Vás a Vaši paní choť pojily s mými zvěčněnými rodiči a že se rozvětvily i na rodinu Vašeho ušlechtilého syna Čestmíra, který tak požehnaně pokračuje ve Vašem poslání literárním (...).*“¹¹⁵ V první řadě Teréza Nováková byla starostkou litomyšlského Spolku paní a dívek, odkud znala Jeřábkovu budoucí choť Marii Císařovou. Dále rodina Jeřábkova jezdila každý rok o prázdninách do Litomyšle za přáteli a příbuznými, zejména Popplerovými. Několikrát navštívili rodinu syna Novákové Arne Nováka¹¹⁶ v Proseči.¹¹⁷ Jeřábek dokonce Novákovi napsal věnování do prózy *Rechtor Kvěch*. Zároveň Novák uvádí, že Jeřábek *je skutečnou ozdobou litomyšlských rodáků*.¹¹⁸ Novák doporučoval k otištění také

¹¹⁴ ŽĎÁRSKÝ, Josef, Vzpomínka na V. K. Jeřábka, *ŽĎÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

¹¹⁵ Dopis Arne Nováka Viktoru Kamilu Jeřábkovi ze dne 27. prosince 1930, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

¹¹⁶ Arne Novák, vlastním jménem Arnošt František Marie Novák, (2. března 1880 Litomyšl – 26. listopadu 1939 Polička); český literární historik a kritik, bohemista a germanista, krátce i rektor Masarykovy univerzity v Brně.

¹¹⁷ Dopis Arne Nováka Viktoru Kamilu Jeřábkovi ze dne 8. srpna 1935, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

¹¹⁸ Dopis Arne Nováka Viktoru Kamilu Jeřábkovi ze dne 17. prosince 1933, tamtéž.

Jeřábkovy práce, například vyšly v příloze *Lidových novin*.¹¹⁹ Dále mu pomáhal s výběrem nakladatelů. Jeho „lepší próza“ byla vydávána v Praze u Františka Borového. Novák také recenzoval Jeřábkovy knihy. V jistém dopise se Jeřábek ptal, proč nevyšel kritický posudek na druhé vydání díla *Počestná obec Valčice*. Novák mu v následující odpovědi ukazuje princip třídění kritiky. Většinou se tiskla recenze na zcela nová díla, pouze u významných zásahů do dalšího vydání stejného díla, se kritika otiskovala znovu. „*O Počestné obci Valčice jsem nepsal proto, že šlo pouze o nové vydání díla obecně známého, ano již proslulého, na němž se při přetisku pranic nezměnilo.*“¹²⁰

2. 6. 3 Alois Jirásek

Jiráskovi¹²¹ se podrobněji budeme věnovat níže. Pro tento okamžik jej s Jeřábkem a Šmilovským pojí tyto skutečnosti, totiž byli učitelé, těžce nesli smrt některých svých dětí a měli blízký vztah k Litomyšli.¹²² Jeřábek mu dokonce věnoval svoje dílo – *Bodří maloměstáci*, poněvadž se inspiroval *Maloměstskými historiemi*. „*(...) přicházím, abych se Vám poděkoval za milou knihu Vaši, kterou jste mi laskavě zaslal a kterou připsav mi ji, jste mi čest prokázal. (...) Její svěže psané povídky a obrázky mne zajímaly a to tím více, že jsem nejjeden model poznal*“¹²³ Jirásek mu na oplátku doporučil spolehlivé nakladatele, nebo jej upozornil na ty, kteří byli pochybní. Jirásek vysvětluje, proč odešel do Prahy. „*V Praze jsem záhy uvykl. Ovšem je tu mnoho, čeho se mně v Litomyšli nedostávalo. Proto však přece často a rád na Litomyšl vzpomínám.*“¹²⁴ Ovšem po celý život spolu udržovali přátelskou korespondenci, vídali se totiž zřídka. „*Byl mi vždy upřímně nakloněn a dle své ušlechtilé povahy vypomohl přátelsky v různých literárních potřebách.*“¹²⁵ Jeřábek o něm také přednášel jednak za jeho života, jednak po smrti, v různých moravských městech.

¹¹⁹ Dopis Arne Nováka Viktoru Kamilu Jeřábkovu ze dne 31. prosince 1928, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

¹²⁰ Dopis Arne Nováka Viktoru Kamilu Jeřábkovu ze dne 4. ledna 1938 1928, tamtéž.

¹²¹ Alois Jirásek (23. srpna 1851 Hronov – 12. března 1930 Praha); byl učitel, prozaik, dramatik a politik, představitel realismu. Spřátelil se s mnoha významnými osobnostmi českého kulturního života – například s Mikolášem Alšem, Karlem Václavem Raisem, Romanem a Zdeňkem Nejedlými. Pracoval jako redaktor časopisu *Zvon*. Byl zastáncem samostatnosti českého a slovenského národa a jako jeden z prvních podepsal Manifest českých spisovatelů.

¹²² Jeřábek si s Jiráskem dopisoval až do smrti druhého z nich. Korespondence se však dochovala pouze z části.

¹²³ Dopis Aloise Jirásky Viktoru Kamilu Jeřábkovu ze dne 23. prosince 1895, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

¹²⁴ Dopis Aloise Jirásky Viktoru Kamilu Jeřábkovu ze dne 20. ledna 1889, tamtéž.

¹²⁵ *JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 115.

Jirásek se do tohoto města pravidelně vracel, jak bude dále ještě řečeno. Na závěr této části práce uvedme, že i poslední Jiráskova cesta vedla právě přes Litomyšl. *„Když dne 12. března 1930 došla do Litomyšle zpráva, že zemřel v Praze mistr Alois Jirásek, zbolela tato zvěst každého upřímného Čecha a ctitele tohoto našeho národního velikána, a zanechala hluboký smutek v našich duších a srdcích. Vždyť Jirásek byl i chloubou naší Litomyšle, již věnoval tolik svých literárních prací a velký kus svého života. Byla svolána městská rada, aby se usnesla, že se naše město v hojném počtu zúčastní Jiráskova pohřbu v Praze a projeví tak hluboký dík za všechno, co zesnulý Mistr pro Litomyšl vykonal.“*¹²⁶ Nutno říci, že se pohřbu Jiráska zúčastnila nejen městská rada, ale i spousta občanů a spolky, například purkmistr František Lašek, Josef Žďárský, ředitel gymnázia František Václav Autrata, učitel Otto Poppler, ochotník a knihkupec Karel Veselík, studenti se standardou a další. V úterý 18. března 1930 byla vezena urna s Jiráskovými ostatky přes Chrudim, Litomyšl a Vysoké Mýto do jeho rodného Hronova. *„Do Litomyšle přijel pohřební průvod ve čtyři hodiny odpoledne. Převážná část domů na náměstí byla ozdobena smutečními prapory. U Smetanova domu zazněly vstříc Mistrově poslední cestě do Litomyšle fanfáry z Libuše. Před radnicí, kde průvod zastavil, pronesl purkmistr města Dr. Fr. Lašek řeč, ve které ocenil Jiráskův význam pro Litomyšl a jeho vztahy k ní, jimiž proslavil minulost města Litomyšle na věčné časy a v hluboké úctě poklonil se jménem města ostatkům muže, který si v dějinách českého národa dobyl na věčné časy slavného jména. (...)“*¹²⁷

¹²⁶ ŽĎÁRSKÝ, Josef, Poslední cesta mistra Aloise Jiráska do Litomyšle dne 19. března 1930, ŽĎÁRSKÝ, Josef, in: RML.

¹²⁷ Tamtéž.

3. PŘEHLED TVORBY VIKTORA KAMILA JEŘÁBKA

V této kapitole se nejdříve zaměříme na Jeřábkovu spisovatelskou činnost jako celek a dále pak na jeho moravské období. Viktor Kamil Jeřábek se sice dlouho umělecky hledal, ale měl velký pozorovací a vypravěčský talent. Právě proto rozdělujeme jeho dílo do dvou kategorií, které se od sebe liší tematikou, umělecky a hodnotově. Tou první a více ceněnou je jeho tvorba inspirovaná učitelským působením a životem na moravském venkově. Druhou představují jeho romány a kratší prózy s tematikou domova a šťastného dětství prožitého v Litomyšli.

Jeřábek od mládí četl různá díla, která jej ovlivnila a do jisté míry také inspirovala. Avšak především se zajímal o Maurice Jókai, Shakespeara dramata, Henryka Sinkiewicze a byl fascinován Gogolovými *Mrtvými dušemi*. Mýtem, který byl dlouho uváděn v souvislosti s těmito inspiračními zdroji, je, že Jeřábek četl a kopíroval tvorbu dvou moravských autorů, př. Václava Kosmáka a Františky Stránecké. Sám Jeřábek totiž ve svých pamětech tuto skutečnost popřel. Z českých autorů na něho velmi zapůsobil Alois Jirásek a jeho litomyšlské novely. Dále jej také zaujal *Drašar a Děti čistého živého* od Terézy Novákové. V pozdějším věku se zajímal o tvorbu Karla Václava Raise, s nímž byl i často srovnáván, šlo především o díla: *Výminkáři* a *Odstrčený*.¹²⁸

Nyní již k samotné charakteristice jeho autorských děl. „V. K. Jeřábek zemřel před dvaceti lety (16. 4. 1946), jeho dílo se však stalo, dokumentem moravské vesnice – ale i dokumentem lidského srdce, vrženého hrou osudu na skálu a přece neztroškovatějšího“.¹²⁹

Viktor Kamil Jeřábek nejprve publikoval básně v Arbesově *Šotku* (1881) a následujícího roku (1882) otiskl první prozaickou práci, která se týkala soukromé učitelky němčiny v Litomyšli, s názvem *Slečna Klára*. Tento „obraz“ psal v duchu romantismu, přičemž byl Jeřábek ovlivněn četbou Turgeněva, Scotta, Huga atd. Toto dílo publikoval v Brně v *Moravské Orlici*, jejímž šéfredaktorem byl Antonín H. Sokol.¹³⁰ Následně během několika let napsal okolo čtyřiceti povídek a obrazů a stal se mezi širší čtenářskou a literární obcí známým spisovatelem. Brzy všechny povídky sestavil do dvou knih: *Z minulých dob*

¹²⁸ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 130.

¹²⁹ VÁLEK, V., Dokument vesnice a lidského srdce, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

¹³⁰ Antonín H. Sokol (4. června 1847 Neslovice – 14. května 1889 Brno); byl český novinář, spisovatel a dramatik. Působil v pražských a brněnských listech, naposled jako šéfredaktor deníku *Moravská orlice*. Psal povídky a divadelní hry. Používal také pseudonym A. H. Neslovský.

a *Obrazy života*.¹³¹ Poslední zmiňované dílo, které věnoval Aloisu Jiráskovi, obsahovalo fejetony z *Moravské Orlice* a z *Nivy*. Vydal jej František Roháček,¹³² na kterého Jeřábek po celý život rád vzpomínal, poněvadž on jej uvedl do literárních kruhů. Seznámil jej například s Josefem Merhautem či Václavem Kosmákem. Původně je chtěl vydat jinde, z čehož vznikl konflikt kvůli honoráři. Nakonec se mu toto „odmítnuté“ nakladatelství – podle Jeřábkovy názoru – pomstilo nepříznivou kritikou tohoto souboru próz v *Literárních listech*. „*Prý autor se snad domnívá, že co zajímá jeho, musí nutně i zajímati čtenářstvo atd. Takový byl asi tenor posudku.*“¹³³ Jeřábek se proti tomuto článku ohradil v *Nivě*. Nikdy potom už se neohradil proti literárním posudkům, i když třeba byly různě „hořké“.

Připomeňme si, že Jeřábek postupně působil jako učitel na školách v Osíku, Oslavanech, Silůvkách a Pršticích. V počátcích své tvorby měl problémy se školskými úřady. „*Pane Jeřábku, zapamatujte si, že chceme učitele a jen učitele. Škola jest vaším působištěm. Povídkáře nepotřebujeme!*“ „*Pracuji ve škole jako kuň, sám jste to loni uznal. Literární práci nikým si zakázati nedám, ani inspektorem. Má úcta!*“¹³⁴ Oproti tomu baron Heřman z Pillersdorfu¹³⁵ ocenil Jeřábkovu práci: „*Tedy vy jste náš básník! Mám radost, že vás poznávám, skutečně radost. To jest velmi krásné, že po školní práci zabýváte se literaturou, že vytkl jste si vyšší cíle, než obyčejný šulfix.*“¹³⁶

Ve svém posledním působišti – Pršticích – žil Jeřábek 25 let a poznal mnoho různých lidí, s dobrými i špatnými vlastnostmi. Ti a „vnitřní“ zkaženost moravského venkova jej inspirovali k psaní povídek. Tou první byla *Poušť života*. Ihned po jejím vydání se začala ozývat kritika: „*Jakýsi pan Jeřábek si prý takto psáti o našem zbožném atd. lidu moravském! Kde našel vzory pro svá strašná obvinění, kterou tou bažinou pohnul!*“¹³⁷ Z tohoto tvrzení

¹³¹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 69 – 70.

¹³² František Roháček (22. listopadu 1860 ve Vedrovicích u Moravského Krumlova - 23. srpna 1904 Ivančice); právník, jednatel Družstva českého Národního divadla v Brně, r. 1894 se stal tajemníkem zemského výboru moravského, zemský rada ústředního sboru zemědělské rady pro Markrabství moravské. V letech 1896-1897 se podílel na politickém hnutí studentů a mladé inteligence Mladá Morava. Z jeho popudu začala Česká hospodářská společnost na Moravě vydávat revui Zemědělská politika. Vydal almanach Zora (hnutí Mladá Morava), redigoval studentský časopis Květy a Besedu.

¹³³ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 96.

¹³⁴ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 71.

¹³⁵ Hermann von Pillersdorff (15. prosince 1817 Branky (okres Vsetín) – 30. května 1887 Vídeň); byl rakouský a český politik německé národnosti, v 2. polovině 19. století zemský hejtman Slezska a poslanec Říšské rady.

¹³⁶ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 72.

¹³⁷ Tamtéž, s. 135.

vyplývá, že Jeřábka můžeme plně zařadit k realistickému proudu literatury 19. století. V jeho povídkách najdeme lidskou ubohost a špatnost, důsledky závislosti na alkoholu, lakotu, nedbalost atd. Sám Jeřábek hodnotí svá díla takto: „*Byl jsem proniknut správným vědomím, že jest mou svatou povinností: pověděti přísnou, nefalšovanou pravdu, když mi bylo již souzeno prožítí téměř půl lidského věku*¹³⁸ *v temných končinách, mezi lidmi zlých i dobrých sklonů. Bez okrašlování, bez lyrického retušování, bez ohledu – na líbivost. Jsou-li moje povídky a obrázky do temna stínované, někdy až teskné, není mou vinou.*“¹³⁹ Z této směsi témat a záměru autora vznikla tato díla: *Počestná obec Valčice, Dílo saně, Černý chléb, Trýzeň duše, Dědina za války* (viz níže).¹⁴⁰ Kromě nich po příchodu do Obřan začal Jeřábek psát menší vesnické prózy: *Okovy, Pastorek, Žena, V bílé chaloupce, U Pešků, Člověk škůdce, Špás, Bouře, Sirotek, Upír, V mukách, Ve víru, Ve vichřici, Zátoka, Za panování Tomáše Juránka, Kozí smrt, Krista* aj. Vedle nich vykreslil řadu rázovitých figurek, například *Rechtora Šmardu*.

V době, kdy byl v 90. letech 19. století Jeřábek otrávený z každodenních strastí s obyvateli Prštic, přijel na Moravu z Prahy zmíněný František Roháček, který začal vydávat čtrnáctideník *Niva*, který byl určen pro užší okruh čtenářů. Chtěl, aby se v něm v duchu programových snah hnutí Mladá Morava¹⁴¹ ze 70. a 80. let 19. století seskupila moravská literární škola¹⁴² a sháněl do ní členy. Do jejího prvního ročníku například přispěli: Viktor Kamil Jeřábek, František Roháček, Josef Merhaut,¹⁴³ Jakub Arbes, František Serafinský Procházka, Jaroslav Kvapil. V dalších ročnících k nim přibyli: Gabriela Preissová, Antonín Sova, Otokar Březina,¹⁴⁴ Karel Toman, Josef Svatopluk Machar atd. Tento čtrnáctideník obsahoval jednak beletristické práce, jednak poezii a fejetony. Kritiku psal Arnošt Procházka a Jiří Karásek.¹⁴⁵

¹³⁸ V 19. století se lidé průměrně dožívali věku 50 let.

¹³⁹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 135.

¹⁴⁰ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, in: *Pískle v trní*, Brno 1926, svazek II., s. 7 – 9.

¹⁴¹ Spolek omladiny Mladá Morava, jehož členové byli soustředěni kolem almanachu *Zora*, vydávaného v letech 1876, 1878 a 1885. Byl zaměřen proti pražskému kosmopolitismu a proti formalismu lumírovců. Program hnutí uvedl ve 3. ročníku almanachu *Zora* (1885) Leander Čech.

¹⁴² Sem patřili zejména progresivní realističtí autoři, kteří kladli důraz na příležitostnost a subjektivnost ve svých dílech, př. Viktor Kamil Jeřábek, Gabriela Preissová.

¹⁴³ Mecenáš deníku.

¹⁴⁴ Tento pseudonym vymyslel František Roháček.

¹⁴⁵ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 143 – 145.

Povídky zde otištěné Jeřábek vydal knižně v Brně roku 1894 u Barviče¹⁴⁶ s názvem *Nové povídky a obrázky*. V té době se také Jeřábek oženil s Marií Císařovou z Litomyšle.¹⁴⁷ Začal tedy společně se svou ženou vzpomínat na domov – rodnou Litomyšl. Z toho vznikla tato díla: *Doma* (určená dětem), z ní použil motivy a postavy do *Šťěstí domova*, *Bodří maloměšťáci*, *Ze světa prostých lidí* (venkovské prostředí). V Prsticích okolo roku 1900 při nemoci napsal *Idylu staničky třešňůvské* (vydával ve *Zlaté Praze*) a ještě předtím *Annu Bystřickou* (1894) u Eduarda Beauforta v Praze v Příteli domoviny. Sousední Dolní Kounice a Ivančice jej inspirovaly k sepsání románu *Dobytí Podolan*, jehož základním motivem byly národnostní boje v poněmčeném moravském městě.¹⁴⁸

Roku 1894 také Jeřábek dostal nabídku k vydání souboru povídek, obrázků a skic u J. F. Havránka, která se jmenovala *Z minulých dob*, z nichž posléze mnoho přepracoval a znovu vydal. V 90. letech 19. století také psal do Ottových *Besed lidu* a *Světзору*. Práce zde a v *Nivě* otištěné vydal v roce 1898 u J. F. Šaška ve Velkém Meziříčí v knize *Ze světa prostých lidí*. V ní uveřejnil i první významnější realistické práce, vesnické povídky: *Šátek* a *Sám se odsoudil*, založené na skutečných událostech. K nim se po delší době také vrátil a přepracoval a otiskl je v pražské *Cestě* pod názvem *Vykoupení* a ve *Zvonu* pod názvem *Gajduškovo pokání*.¹⁴⁹

Všechny tyto práce vyvolaly značný rozruch, neboť ničily dosavadní ustálenou příjemnou tradici, vypěstovanou lidovými „spisovateli“, kteří se na moravské kraje dívali jen v souvislosti se žněmi a krojovanými tradicemi. Tato moravská vesnice, kterou můžeme doložit nejlépe v díle *Počestná obec Valčice*, která dle Jeřábkových údajů leží zapadlá v hlubokých lesích, má asi rysy sebrané z několika vesnic, ale právě proto, že spisovatel uměl vybrat typické znaky tohoto prostředí, působí jeho obraz na čtenáře dojmem velké živosti.¹⁵⁰ „Žalostný stín zalévá její cesty, pole, náves, selské grunty i chalupy. Dávný patriarchální život, existoval-li zde vůbec, vyhlazen byl nadobro vlivem velkého města, Brna

¹⁴⁶ Roku 1883 založil Josef Barvič první brněnské české knihkupectví, od počátku 20. století pak toto knihkupectví nese dnešní název Barvič a Novotný.

¹⁴⁷ Marie Jeřábková byla sama také spisovatelkou. Napsala knihu *Maminčin zápisník* a rovněž přispívala do novin.

¹⁴⁸ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě 1924, s. 146.

¹⁴⁹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 98.

¹⁵⁰ Podobnými rysy se například vyznačuje próza *Habrůvka* Aloise Mrštíka, též přítele Viktora Kamila Jeřábka.

a Vídňě, jejichž kal se špinavě rozlil i do selských statků i do ubohých chalup a působil žalostně rozkladným účinem i na vesnickou morálku, na kroj, na nářečí.“¹⁵¹ Na druhou stranu do těchto končin pronikal vliv velkoměsta pomalu a postupně. Do Vídňě chodily dívky za prací, nebo hoši na zkušenou, tzv. vandr. Co se týče Brna, Silůvky nebo Prštice obchodovaly s tímto městem v souvislosti s dovozem zemědělských plodin a průmyslových výrobků. Lid zde žil mezi lesy, kterými se živil a právě ten vtiskl do charakteru lidí určitý ráz, který se znásobil různými dalšími neblahými vlivy, kterými obyvatelé, zejména Prštice zhrubli a zatvrdili se. „Byl to styk s místním velkostatkem, práce ‚na tovarychu‘, na panském, alkoholismus, předstihování v hromadění majetku, často stůj co stůj, z toho vyplývající lakotění, jež těžce odstonávala především – škola.“¹⁵² Tyto společné rysy rozvrácené tradiční vsi z brněnského okolí podává Jeřábek v knihách: *Počestná obec Valčice, Dílo saně a jiná prosa, Černý chléb, Trýzeň duše a jiné povídky a Dědina za války*, jež vzájemně tvoří myšlenkovou, tematickou i výrazovou jednotu, třebaže nejsou spjaty cyklicky jako například Mrštíkův *Rok na vsi*.

Jeho díla z tohoto období (zejména *Dědina za války, Trýzeň duše, Počestná obec Valčice*) jsou psána smíšeninou podhorácko-hanáckého a částečně brněnského nářečí. Pomocí tohoto jediného použitého národopisného prvku vykreslil žalostné dokumenty lidské tvrdosti a surovosti, pijáctví, lakoty, darebáctví, zneužívání dívek na vdávání k splacení dluhů, zlodějství ve prospěch náboženství, svedení viny na nevinného, jen aby byl někdo majetnější nařčen a aby následně splatil dluhy za celou vesnici, podplácení v samosprávě, týrání dětí atp. Jeřábekovi vesničané nejsou přímí a hrdí lidé, není to základ a páteř národa, jak je básnicky představil například Josef Václav Sládek, nejsou to vzory národní svěbytnosti a neporušené čistoty, jak o nich snil Svatopluk Čech, nýbrž jsou to postavy prodchnuté novodobými společenskými jevy, které jako by pozapomněli chování starých časů. Jeřábek rozbíjí tradici, která se zejména na Moravě dlouho udržovala, že venkov je krásnou a slunnou idylou, jež člověka povznese a naplní nadšením a klidem. Ukazuje, že kroj není všechno, ani nářeční zvláštnosti.¹⁵³ Všechny tyto rysy a motivy se ještě znásobily ve výše uvedené *Dědině za války*. V osmi povídkách se vypravuje na základě válečných zkušeností, jaké

¹⁵¹ MARTÍNEK, Vojtěch, *Dílo V. K. Jeřábka*, in: JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno 1926, s. 23.

¹⁵² JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 131.

¹⁵³ MARTÍNEK, Vojtěch, *Dílo V. K. Jeřábka*, in: JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno 1926, s. 24.

hmotné a mravní škody byly způsobeny první světovou válkou ve vesnici za Brnem. Vypravěč klade důraz na stoupající strádání obyvatel, jak se mezi nimi ztratily lidské ctnosti a jak se každodenně projevowała chamtivost, lakota, neústupnost, surovost. Ukazuje se nám mravní válečný a poválečný úpadek obce, proto můžeme mluvit nejen o realismu, ale také o naturalismu.

Do tohoto moravského období také vložil své autobiografické rysy – př. učitelské strasti a radosti. S tím souvisí i kniha pamětí *Život*, z níž částečně čerpáme v této práci. Ta vypravuje právě o této učitelské práci ve všech moravských vesnicích, kde Jeřábek působil, a otevírá pohled do podmínek, v nichž tvořil díla prvního období. Jeřábek žaluje, s jakým nepochopením se musel potýkat, jaké překážky se mu stavěly v cestu, jak se vybíjela nenávist ke škole směšnými urážejícími podrobnostmi. Aby neklesal na mysli, naopak aby jako učitel vzdoroval nepříznivým poměrům a alespoň nové generaci vštípil moderní náhled na školu a duševní potřeby člověka, k tomu bylo zapotřebí nejen velkého nadšení, ale také dostatek energie, neoblomnosti, tvrdosti a přímosti.

Proti tomuto charakteru Moravy se vznesla určitá vlna odmítání jeho děl. Za všechny jmenujme tento výrok: „*Hotová Sodoma, takhle líčit náš zbožný moravský lid, vinit jej z tak zruďných činů!*“¹⁵⁴ Časem však tato vlna opadla, protože tentokrát všem bylo jasné, že se tyto skutečnosti opravdu dějí.

V jeho díle se také objevují témata symbolizující národní hrdost. Tím se inspiroval především ze své učitelské praxe, když obec pořádala slavnosti k jubileím významných národních buditelů. Dalším zdrojem inspirace jsou zájezdy do různých moravských měst, pořádané *Moravským kolem spisovatelů*, které měly za úkol šířit jednak českou psanou, jednak moravskou literaturu. V menší míře se u něj objevuje sociální tematika, například v souvislosti s židovskými lichváři v obci Prštice.

Oproti těmto „pesimistickým“ dílům, psal Jeřábek také optimističtější o moravské vesnici a jejím životě. Jsou to například: *Idyla staničky třešňovské* – viz výše, *Svatá dědina* a soubor vesnické prózy s názvem *Rechtor Kvěch a jiná próza*, v němž zachytil prostředí moravské vesnice na přelomu 19. a 20. století. Velmi realisticky zde vyličil řadu lidských typů, jejich přednosti a nedostatky. Úvodní próza vypravuje o několikaměsíčním pobytu

¹⁵⁴ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 103.

učitele-začátečníka v moravské vsi, je to jakýsi obraz „roku na vsi“. Pomocí hlavní postavy se nám promítnou slavnosti, zábavy, zvyky, způsob života a okolí Silůvek.¹⁵⁵

V letech 1921 – 1922, tedy po svém cestovatelském intermezzu, znovu začal vzpomínat na rodné město. Kromě zmíněných pamětí (*Život*), napsal do několika listů řadu menších románů, povídek (*Ó, mladosti radostná*) a humoresek, dobrodružnou prózu *Honzíček-dobrodinec*, sbírku *Perun a červ*. Tyto práce následně zařadil do šesti knih, z nichž vedle jmenovaných, vyšly knižně buď souborně, či samostatně ještě: román *Otcovství*, sbírky povídek *Hospoda zbožných příkladů*, *Ostrov trosečníků* a knížku mravoučných kapitol *Stranou vřavy*. Vedle samotné spisovatelské a učitelské činnosti také redigoval brněnské *Divadelní šepety* a psal články o knihách a divadlech.¹⁵⁶ Ty se ovšem z dostupných pramenů a literatury nepodařilo nalézt.

V roce 1926 mu došly dvě nabídky na vydání souborných spisů. Rozhodl se nakonec pro Františka Borového v Praze, jenž mu během tří let vydal 10 svazků beletrie: *Ostrov trosečníků*, *Zátoka*, *Gloria Manzoni*, *Šťěstí domova*, *Trýzeň duše*, *Dobytí Podolan*, *Rechtor Kvěch*, *Bouře*, *Stanička pod lesy* a *Počestná obec Valčice*. Osmý svazek jeho souborných spisů nese název *Bouře a jiné dědinské kroniky*, což je vlastně rozšířená verze díla *Dědina za války*. Po té byly znovu vydávány další prózy.

Ve 30. a 40. letech 20. století vyšla nákladem Pražské akciové tiskárny dvojice povídek: *Magnáti růžové ulice* a *Kruliš dobrodruh*. V první zmíněné povídce se jedná o dva vážené občany maloměsta, kteří ani po letech nezapomněli na předmět svého sváru. Druhá povídka je příběhem lehkovážného dědice statku, jehož výstřednosti pobuřující poklid města, vyvrcholí jeho útekem ke kočovnému životu, u něhož nejprve utratí veškeré zděděné bohatství, posléze nastane vystřízlivění a návrat domů.¹⁵⁷ Jeho posledním dílem byl vzpomínkový soubor *Mezi Litomyšlí a Brnem*, jež vyšel až posmrtně roku 1947.

K hodnocení Jeřábkovy moravské tvorby můžeme říci, že do jsou díla realisticky až naturalisticky laděná, že se jedná o kroniky vesnických figurek a jejich osudů, případně kulturní dokumenty. Po různých životních zkušenostech na prahu stárí se Jeřábek snažil

¹⁵⁵ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 111.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 108.

¹⁵⁷ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 110.

„revidovat“ některé obrazy z moravské vesnice a z toho vznikla například kniha humoresek *Perun a červ*.¹⁵⁸

Korektury některých děl dělal Jeřábekovi jeho přítel Metoděj Jahn.¹⁵⁹ Ten také ocenil Jeřábekův přínos realistické tvorby. „*Milý příteli, práci Vaši jsem četl s potěšením. Je v ní život světa už pomalu hasnoucího a jeho odlesk jste ve svém díle zachytil. V nejedné příčině bude Vaše práce dokumentem doby, jejíž vystižení se Vám úplně povedlo bez těch kudrlinek a mašliček tak psaného a ‚moderního‘ slohu. (...)*“¹⁶⁰

Pro úplný přehled Jeřábekova díla dodejme, že také po 15 let cestoval, buď sám, nebo s rodinou. Procestoval dnešní Německo, Švýcarsko, pobřeží Baltu, Itálii, Čechy, Moravu atd. – ze svých zápisků napsal: *Drobnosti z cest, K břehům Baltu, Napříč Itálií, Z oblastí jezerních*. Mezi další Jeřábkovu tvorbu patří například román pro dívky *Láska, boží láska*, který můžeme nazvat i jako humoristický, dále *Život na scéně* (14 divadelních scén), *Okénko do světa* (cestopis, causerie), *Hostem v historii* (dějepisné obrazy), *V jeseni života* (drobná próza). Co se týče dramatické tvorby, některé „pokusy“ byly skutečně hrány. Napsal: *Radostné mládí, Karel Havlíček v Litomyšli, Do zlaté kapličky, Nedokončená epopea, Špás, Živoucí kronika, Z manželského ráje, Z tiché domácnosti*. Čtrnáct z těchto děl bylo inscenováno, některé z nich provedl brněnský Radiožurnál, *Rechtora Kvěcha* – Praha v roce 1940.¹⁶¹

3. 1 LITERÁRNÍ ZÁZEMÍ A OSVĚTOVÁ ČINNOST

Jestliže jsme se již seznámili s Jeřábkovým životem a jeho tvorbou, je nutné tyto dvě veličiny propojit. To nám umožní literární prostředí, v němž spisovatel a učitel tvořil a které mu dovoľovalo jednak publikovat, jednak rozvíjet své spisovatelské schopnosti. To všechno mu postupně umožnila *Niva* a *Osvěta*. Sám se později stal ředitelem Moravského kola spisovatelů, které kromě již uvedeného, se zaměřovalo na čtenářskou osvětu a seznamovalo pomocí autorských čtení obecnost nejen s českými, ale především tehdejšími moravskými spisovateli. Tomu se budeme věnovat nejpodrobněji.

¹⁵⁸ MARTÍNEK, Vojtěch, Dílo V. K. Jeřábka, in: JERÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno 1926, s. 27.

¹⁵⁹ Metoděj Jahn (15. října 1865 Krásno nad Bečvou – 14. září 1942 Hranice); český prozaik a básník. Ve své básnické tvorbě byl inspirován lumírovskou tvorbou. Vystupoval také pod pseudonymem M. Hanuš. V civilním životě byl řídícím učitelem v Rožnově pod Radhoštěm. Ve svých prvních povídkách se vyznačuje realistickou kresbou skutečnosti a byl ovlivněn naturalismem.

¹⁶⁰ Dopis Metoděje Jahna Viktoru Kamilu Jeřábekovi ze dne 8. července 1910, JERÁBEK, Dušan, in: MUNI.

¹⁶¹ JERÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 112.

Nejprve je však nutné zmínit kontext doby, který spojuje všechny tři okruhy, do nichž se řadil i Viktor Kamil Jeřábek a jeho tvorba. Polemicky vůči vlnám ruchovsko-lumírovského proudu si vedli spisovatelé, kteří k prvním knížkám dospívali v průběhu 80. let 19. století. Národní divadlo i české univerzita už jim byly povzbudivou samozřejmostí. Zato se museli – každý na vlastní pěst a ze svého místa – vyrovnat s různými důsledky „vědecké války“ vedené o pravost *Rukopisu královédvorského a zelenohorského*. Český veřejný život za soupeření dvou stran, staro- a mladočeské, a za všeobecného kariérismu na obou křídlech oněch „vlastenců“ ladil mládež na střizlivé posuzování české situace. Probouzel chuť přispívat pomocí poznání k morálnímu sebeuvědomění národa. V tom se literáti dostávali do kontaktů se vznikající, hnutím politického realismu, jehož duchovním vůdcem byl Tomáš Garrigue Masaryk. Někdy šlo o kontakty spíš jen ideové, jindy přímo spolupracovnícké. S tímto novým hnutím získala kulturní veřejnost též další časopis *Čas* (od roku 1886, později s beletristickou přílohou *Besedy Času*) a revui *Naše doba*. Novým uměleckým snahám se otevřel za vedení Matěje Anastasia Šimáčka od roku 1884 zábavný ilustrovaný *Světobzor*, časopis s dlouhou tradicí. K dispozici jim byly Čechovy *Květy*.¹⁶²

Spory o umělecký realismus a naturalismus probíhaly v českém prostředí poměrně krátce kolem roku 1890. Kritika mířila proti obecnosti, patosu a historismu ruchovsko-lumírovského básnictví (dotýkala se i pozdním májovců: básní Adolfa Heyduka, tezových povídek Karolíny Světlé). Stoupeni realismu mysleli na sblížení literatury se současným životem. Nad všechny ostatní hodnoty a funkce umění stavěli poznání. Realistickou fikci, zaměřenou na pravděpodobný obraz skutečnosti, ovšem proboužovali za situace, kdy například ve francouzské literatuře byl v proudu impresionismus, symbolismus a dekadence. Blížící se sklonky století pobízel hledat nové možnosti pro člověka v něm samém, v jeho intuici a vůli. Odklon od objektivnosti k subjektu se promítl do názorů na realistickou fikci i do cest kritiků, kteří ji kolem roku 1890 pro české písemnictví doporučovali.

Mezi ně se z okruhu tzv. moravské kritiky na čas zařadil Leander Čech; vydavatel *Času*, prozaik Jan Herben; univerzitní profesor a iniciátor politického realismu Tomáš Garrigue Masaryk; žurnalista Hubert Gordon Schauer; dramatik, prozaik a překladatel Vilém Mrštík; z vůdčích osobností české estetiky Otakar Hostinský. Ten se neúčastnil kritických

¹⁶² LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 364.

sporů vedených v novinách a po časopisech o určitá díla. Zato podal zásadní teoretický výklad doporučené metody ve studii *O realismu uměleckém* (Květy 1890). Spisovatele realistického zaměření tu přirovnával k lékaři, který musí dobře určit chorobu, aby byla správně léčena. Vyvozovat z tohoto poznání závěry, navrhnout nápravné kroky už je podle Hostinského v silách někoho jiného, než jsou spisovatelé a umělci. Přinejmenším si to neklade za cíl umění realistické.¹⁶³

Pravdivost literárního díla se Hostinskému nekryla s dokumentárností, ani s autentičností odpozorovaných detailů. Ty nabývají váhy až v kontextu, působením v celku díla. Realistické fikci nejde, zdůrazňoval Hostinský, o pravdivost, ale o věrohodnost. Rozdíl mezi realismem a naturalismem Hostinskému určovala důvěra v člověka a v dosah jeho jednání. Tou vyniká ruský umělecký realismus, naproti tomu u francouzského naturalismu Hostinský podobný humanismus postrádal. Zjišťoval v něm naopak tendenci vidět člověka ve vleku biologických a sociálních mechanismů (dědičnosti, vášní a bída). Mezi kritiky, kteří se u nás podíleli na prosazování uměleckého realismu a naturalismu, vynikal šíří rozhledu a citem pro uměleckou kvalitu díla Hubert Gordon Schauer (1862 – 1892). Jméno si v českém prostředí získal statí *Naše dvě otázky*.¹⁶⁴

3. 1. 1 Osvěta (1871 – 1921)

Byla to česká reprezentativní revue s celým názvem *Osvěta: listy pro rozhled v umění, vědě a politice*, zahrnující domácí literární tvorbu, soustavnou literární, divadelní, výtvarnou i hudební kritiku, statí literárněhistorické, uměnovědné, historické, politické, přírodovědné. Zprvu celonárodního dosahu, postupně se stále silněji orientovala na konzervativně a nacionálně zaměřenou čtenářskou obec. Autorskou odpovědnost měli či nakladateli byli především: Jan Otto, Václav Vlček, Václav Srb a František Adolf Šubert.¹⁶⁵

Tato revue vyjadřovala k aktuálním problémům společnosti a politiky po celou dobu svého trvání, za Šuberta došlo k posunu od tradicionalismu k zaměření na sociální otázky. Přispívali do ní významné osobnosti kulturně-politického života své doby, př. Kamil Krofta či Tomáš Garrigue Masaryk. Mezi jinými zde publikovali i Alois Vojtěch Šmilovský

¹⁶³ LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 364.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 365.

¹⁶⁵ Heslo *Osvěta*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha 2000, s. 704 – 710.

a Viktor Kamil Jeřábek; jeho díla (mj. *Trýzeň duše*) sem doporučoval například již zmíněný František Adolf Šubert.¹⁶⁶

Na Jeřábka tato revue zapůsobila právě zaměřením na sociální otázky společnosti, které se projeví především v jeho realisticko-naturalistických prózách z moravského venkova, například dílo *Počestná obec Valčice* a v něm povídka *V okovech*. V souvislosti s tím se totiž ukazuje, že venkov není ideálním místem k žití a že lidé jsou různí – jen ne počestní. Právě tím Jeřábekovo dílo získává ironický tón a nabízí čtenáři průhled do reality života.

3. 1. 2 Niva (1891 – 1907)

Byl beletristický a kritický časopis, orgán tzv. moravské kritiky, otevřený široké literární generaci 90. let 19. století, který vedl František Roháček. *Niva* zprvu programově usilovala o to, stát se listem, který by oslovil nejširší čtenářské vrstvy a zároveň navázal na moravskou literární školu 80. let a na dřívější moravské časopisy (př. *Koleda*). Jako ideální se redaktorovi jevil „spisovatel, jenž bere látku k pracím svým ze života a podrobuje ji uměleckému zpracování, nespouštěje s očí závazků mravních.“

Niva vstoupila do sporů 90. let a zařadila se mezi periodika, v nichž našla uplatnění další literární generace. Tento obrat, jenž si vynutil rozšíření kritické rubriky, podněcoval polemická vystoupení a usměrňoval i výběr beletristických příspěvků v duchu soudobé moderní literatury, nastal ve chvíli, kdy potřeba vymezit se vůči moravskému klerikálnímu tisku přinutila redakci hledat oporu u mladých literátů v Čechách, zejména v Praze.

Časopis se držel tradičního členění beletristických periodik: vedle původních veršů, větších prozaických prací publikovaných na pokračování i drobných povídek přinášel v menší míře i překlady veršů a próz a popularizující poučné články, zejména z historie, lékařství, psychologie, filozofie a etnografie. Beletrie částečně tvořila i náplň rubriky *Fejeton*. Její nejvýznamnější složkou se stal oddíl *Umění. Literatura. Věda*, (titul byl obměňován podle témat příspěvků) obsahující recenze beletrie i divadelních představení v Praze a v Brně, nekrology, informace o kulturním dění. Pododdíl *Směs* poskytoval zajímavosti ze světa i praktické rady. Od roku 1892 byla zavedena i šachová rubrika.

¹⁶⁶ Dopis Františka Adolfa Šuberta Viktoru Kamilu Jeřábekovi ze dne 15. srpna 1915, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

Podpora svobodomyslného hnutí na Moravě i snaha o vytvoření tribuny mladé moravské inteligence posléze vedly v 7. ročníku k oslabení literární orientace *Nivy* ve prospěch regionální politiky. Na konci roku 1897 Roháček ukončil její vydávání pro dlouhodobé finanční obtíže s její distribucí. Kolem roku 1892 byly vedeny velmi špatné řeči o *Nivě*, Jirásek ji však dobře znal a slíbil, že se v „akademii“ za ni přimluví, aby dostala podporu. Tu měla zajištěnu také od Jaroslava Vrchlického. Nutno říci, že ani Jeřábek zde v tuto dobu neměl lehkou situaci, neboť kdosi pod pseudonymem jej osočil a Jirásek se v dopise ptá na příčiny a celé vyličení situace v tomto periodiku. Jeřábkovu odpověď se však v dostupných zdrojích nepodařilo nalézt.¹⁶⁷

V prvních dvou ročnících se snaha získat dostatečný počet abonentů projevila publikováním regionálně laděných próz, lidových obrázků, črt a fejetonů i výběrem zajímavých populárně-naučných statí. Nepravidelně pod titulem Verše mladých poetů, tu vycházely příspěvky desítek autorů, z nichž převážná většina, kromě Sigismunda Boušky, zůstala v literatuře neznámá. Spolu s nimi přispěli ještě například: Svatopluk Čech, Jaroslav Kvapil, Jaroslav Vrchlický.

Ke kmenovým prozaikům tehdy patřili Jakub Arbes, Otakar Bystřina, Viktor Kamil Jeřábek, Josef Merhaut, František Roháček, Gabriela Preissová a další. Mezi překlady dominovala ruská literatura uváděná, př. Norbertem Mrštíkem. A. Koudelka (O. S. Vetti) uváděl švédskou a nizozemskou literaturu, ze severské ještě překládal, např. Bouška. Z popularizačních článků na Jana Nerudu vzpomínal Jakub Arbes, o Komenském a o Preissové psal František Roháček, dále se psalo o etnografii, lékařství, přírodních vědách, historických pramenech atp. V kritické rubrice převládala anonymita, pseudonymy, nebo šifry, a to jak ve statích o literární tvorbě, tak o brněnském divadle.

Již ve 2. ročníku se objevily verše Antonína Sovy a také vystoupení Josefa Karáska a Antonína Procházky, sice ještě ojedinělá, ale naznačující již obrat *Nivy* od regionálních a lidovýchovných tendencí k novodobým proudům v celonárodní literatuře. Nová rubrika Pražská pošta se záhy stala jádrem moderních snah, projevujících se nejen původní tvorbou, nýbrž i polemikami jednak s katolickou *Vlastí* o její kritická stanoviska a o Jana Nerudu, s Josefem Václavem Sládkem a *Lumírem* o úloze soudobé kritiky. Kritickou rubriku pak zde

¹⁶⁷ Dopis Aloise Jirásky Viktoru Kamilu Jeřábkovi ze dne 4. května 1892, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

spolu s jejími hlavními představiteli Karáskem a Procházkou plnili př. Krejčí, V. Mrštík, Roháček atd. V polemice o Vítězslava Hálka *Niva* stála na Macharově straně a také se bez výhrad přihlásila k tezím o literatuře v manifestu České moderny, který rovněž přetiskla. Ve formě dopisu sice zveřejnila i Karáskovo kritické stanovisko k manifestu, ale v konfliktu části signatářů manifestu s *Rozhledy* (v nichž J. Třebický jménem časopisu odvolal jeho předcházející nekompromisní kritické postoje, což vedlo k rozpadu Moderny) zase ve svých komentářích více sympatizovala s jeho odpůrci.¹⁶⁸

Vedle polemik přinášela *Niva* i studie a články, z nichž literatury se bezprostředně dotýkaly úvahy. Z příbuzných oborů tu ještě Hubert Gordon Schauer publikoval studii z dějin filozofie. Článek Františka Roháčka v 6. ročníku *Nivy* (1895 – 1896) o kulturněpolitickém hnutí Mladá Morava naznačoval zesílený důraz, který *Niva* začala klást na problematiku mladé moravské inteligence, zejména jejího postavení uvnitř soudobých politických proudů. Zřetelně se to projevilo v 7. ročníku (1896 – 1897) několika články věnovanými Mladé Moravě a výrazným oslabením kritické a recenzní složky časopisu, v menší míře pak omezení zaznamenala i původní tvorba. Ale ani tehdy z *Nivy* nezmizelo nepravidelné uvádění *Veršů mladých poetů*, mezi nimiž se v ročnících 3 – 7 nově objevili například: V. Dyk, K. Hlaváček, K. Toman, O. Březina, S. K. Neumann, J. S. Machar, atd.

Z prozaiků v publikování větších prací pokračovali J. Arbes, I. Hořica, V. K. Jeřábek, J. Merhaut atp. Nově se představili př. K. Sezima, A. Sova, L. Ziková. Mezi překladateli největší aktivitu mezi od 3. ročníku rozvinuli A. Procházka a V. Černý, kteří tlumočili verše i prózu z francouzštiny, Procházka ještě z italštiny, nizozemštiny, A. Koudelka, jenž zprostředkoval švédskou, španělskou a polskou tvorbu. Největší podíl v *Nivě* si i nadále udržovala ruská literatura, uváděná zejména tradičními překladateli a další.¹⁶⁹

Co se týče významu tohoto periodika pro Viktora Kamila Jeřábka, byl velký. Na počátku 90. let 19. století totiž tento spisovatel ještě nebyl tak známý. Díky doporučující recenzi Aloise Jiráska se stal tento jeho mladší kolega známým a časem i uznávaným

¹⁶⁸ Otiskla společné prohlášení J. S. Machara, V. Mrštíka, A. Sovy a F. X Šaldy proti Třebickému i obsáhlý dopis F. V. Krejčího na obranu jeho stanoviska a *Rozhledů*, ale převzala též z *České stráže* Šaldovu odpověď.

¹⁶⁹ Heslo *Niva*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha 2000, s. 541 – 543.

autorem kratších próz. Jak je uvedeno výše, Jirásek se znal s Jeřábkovým otcem a jeho syn jej obdivoval, inspiroval se jí a věnoval mu svoji první prózu – *Bodří maloměšťáci*.¹⁷⁰

3. 1. 3 Moravské kolo spisovatelů (1912 – 1949)

Tento spolek zmíníme především v souvislosti Jeřábkova předsednictví, ačkoliv fungoval ještě i později. Moravské kolo spisovatelů (dále MKS) vzniklo jako první samostatný literární spolek na Moravě z popudu moravských literátů soustředěných kolem deníku *Moravská orlice* po neúspěšném pokusu o společné působení s výtvarníky v Klubu přátel umění v Brně. Jeho stanovy byly schváleny 24. května 1912, ustavující schůze se konala v Luhačovicích 5. července 1912. Do prvního výboru spolku byli zvoleni Viktor Kamil Jeřábek (předseda), Otakar Bystřina (místopředseda), J. Holý (jednatel), S. Kovanda (pokladník), M. Jahn, F. Sokol Tůma, S. K. Neumann (členové výboru). MKS si vytyčilo jako hlavní úkol hájit zájmy svých členů a plnit podpůrné a ediční funkce. K podpoře vdov a sirotek po spisovatelích a spisovatelů v nemoci a ve stáří zřídilo po vzoru pražského Svatoboru na paměť V. Mrštíka tzv. Mrštíkův fond. Podílelo se na rozhodování o zemské literární dotaci, pořádalo zájezdy do menších moravských měst a podporovalo kulturní akce. Každoročně vydávalo členské knižní prémie. Po prvním roce činnosti sdružovalo 27 spisovatelů a dále přispívající členy. V letech 1915 – 1920 byl jednatelem spolku Vojtěch Martínek, za jehož redakce vyšel sborník *Pozdrav Moravy bratřím v poli* (1915). V roce 1917 podepsalo 17 členů MKS poselství českých spisovatelů Čes. poslancům v říšské radě.

Jeřábek funkci předsedy spolku vykonával osm let. V ní vynikl snahou o účinnou propagaci literárního díla na Moravě, která byla v tom ohledu nedotčenou zemí. Jeřábkovým nepsaným heslem se stalo to, že nestačí pouze subjektivní slova novinářské recenze, kterou většinou čtou jen literární odborníci, ale že je nutné jít přímo za potenciálními čtenáři, které si chce dotyčný spisovatel získat. „*Náš člověk má rád mluvené slovo, zaposlouchá se do předmětu a dá se i unést srdečností hlasu.*“¹⁷¹ Lze tedy říci, že Jeřábek byl rovněž propagátorem autorských čtení. Pro něho jako pro přistěhovalého na Moravu a učitele, znamenaly tyto zájezdy také větší osobní přílnutí k této krajině. „*Jeho přičiněním pořádány*

¹⁷⁰ AUDYOVÁ, Andrea, *Vybraná díla Viktora Kamila Jeřábka*. Diplomová práce. Brno, Masarykova univerzita, Fakulta filozofická, 2012. Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc., s. 66.

¹⁷¹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 76.

*byly četné zájezdy¹⁷² literární družiny Kola do moravských měst,¹⁷³ při nichž obecnstvu dostalo se příležitosti poznati své osvětové pracovníky a tak se nejsnáze nadchnouti k zájmu o českou knihu z jejich dílny.*¹⁷⁴

Jeřábek se také zasloužil o bohatý kulturní program tohoto sdružení. Například pořádal podpůrné akce pro strádající pozůstalé po nějakém významném členu rodiny, vydával monografie o životě vynikajících moravských spisovatelů, zajímal se také o brněnské divadlo. V některých případech se jednalo také o přednášky o významných českých osobnostech a propagaci jejich děl. Jedním z těchto „případů“ byl Alois Jirásek, jenž s ním udržoval korespondenci. Jeřábek se také potýkal s důsledky nařčení, že toto sdružení je slabé. Ty se projevovaly jednak velmi krátkými dobami na vykazování pravidelné činnosti, jednak za to následující finanční náhradou. Příčiny tohoto problému vznikají v míře důležitosti začínajících či významných českých spisovatelů a různých spolků. *„Předně musilo by si ministerstvo uvědomiti, co chce. Bud' podpořiti cenami neb odměňovati vyučenější liter. zjevy. (...) Ovšem v obou případech jest nevyhnutelno, aby odměnění byli lidé významní.*¹⁷⁵

Jeřábek v tomto sdružení očekával plné pracovní nasazení, cit a lásku ke spisovatelské práci a k vlasti. Nesnášel, když vyšel o „Kole“ bulvární článek, v němž se probíraly různé aféry.¹⁷⁶ A zároveň byl spolu se svými přáteli opomenut, co se týče například rozdělování finanční dotace z ministerstva kultury pro literární spolky. Kritizovali to, že se vždy peníze rozděluje jen mezi česká sdružení. To samé se týkalo přijímání členů do spolků. Moravské Kolo spisovatelů si nemohlo samo navrhnout členy, ale „Máj“ či „Kruh“ ano.¹⁷⁷

Moravské kolo spisovatelů zásluhou Jeřábkovou dostalo pevný řád a osnovy, kterými se pak z velké části řídilo až do svého zániku. Jeřábek zde dokonale uplatnil své zkušenosti z práce učitele (jednání s lidmi, starání se o budovu školy, zajišťování pomůcek atp.). Zjistil,

¹⁷² První, kdo pořádal zájezdy i do moravských měst, byl spolek českých spisovatelů Máj. Ty se uskutečnily například do Brna, Prostějova, k položení základního kamene k Národnímu divadlu. Jeřábek se posledního zmiňovaného zúčastnil společně se svou ženou a s Metodějem Jahnem jako moravský člen tohoto spolku.

¹⁷³ Nejvýznamnější byly zájezdy do Prostějova, Luhačovic, Kyjova a Uherského Hradiště.

¹⁷⁴ BŮHNEL, M., B., K sedmdesátinám Viktora Kamila Jeřábka, *Literární rozhledy*, roč. 13, č. 5, s. 105 – 106.

¹⁷⁵ Dopis Viktora Kamila Jeřábka nezjištěnému (pravděpodobně Josefu Holému) ze dne 9. července 1919, *JEŘÁBEK, Viktor Kamil*, in: LA PNP.

¹⁷⁶ Dopis Viktora Kamila Jeřábka nezjištěnému (pravděpodobně Josefu Holému) ze dne 29. října 1919, tamtéž.

¹⁷⁷ Dopis Josefa Holého Viktoru Kamilu Jeřábkovu ze dne 7. července 1919, *JEŘÁBEK, Dušan*, in: MUNI.

že většina rodičů dětí, které učil, jsou sedláci, které školní povinnosti nezajímají. Právě pro ně později v rámci činnosti Kola pořádal osvětové přednášky o různých tématech, která se vztahovala ke společnosti. Postupně se však tento spolek více a více orientoval na literární tvorbu.

Roku 1919 si MKS vymohlo obnovené zemské literární dotace, z nichž byly uděleny ceny za válečné roky. Po válce převážně příslušníci nejmladší generace, ovlivnění moderními literárními směry a odmítající regionálnost, tradicionalismus a malou uměleckou náročnost, založili vlastní sdružení Literární skupina. V předsednictví MKS se od roku 1921 po odstoupivším V. K. Jeřábkově vystřídali: Bystřina, Holý, Sokol, Trýb a Staněk.

K oživení činnosti spolku došlo zejména po nástupu Adolfa Veselého do funkce jednatele (1923), kdy vznikly dvě sekce: vydavatelská, starající se o vydávání členských premií, a organizační. Roku 1924 bylo členy již 36 spisovatelů. Vydavatelská činnost, kterou ve 20. letech inicioval zprvu zejména Ad. Veselý, postupně sílila a kromě každoročních premií byly vzrůstajícímu počtu přispívajících členů, kteří tvořili odběratelskou obec na principu čtenářského klubu, nabízeny za výhodných podmínek další knihy od činných členů spolku. Roku 1925 založilo MKS pro své členy informační zpravodaj *Pískle v trní*, roku 1930 změněný na spolkový časopis *Kolo*.¹⁷⁸

Zintenzivnění vydavatelské činnosti i růst počtu přispívajících členů v druhé polovině 20. let vedlo k založení Družstva Moravského kola spisovatelů (dále DMKS), které se ustavilo jako svépomocný samostatně hospodařící nakladatelský podnik při MKS na mimořádné valné hromadě 25. listopadu 1928 za jeho kapitálové účasti. Hlavními iniciátory byli K. Elgart Sokol, P. Fink, V. Martínek, J. V. Sedlák a Ant. Veselý, prvním předsedou DMKS v letech 1928 – 1929 se stal K. Elgart Sokol, zástupcem MKS v družstvu byl V. Martínek. DMKS převzalo a rozšířilo předchozí vydavatelskou praxi MKS a roku 1932 získalo nakladatelskou koncesi. Po útlumu činnosti během hospodářské krize převzala vedení MKS v roce 1936 mladší generace, inklinující k ruralismu, př. Ant. Veselý, předsedou se stal J. Marcha (do 1941). Zatím organizačně nejschopnější vedení realizovalo několik změn: zlepšilo hospodářskou základnu získáním nových přispívajících členů, což umožnilo v Brně otevřít vlastní knihkupectví a uměleckou galerii. Od 1. ledna 1937 došlo

¹⁷⁸ Heslo *Moravské kolo spisovatelů*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha 2000, s. 321 – 324.

k rozšíření časopisu *Kolo* a za účasti klubu výtvarných umělců Aleš (spoluvydavatele *Kola* 1937 – 1938) k jeho proměně v umělecký revuální měsíčník, otevřený všem československým spisovatelům a malířům. V té době dostoupil počet činných členů 70 a MKS fungovalo jako oficiální reprezentant moravských spisovatelů. Mnozí z významných členů, např. Bezruč, Čep, Nezval aj., však nikdy aktivně ve spolku nepůsobili. Prostřednictvím návštěvy slovinského esejisty, kritika a překladatele české literatury B. Borka byly rozvíjeny československo-jihoslovanské kontakty.

V květnu roku 1939 se ustanovila za předsednictví Františka Trávníčka regionální komise MKS pečující o zachování národního, kmenového a kulturního svérázu jednotlivých krajů Moravy. Tento spolek s různými problémy přežil 2. světovou válku a do roku 1945 dosáhla odběratelská obec asi 5 000 členů. Ze svých zisků, zejména na černém trhu, podporovalo prosperující nakladatelství do konce okupace rodiny vězněných umělců a autory, kteří nesměli publikovat. Po osvobození roku 1945 přerušil na čas činnost MKS pokus komunisticky orientovaných moravských spisovatelů o jeho přeměnu v jednotnou spisovatelskou organizaci na Moravě pod názvem Moravské literární sdružení. Neúspěch této snahy vedl v říjnu t. r. k založení další organizace Sdružení moravských spisovatelů, jejímž jednatelem se načas stal bývalý funkcionář MKS J. Zatloukal. MKS pokračovalo v přerušené činnosti, v květnu roku 1946 postavilo do svého čela V. Martínka a navázalo kontakty s polskými spisovateli. Svými přibližně 140 činnými a 9 000 přispívajícími členy tvořilo toto sdružení za podpory národně socialistické strany výraznou protiváhu socializujícím tendencím v moravské kultuře.¹⁷⁹

Poválečné konflikty MKS se přenesly na Družstvo, zejména ve střetech s konkurenčními brněnskými nakladatelskými podniky. DMKS se vydavatelsky otevřelo i nečlenům MKS a ve snaze o překonání úzce regionalistického profilu usilovalo o získání novinek renomovaných autorů, vydávalo četné reedice a zařadilo i několik překladů. Čtenářskou základnu mělo rozšířit i ustavení Klubu mladých čtenářů (1947). Posledním předsedou DMKS byl od roku 1947 M. Elpl. Po únoru 1948 se prostřednictvím akčních výborů sloučilo MKS a Sdružení moravských spisovatelů ve Skupinu moravskoslezských spisovatelů v rámci Syndikátu československých spisovatelů. V následujícím roce však

¹⁷⁹ Heslo *Moravské kolo spisovatelů*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha 2000, s. 321 – 324.

Skupina zanikla. Do DMKS byla počátkem března 1948 dosazena národní správa v čele s J. Cahou a V. Pazourkem a poté je rovněž převzal Syndikát československých spisovatelů. Koncem 1948 nakladatelství právně zaniklo, poslední rozpracované tituly vycházely ještě roku 1949.

Do konce 20. let vydalo MKS několik titulů v koprodukcí s pražským nakladatelstvím Fr. Borový. Družstevní práce a Sfinx ze sazby jejich běžného nákladu. Dále vydávalo životopisy, vzpomínky, bibliografické přehledy, realistickou a vypravěčskou prózu s tematikou moravského a slezského venkova, později také poezii a překlady. Často v něm publikovali autoři hlásící se k ruralismu, příležitostně též vydávalo literaturu pro děti a mládež. Jako příklad uveďme několik titulů prozaických knižnic: *Knihy MKS* (1927), *Studánka* (1929 – 1931) a *Nová knihovna MKS* (1936 – 1943), v níž se autorsky kromě jejich redaktorů uplatnili mj. M. Jahn, S. Kovanda a V. Martínek, doplňovala v téže redakci *Nová knihovna poezie MKS* (1938 – 1941). Zrušení okupačních edičních omezení umožnilo vznik nových knižnic, které naplňovaly poválečný rozšířený ediční program. Poezie reagující na válečné hrůzy a poválečný společenský vývoj byla soustředěna do knižnice *Sad* (1946 – 1948).¹⁸⁰

¹⁸⁰ Heslo *Moravské kolo spisovatelů*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha 2000, s. 321 – 324.

4. ALOIS VOJTĚCH ŠMILOVSKÝ

Alois Schmillauer byl Jiráskův starší kolega a druhý školní inspektor, kterého Jeřábek zažil. „*Bylo cosi tragického v jeho životě; tím faktem vysvětlují si i jeho druhdy ne vždy přívětivé nálady vůči snaživému, uvědomělému učitelstvu litomyšlského okresu i ono smutně známé extempore politické.*“¹⁸¹ „*O Šmilovském vyprávěli starší učitelé, že sbíral přísloví, pořekadla a lidová úsloví, rád poslouchal vesnické příběhy pro nějakou ‚selhánku‘, jak žertem říkal místo selanku. Jirásek naráží na to i v úvodních slovech Maryly, již věnoval Šmilovskému.*“¹⁸² Prvně musíme zdůraznit, že oproti Jeřábkovi a Jiráskovi, napsal Šmilovský o Litomyšli málo děl: z části *Krupař Kleofáš, Nebesa, Baron Krušina*. Alois Vojtěch Šmilovský napsal řadu povídek a románů, z nichž velká část je nám dnes už vzdálena. Přesto je možné vyhledat mezi nimi prózy, které jsou dosud živé a dokáží zaujmout i soudobého čtenáře. Jak již naznačují předchozí slova, v této kapitole si připomeneme život a dílo tohoto spisovatele. Je nejstarším ze tří osob, kterým se věnujeme v této práci a u všech tří též uvedeme literárně-historický kontext doby.

4.1 ŽIVOTOPIS

V 70. let 19. století postupně přišlo do Litomyšle několik osobností, které později vešly v širokou známost. Byly to Alois Vojtěch Šmilovský, Alois Jirásek a Teréza Nováková. První z nich, Alois Vojtěch Schmillauer (v literatuře si své jméno počestil na Šmilovský), se narodil 24. ledna 1837 v Mladé Boleslavi. Tam prožil i část svého mládí. Tu druhou strávil na studiích v Praze (1860 – 1873).

V letech 1843 – 1847 navštěvoval obecnou školu a následně tzv. gramatickou třídu mladoboleslavského piaristického gymnázia, jehož ředitelem byl páter Lopata. Jestliže v obecné škole chodil „za školu“, na gymnázium se nadchl pro studium. Mezi jeho oblíbené předměty patřily český jazyk, matematika a dějepis. Po zrušení vyššího školního stupně na piaristickém gymnázium přestoupil v roce 1851 na Akademické gymnázium v Praze. Setkal se tu s mnoha učiteli, kteří ho významně ovlivnili. Poznal zde také své dva velké přátele – Vítězslava Háška a Václava Krupičku (původem z Litoměřic), pozdějšího faráře v Kostomlatech a děkana v Lysé nad Labem. Jejich přátelství dokládá častá korespondence. Třída, do níž patřili, začala vydávat pod Šmilovského vedením časopisy *Varyto* a *Příprava*.

¹⁸¹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 115.

¹⁸² Tamtéž, s. 64.

V sextě založil Šmilovský časopis *Vlasta*, kam přispíval prózou i poezií. Jako vydavatel se podepisoval Věroslav Josef Šmilauer. Gymnázium zakončil maturitou a po ní se rozhodl pro povolání gymnaziálního učitele. V roce 1855 zahájil studium na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze – zvolil si přírodní vědy a český jazyk. V roce 1856 se novým nařízením změnila jeho studijní kombinace. Zanechal studia češtiny a začal se věnovat studiu přírodopisu, matematiky a fyziky. Studentský život si užíval – navštěvoval divadla, hodně četl, prožíval studentské lásky, o prázdninách vypomáhal v knihovně Čtenářské jednoty v Boleslavi.

Po matčině smrti otec zchudl, a nemohl tudíž syna na studiích dále podporovat. Od roku 1857 si tedy Šmilovský musel přivydělávat jako knihovník Akademického čtenářského spolku a jako domácí učitel. Z tvrdé reality všedních dní často utíkal do romantického snění. To se projevilo především v jeho prozaických prvotinách. Od akademického roku 1858 – 1859 nemohl být již zapsán na univerzitě, ale neměl peníze na profesorskou zkoušku. Připravoval se na státní zkoušku a hledal volné místo suplenta, ale dlouhou dobu je nemohl sehnat. Až na doporučení svého učitele z gymnázia, katechety Štulce, se dostal jako domácí učitel do rodiny lékárníka Vsetečky, a to za byt, stravu a 6 zlatých měsíčně. Zároveň přijal místo vychovatele v chlapeckém ústavu v Dominikánské ulici. V roce 1860 přišla Šmilovskému zajímavá nabídka. Toho roku se na gymnáziu v Klatovech uvolnilo místo učitele. Neváhal a nabídku přijal. Zde působil v letech 1860 – 1873.¹⁸³

Dne 30. července roku 1870 se v tomto městě oženil s Annou Bílou, dcerou krejčího a roku 1871 se mu zde narodil i první syn Milan. Zároveň odtud čerpal mnoho literárních námětů, př. *Starý varhaník*, *Setník*, *Dřevnický*, *Martin Oliva*, *Kmotr Rozumec*, *Parnasie*. Velice si toto město oblíbil a považoval jej za svůj druhý domov (po Mladé Boleslavi). Roku 1873 dostal místo profesora v Litomyšli na gymnáziu. Nešel sem rád, neboť byl rozhořčený z toho, že v Klatovech nedostal místo ředitele.¹⁸⁴

Z počátku se sice zdálo, že i v novém působišti nalezne domov jako v oněch dvou městech. Usídlil se u Konvalinků na dnešním Smetanově náměstí, č. p. 129, a bydlel zde do roku 1882. Rodině se zde líbilo a dařilo se jí. Narodili se mu tu 23. září 1874 syn Blahoslav,

¹⁸³ TOMÁŠKOVÁ, Lenka, *Dva spisovatelé a jedno město*. Diplomová práce. Praha, Univerzita Karlova, Fakulta pedagogická, 2008. Vedoucí práce: PhDr. Anna Stejskalová, s. 21 – 22.

¹⁸⁴ PRAŽÁK, Albert, *Alois Vojtěch Šmilovský*, Praha 1924, s. 8n.

3. prosince 1876 Zdeněk, 31. července Václav 1878, 3. ledna 1880 Blažena a 9. dubna 1882 Alois. Sám Šmilovský měl velmi blízký a hluboký vztah ke své rodině, proto se zdálo, že i on tady bude šťasten. Povolání se mu také ze začátku líbilo. S ředitelem gymnázia, Antonínem Tillem, se spřátelil. Když po roce přišel Alois Jirásek, teprve ho těšilo mluvit s ještě mladším literátem, přicházejícím přímo z Prahy.

Jednou ze zábav studentů se stalo zjišťování vztahu mezi slavnými spisovateli a profesory: „*Za čas rozdvojili jsme se na dva tábory, které brzy octly se v prudkém boji. Jedni jsme hájili a vyzdvihovali vesnické a historické práce Jiráskovy, čerpající z nich stále nové a nové nadšení, druzí stáli zase po boku druhého našeho literáta – profesora Aloise Vojtěcha Šmilovského. Utvořením těchto táborů, vznik stálých, horlivých, často prudkých debat byl přímým popudem k pilnému studiu literatury a vedl nás k hojné a stálé četbě novinek literárních.*“ Vztahy mezi Jiráskem a Šmilovským byly velmi přátelské. Jirásek mu pomáhal s korekturami a ve svých pamětech o jejich vztahu napsal: „*Nežárlil jsem na něj, já žárliti nemohl. Byl jsem literární začátečník a sám s sebou nespokojený, působilyť mi mé práce často trudné chvíle, kdy mne přepadaly pochybnosti o nich... Šmilovský jistě také nežárlil, neboť hleděl na mé práce, domnívám se, asi rovněž tak, tj. jako na pokusy. Jemu, realistovi, jistě se leccos v nich jako romantické nelíbilo. Sám se o tom nevyjádřil. Nemluvil o mých pracích; až teprve když vyšla v Květech roku 1880 povídka U rytířů, řekl mi, to že je česká povídka. V těch slovech, a jak je řekl, cítil jsem uznání.*“¹⁸⁵

Šmilovský byl odborně vzdělaný i v hudbě,¹⁸⁶ proto vstoupil do místního spolku Vlastimil a chodíval do Besedy, roku 1876 dokonce sám uspořádal akademii. Byl rádcem a pomocníkem ochotníků. Se svou manželkou se účastnil i společenského života, například chodil na plesy. Spisovatelsky se také zdálo, že na něj Litomyšl zapůsobí. Po příchodu sem, psal *Krupaře Kleofáše*, povídku, k níž již vše, titulní postavu i vše jiné, měl z Klatov; ale dům, do něhož Kleofáše zasadil, vzal z Litomyšle. Viděl z okna svého bytu na druhé straně náměstí zvláštní dům, starodávný, jako ztracený mezi sousedními domy, se starou lesklou

¹⁸⁵ TOMÁŠKOVÁ, Lenka, *Dva spisovatelé a jedno město*. Diplomová práce. Praha, Univerzita Karlova, Fakulta pedagogická, 2008. Vedoucí práce: PhDr. Anna Stejskalová, s. 31.

¹⁸⁶ Šmilovský byl velkým obdivovatelem Bedřicha Smetany, litomyšlského rodáka (1824 – 1884), oceňoval jeho českost a chtěl ve své próze vytvořit podobný český styl jako on v hudbě.

lucernou nad vraty, v němž bydlil starý Guta, také „přežitek“ staré doby. A tak si tento dům zvolil za dějiště této povídky, v níž jej popisuje zcela věrně.¹⁸⁷

V tom ale nastal obrat. Šmilovského začaly trápit nemoci a předčasně ve 40 letech zestárl. To „zdrsnělo“ jeho povahové rysy. Byl dobrý a čestný, ale jakousi strohostí spíše odpuzoval, než přitahoval. Ani na gymnáziu se už necítil dobře. Studenti ho měli rádi, ale cítil se unavený. Chtěl si proto podat žádost o místo okresního inspektora, ale zjistil, že ani toto není pro něj. V roce 1877 se uvolnilo místo inspektora pro české školy poličského a litomyšlského okresu, a tak byl *profesor Alois Šmilauer jmenován Jeho excelencí panem c. k. ministrem kultu a vyučování dne 21. srpna 1877 č. 13.400 vrchním školním inspektorem pro okres litomyšlský a poličský český*.¹⁸⁸ Ve své funkci například usiloval o zvýšení platů a úrovně vzdělávání učitelů.

Ačkoliv sám dlouho učil, právě ona strohost tu teprve narážela a učitelé jej z toho důvodu neměli rádi. Dalším důvodem k jeho neoblíbenosti v této funkci bylo přezkušování žáků ve třídě za přítomnosti učitele. Prohlížel vypracované úkoly a úlohy, poukazoval na chyby a úspěchy přičítal pouze aktuálnímu vyučujícímu, nikoliv jeho předchůdcům.¹⁸⁹ Roku 1878 musel na vládní pokyn vyzvat učitele, aby při volbách do říšské rady volili vládního kandidáta. Jiní v jeho pozici dělali totéž, například v Litomyšli Antonín Tille, ale u Šmilovského se to rozvinulo ve velkou aféru, která mu znechutila další činnosti.

Zároveň i v rodině nastaly nepříjemné situace: 12. února 1880 zemřel syn Václav, o dva dny později syn Blahoslav. Zdrcen stál na hrobem, kde byly obě děti pohřbeny. 3. července 1882 zemřel i nejmladší Alois. „*Jeho štěstí bylo tudíž nyní na hřbitově, kde svým miláčkům postavil pomníček s citátem z Hamleta: „Necht' andělé vám budou k poklidu.*“¹⁹⁰

Šmilovský často pomýšlel na odchod z města do Prahy, ale nedostal se tam. Když cítil, že mu síly ubývají, jezdil do lázní (zjm. Sedmihorek), avšak se mu ulevilo jen na chvíli. Vypadal již jako stařec a nesmírně trpěl. Sužovaly ho vředy, astma a chrlení krve. V posledním roce se ještě stěhoval do domu, nacházejícího na tomtéž náměstí, č. p. 30 a zde také den před svým svátkem, který vždy mohutně slavil, zemřel ve věku 46 let 20. června

¹⁸⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk, *Litomyšl. Tisíc let českého města. Kniha druhá*, Praha 1954, s. 103.

¹⁸⁸ TOMÁŠKOVÁ, Lenka, *Dva spisovatelé a jedno město*. Diplomová práce. Praha, Univerzita Karlova, Fakulta pedagogická, 2008. Vedoucí práce: PhDr. Anna Stejskalová, s. 25.

¹⁸⁹ Podrobněji viz například paměti Viktora Kamila Jeřábka.

¹⁹⁰ NEJEDLÝ, Zdeněk, *Litomyšl. Tisíc let českého města. Kniha druhá*, Praha 1954, s. 104.

1883. 23. června se konal pohřeb, který byl stejně smutný jako jeho život. „*Pršelo, že sotva bylo možno vydržet venku. A těžce zněl hlas děkana Šanty, jenž nad hrobem se s ním loučil, ukazuje na velkou ztrátu, již utrpělo české písemnictví. Ale Litomyšl nezapomněla. Hned po smrti píše Josef Novák, manžel Terézy Novákové a tu jeho kolega, životopis Šmilovského. A studenti každoročně chodili o dušičkách k jeho hrobu a zpívali tam ‚Anděl míru‘ neb jinou píseň, jež měl Šmilovský zvláště rád (až ve válce to přestalo).*“¹⁹¹

Ani po jeho smrti Litomyšl na Šmilovského nezapomněla. Již v roce 1887 pěvecký sbor Vlastimil spolu se Spolkem paní a dívek uspořádaly akademii, jejíž výtěžek věnovaly na zbudování Šmilovského pomníku. K účasti na této akci vyzvala členky Spolku Teréza Nováková. Kamenný pomník jehlancovitého tvaru byl vztyčen na hřbitově v roce 1894. V roce 1924 litomyšlští občané odhalili také pamětní desku na jeho úmrtním domě. I v Mladé Boleslavi nezůstali pozadu ve vzpomínce na svého významného rodáka a v roce 1886 umístili pamětní desku na jeho rodný dům v Železné ulici č. p. 64. Dům však byl zničen náletem za 2. světové války.¹⁹² Památce Šmilovského Jirásek věnoval povídku *Maryla*, v jejímž úvodu naráží na Šmilovského oblibu poslouchat vesnické příběhy pro nějakou „selhanku“, jak žertem říkal místo selanky. Šmilovský se celý život držel hesla: „*Nejprve literatura, pak já, nejprve prospěch národa, pak sláva mého jména.*“¹⁹³

4. 2 DÍLO

4. 2. 1 Kontext

V rozvrstveném, byť cenzurou a politickou perzekucí svíraném literárním životě po roce 1848 vyrostly podivuhodné literární talenty. Názvem svého almanachu – *Máj* – se v roce 1858 přihlásily k odkazu Karla Hynka Máchy. K nejagilnějším patřil Jan Neruda, Vítězslav Hálek a Josef Barák. Dalšími spoluúčastníci byli Adolf Heyduk, Rudolf Mayer, Karolína Světlá a Žofie Podlipská, ze starších spisovatelů Karel Sabina, Božena Němcová a Karel Jaromír Erben; sympatie ke Karlu Havlíčkovi Borovskému mohli dát otevřeně najevo až po pádu Bachova absolutismu a za všestranného uvolňování politického života po roce 1860. Ještě předtím se v druhém ročníku almanachu *Máj* přihlásili k Erbenovi, tvůrci *Kytice*. Odmítavá kritika almanachu *Máj* ukázala, že jungmannovská představa národní

¹⁹¹ NEJEDLÝ, Zdeněk, *Litomyšl. Tisíc let českého města. Kniha druhá*, Praha 1954, s. 105 – 106.

¹⁹² TOMÁŠKOVÁ, Lenka, *Dva spisovatelé a jedno město*. Diplomová práce. Praha, Univerzita Karlova, Fakulta pedagogická, 2008. Vedoucí práce: PhDr. Anna Stejskalová, s. 28.

¹⁹³ Tamtéž, s. 35.

klasičnosti nepřestala pro mnohé literáty ze starších generací platit. V porevolučním desetiletí si tuto normu ještě oklestili. A tak za vzor pro české básníky pokládali lidovou píseň, Polákovu *Vznešenost přírody* a *Rukopis královédvorský a zelenohorský* (RKZ). Vítězslav Hálek je nazval pro jejich setrvačnost na dávno překonaných výtvorech a ideálech „ožuvavci“. Ve jménu poezie, která vyznává člověka nelimitovaného hranicemi zemí a ideologií, májovci zúženou představu národní literatury odmítli.¹⁹⁴

Letopočtem narození se Šmilovský zhruba kryje s příslušníky tzv. májovské generace – s Hálkem dokonce chodil do stejné třídy gymnázia. Stejně jako oni se lidsky utváří a umělecky začíná projevovat v období tzv. bachovského absolutismu. Se svými vrstevníky sdílel přibližně touž četbu moderní zahraniční literatury a shodně s nimi určoval nové české literatuře funkci aktivního společenského činitele. Přesto se se členy tzv. májovců lidsky nijak nesblížil, na jejich programovém vystoupení v almanachu *Máj* na rok 1858 se nepodílel a zaměření jejich prací podrobil v soukromých projevech ostré kritice, která svědčila jak o jeho citlivé umělecké vnímavosti, tak o tom, že stál na zcela jiné pozici. Májovci chtěli vyvést českou literaturu z provinciální omezenosti a učinit ji osobitým podílníkem toho, co umělecky a sociálně tehdy hýbalo moderní Evropou. Šmilovský sice také viděl potřebu nového jejího rozmachu, ale prvotní záležitostí pro něj byla národní tvorba ve slovanském duchu.¹⁹⁵

V protikladu k májovcům býval u něco shledáván názorový (i povahový) „konzervatismus“, neboť se přikláněl k představě klidného nerevolučního vývoje, drobné práce jednotlivce, cenil si patriarchálně ustálených společenských vztahů, zamítal romantické bouřliváctví, vzdával úctu rozumové střízlivosti a křesťanské odevzdanosti do osudu. Na druhé straně Šmilovský obdobně jako Světlá a Hálek vyzdvihuje v lidském životě etické hodnoty, obrací pozornost k vnitřním charakterovým vlastnostem člověka a Nerudovi se vzácně přibližuje kresbou živých figur.¹⁹⁶

¹⁹⁴ LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 262.

¹⁹⁵ ŠMILOVSKÝ, Alois, *Rozptýlené kapitoly*, Praha 1963, s. 8.

¹⁹⁶ LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 269 – 281.

4. 2. 2 Přehled tvorby

Dílo Aloise Vojtěcha Šmilovského zahrnuje prózu, poezii a drama. Dvěma posledně zmíněným žánrům se budeme věnovat zcela okrajově. V prozaické tvorbě nás nejvíce zajímají drobnější útvary, které se buď vztahují k toposu maloměsta (Litomyšle), nebo vykreslení postav. Proto přehled díla nebude vyčerpávající.

Co se týče básnické tvorby, v ní autor opakuje či obměňuje motivy, které česká literatura již znala z tehdy nedávné tradice. Šmilovský napsal asi 15 dramatických textů – od historické a občanské tragédie až po frašku a operní libreto, jež jsou i nedramatické a nedivadelní. V tomto ohledu byl jeho inspirátorem Václav Zelený. Jako potvrzení o hodnotě vytvořeného mu dlouho postačilo, že byly básně zhudebňovány a že se několika hrám tleskalo na ochotnických jevištích, př. *Muzikanti* (1864).

Předčasně a strnule hotová podoba jeho osobnosti nepodporovala jeho umělecký vývoj, naopak mu ztěžovala mj. kritickou sebereflexi. Jestliže však uprostřed tvůrčí dráhy byl literární samotář Šmilovský přesto schopen podstatné změny a jestliže sám dokázal v próze, která doposud stála na okraji jeho spisovatelských zájmů, poznat své nejvlastnější možnosti, je to svědectví o existenci vnitřních sil, které v něm umožnily vnitřní „obrodu“. Asi nejintenzivněji se v tomto procesu uplatňovala jeho umělecká ctižádost vytvářet vskutku národní hodnoty. V próze pak našel Šmilovský sebe jako umělce – což mj. znamená, že dosavadní již vyhraněné konstanty jeho osobnosti jsou i konstantami jeho prózy.¹⁹⁷

Roku 1859 v Nerudových *Obrazech života* poprvé otiskl prozaický text – povídku *Bětuška*. Prozaické dílo Šmilovského tvoří jak rozměrné románové práce (*Nebesa, Na čerstvém vzduchu*) a novelistické cykly (*Bez lásky*), tak prosté obrazy ze života (*Krupař Kleofáš*) nebo drobné povídky s anekdotickým příběhem (*Jehla*), obsahuje skladby tragické (*Martin Oliva, Starý varhaník*), idylické (*Procul negotiis*), memoárové (*Rozptýlené kapitoly*), historické (*Za ranních červánků*), povahopisné (*Setník Dřevnický*), tendenčně polemické (*Parnasie*), morálně výchovné (*Kmotr Rozumec*) atd. Přes všechny rozdíly se tyto prózy pohybují většinou v jedné tematické oblasti, jejich svět má řád a životní jistoty.

Šmilovský byl přesvědčen, že literatura má vést a poučovat čtenáře, a ve svém díle se snažil šířit vlastní představy o tom, co prospívá, či škodí životu národa i jednotlivce.

¹⁹⁷ ŠMILOVSKÝ, Alois, *Rozptýlené kapitoly*, Praha 1963, s. 9.

Z jeho korespondence je patrné, jak hluboce zejména v době 50. let 19. století přemýšlel o národních záležitostech, jaký důraz kladl například na dobré školy, na vzdělání nejširších vrstev lidu, obzvláště venkovského, ale také na otázky ekonomické a mravní. Jeho výchovné snahy jsou například soustředěny v „mudroslovném“ románu *Kmotr Rozumec*. Hlavní hrdina je poctivý, ale životem zkoušený člověk, jehož názor jej přivede do konfliktu s církevními a politickými úřady. Jsou zde úvahy o nepatřičnosti absolutní vlády a o přednostech demokracie, jež se př. vztahují k roku 1848. Tato postava představuje rámec pro řadu dalších podobností, příkladů „ze života“ a poučných úvah. Přesto nám poskytuje klíč k celkovému smyslu Šmilovského díla, které v podstatě usiluje o vytvoření obrazu „spravedlivého člověka.“ Toto dílo chce zpodobnit v řadě postav, které jsou živější a mají blíže ke skutečnosti než kmotr Rozumec, a jež jsou nositeli mravních hodnot dodávajících lidskému životu a tím i životu společnosti opravdové ceny. Mohli bychom také říci v širším smyslu, že chce zpodobnit člověka opravdového, celého, jako protiklad morálně a charakterově málo cenných „palidí“ (termín Šmilovského). Zde autor navazuje na Boženu Němcovou, která v *Babičce* i ve svých povídkách hledá něco velmi blízkého (např. *Dobrý člověk*). Dále jsou to hlavní postavy z povídek: *Nebesa*, *Pod doškovými střechami*, či v *Martinu Olivovi*. Šmilovského kladný a příkladný lidský typ nakonec vychází ze všech protivenství vítězně, ne-li fakticky, alespoň morálně, neboť podle autorovy víry „*spravedlnost kráčí dějinami celých národův i jednotlivcův*“. To není laciná idealizace, nýbrž snaha vyjádřit trvalou lidskou touhu po řádu a harmonii.¹⁹⁸

4. 2. 3 Náměty

Co se týče inspiračních míst, vzpomíná spíše na Mladou Boleslav a Klatovy, jako šťastnější dobu svého života, např. *Rozptýlené kapitoly* (1873). Vzhledem k tomu, že se nejprve v Litomyšli necítil jako doma a později, kdy si již na toto město zvykl, ho potkaly těžké rány v rodinném životě, nijak významně se obraz Litomyšle a místních obyvatel v jeho díle neodrazil.

Šmilovský neměl takovou fantazii, byl spíše „myslivý skladatel“ kdysi získaných představ. Jeho díla jsou tudíž spíše kombinace myšlených pojmů – zde se odráží také jeho zájem o přísloví. Jemu vždy bylo slovo více než obraz, živá skutečnost. Napsal sice

¹⁹⁸ ŘEPKOVÁ, Marie, O díle A. V. Šmilovského, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Za ranních červánků a jiné prózy*, Praha 1971, s. 326.

v Litomyšli svá hlavní díla: *Za ranních červánků* (1875), *Starohorského filozofa* (1877), *Nebesa* (1880), *Procul negotiis* (1881) a *Rozptýlené kapitoly II, Na čerstvém vzduchu* (1882), ale tak, jako by je psal kdekoliv jinde. Zcela jen v zátiší své pracovny, kam nic nedoléhalo zvenčí. Tento model odpovídá i vykreslení obydlí hlavních postav příběhů z děl *Krupař Kleofáš* a *Kovárenský pan Antonín*.¹⁹⁹ Zde je také hlavní postava vzata odjinud, z Mladé Boleslavi, ale dům je skutečně z Litomyšle – stará kovárna na rohu dnešního Jiráskova náměstí. V tomto městě vznikla také povídka *Nebesa*, jejíž děj se ale odehrává na Šumavě.

Šmilovský čerpal látku ke svým románům a povídkám z důvěrně známého prostředí malého města a jeho obyvatel, ať už to bylo jeho rodiště či obě působiště. V tom předchází Jiráskovy *Maloměstské historie*. Zajímala ho však i soudobá vesnice a také vzrůstající se české statkářské kruhy. Čím více se však Šmilovský dokázal oprostit od tendence předem vkládané zvenčí a přiblížit se životní realitě, hledal prvky svého ideálu přímo v ní, ve všedním denním životě prostých lidí, tím více nabývají jeho prózy na ceně jako pravdivé umělecké vypočtení tohoto malého světa s jeho zvláštnostmi, typickými projevy a osobitým rytmem, se skromnými radostmi i skrytými lidskými dramaty. Zejména se pak rozvíjí Šmilovského umění charakteristiky postav i drobnějších figurek. Právě jejich prostřednictvím nabývají starosvětské obrázky života dávno minulého svého půvabu a promlouvají k nám řečí dosud srozumitelnou.²⁰⁰

Přesvědčují nás o tom všechny práce zařazené do výboru, počínaje autobiografickými *Rozptýlenými kapitolami*, v nichž před námi ožívá svět Šmilovského mládí takový, jaký opravdu byl. Zdánlivě jednotvárný, nevzrušený, pilnou prací naplněný život drobných měšťanských a řemeslnických rodin má tu svou poezii danou lidskou družností a citovými svazky, ale hlavně svérázností lidí, o nichž autor vypravuje. Jsou to především ústřední postavy dědečka a rektora Rehka, povahy velmi rozdílné, ale stejně věrně vykreslené a příbuzné si jak v mravní přísnosti a nesmlouvavosti, tak v dobrotě srdce. Idyličností, evokací dobového prostředí a způsobu života i vytvářením živých lidiček se *Rozptýleným kapitolám* blíží *Tatínkovy hodiny*. Ještě jemnější, preciznější, citlivější a hlubší je Šmilovského povahokresba tam, kde děj a prostředí ustupují do pozadí a kde autor

¹⁹⁹ Viz níže.

²⁰⁰ ŘEPKOVÁ, Marie, O díle A. V. Šmilovského, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Za ranních červánků a jiné prózy*, Praha 1971, s. 327.

soustředí více na postavu samotnou, jako je tomu v *Jehle*, *Páteru Antonínovi* a v *Baronu Krušinovi*.

Šmilovský sám cítil potřebu oprostít svou tvorbu od konvenčních literárních schémat, která spoutávala jeho nejvlastnější nadání, schopnost charakterizovat lidi a proniknout do jejich nitra. Svědčí o tom plán novelistického cyklu *Bez lásky*, který jako poslední práce zůstal už nedokončen a kde je autorův záměr vyjádřen programově ve *Vstupu*. Ale ve druhé povídce tohoto cyklu (*Kovárenský pan Antonín*) nad povahokresbou přes některé živé rysy převládla tendenčnost a hrdina vyšel jako čítankově dokonalý zjev, blízký tím kmotru Rozumci.²⁰¹

V románě *Za ranních červánků*, vykrytalizoval Šmilovského ideál souhrnně ve dvou hlavních postavách Josefa Dobrovského a hajného Mrštiny. Tato práce je ve Šmilovského prozaickém díle svou historickou tematikou téměř osamocena, ale patří – z jiných důvodů než *Jehla* – též k jeho nejlepším. Autor se tu ještě před Jiráskem úspěšně pokouší skloubit historickou pravdivost s realistickou kresbou lidí a prostředí. Podařila se mu zde jemně odstíněná charakteristika panských úředníků, jistého druhu farářů a lidových typů (Mrština, zloděj Hukal, dráb Vojtíšek). Postavu Dobrovského pojal čistě z lidské stránky (aniž mu ubral na vznešenosti) a ukázal v něm velkého osvícence a humanistu, který si je stále vědom svazků s vlastním národem. Na této základně se může učenec abbé Dobrovský sejít názorově s venkovským písmákem, potomkem jednoty bratrské Mrštinou a dokonce od něho přejmout i víru v lepší budoucnost národa. V obou těchto postavách jsou v souladu s historickou pravdou představeny dva základní zdroje národního obrození – proud lidový a proud osvícenský. Šmilovský v této práci předchází nejen Jiráskovu tvůrčí metodu historické prózy, ale přímo jedno z jeho děl, totiž *Poklad*, kde se pronásledované českobratrské rodině Bartodějských dostane rovněž spojení a pomoci od osvícenských vzdělců. Mrštinova víra, že císař Josef II. neumřel, nám zase připomene některé scény z *F. L. Věka*.²⁰²

V próze sledoval Šmilovský tytéž záměry, s nimiž vstupoval do literatury jako básník: v obsahu i ve formě být národní, akcentovat pozitivní hodnoty, odpovídat na potřeby společnosti, a to hlavně ušlechtilým působením na individuální etiku. Próza se ukázala jako

²⁰¹ ŘEPKOVÁ, Marie, O díle A. V. Šmilovského, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Za ranních červánků a jiné prózy*, Praha 1971, s. 328 – 330.

²⁰² Tamtéž.

žánr nejspíše odpovídající jeho osobnostním dispozicím a uměleckému talentu, poskytla i prostor jeho ambicím soupeřit s májovci: v Karolině Světlé právem viděl svůj krajně odlišný protějšek. Od májovců se liší některými konzervativními postoji i bezprostředním spojením s domácí literární tradicí (Tyl, Němcová); také ve způsobu, jak řeší problém spisovného jazyka v beletrii, pokračují tendence starší, obrozenké. Co ho nejtěsněji spíná s májovci, je jeho přístup k povídce jako k žánru literatury umělecké, jako k dílu poetickému, jež je záměrným i svébytným výtvozem a vyjádřením umělecké osobnosti. Na vývojový pohyb české literatury zapůsobil více tímto smyslem a těmito intencemi svého tvoření než jejich konkrétními realizacemi. Čtenářsky oblíbená se ukázala hlavně díla, která na místo vztyčeného prstu vychovatele stavějí do popředí autorovo svérázné umění charakteristiky. V takových postavách, jako je dědeček v *Rozptýlených kapitolách*, dokáže Šmilovský vykreslit starosvětskou tvář, i pod ní odkrýt obecné hodnoty lidství a věrohodně zpodobnit trvalý nostalgický ideál moderního člověka – harmonickou jednotu osobnosti.²⁰³

Prozaická tvorba Aloise Vojtěcha Šmilovského ve své době příliš ohlasů nevyvolala. Stranou však nezůstala pro literárně-historické souhrny. Primus Sobotka pod bezprostředním dojmem úmrtí Šmilovského psal o pádu jednoho z nejvzácnějších štěpů, štěpu ušlechtilého, plného života a síly. František Xaver Šalda obdivuhodně nalézal pro „otce Šmilovského“ slova uznání vrcholící závěrem: „*U Šmilovského pracuje se již do třetího rozměru, do hloubky, nebo lépe, začíná se tu pracovat v tom směru.*“ Shoduje se s Arnem Novákem v konstatování prozaikova konzervatismu. Podle Šaldy nevěří autor „*v iracionální síly života, nevěří ve vášně, která byla romantikům něco svatého (...) je pro spořádaný život v manželství, je pro pořádek v národě a státě – proto miluje konstitucionalismus, protože mu ten pořádek a u míru životní spravedlnosti nejspíše ještě zaručuje.*“

Arne Novák kritičtěji srovnává snahy májovců: „*(...) byli pokrokaři, protitradicionalisty, reformní horlivci a neušetřili svou kritikou stát, církev, sociální řád, které se stavěly do cesty svobodnému rozvoji člověka – občana (...).*“ Dále píše o Šmilovském: „*Odsuzoval sice stejně rozhodně jako jeho vrstevníci politickou a náboženskou reakci, ale nedovedl se ubránit mimoděk tomu, aby neposlechl její naléhavé výzvy, volající po klidu, (!) jakožto hlavní občanské povinnosti (...). Soustředění do vlastního*

²⁰³ ŠMILOVSKÝ, Alois, *Rozptýlené kapitoly*, Praha 1963, s. 13.

nitra a praktická činnost na vykázané liše jeví se Šmilovskému nejúčinnější léčbou proti revolucionářství, v němž si dovedl sice vážiti nadosobního obětování ve prospěch svobody a vlasti, ale v kterém zavrhuje citovou vášnivost a volní rozháranost. “ Závěr vyznívá smírně: „(...) kdesi v začátcích stojí prostičké a nenáročné náběhy Rubšovy vedle některých novel Boženy Němcové, mezi Májovci (!) pak uskutečňují toto umění nejdokonaleji. „Povídky malostranské“, psané vlastně mimo program škol, ne-li proti němu. V jejich blízkosti náleží čestné místo maloměstským a statkářským povídkám Aloise Vojtěcha Šmilovského, kmotra Rozumce našeho charakterového realismu. “²⁰⁴

²⁰⁴ VIKTORA, Viktor, Povídka Aloise Vojtěcha Šmilovského, in: VIKTORA, Viktor – HÁLKOVÁ, Milena – ŠRAJBOVÁ, Magda, *Perla v hrubé kazajce*, Klatovy 2004, s. 35.

5. ALOIS JIRÁSEK A LITOMYŠL

5. 1 OBČAN MĚSTA

5. 1. 1 Učitelské působení

Alois Jirásek (23. srpna 1851 – 12. března 1930) je velmi známou osobností s velmi rozsáhlým dílem, proto se v této práci zaměříme na jeho život a tvorbu spjatou s místem jeho prvních učitelských zkušeností – s Litomyšlí. „*Láska k ušlechtilému čtení vyzařovala po více než dvě a půl století ze slavného gymnasia a filosofie, kde vedle slovatných profesorů řádu piaristického působili vzácní světští učitelé-spisovatelé: Al. Šmilovský, A. Sedláček, Al. Jirásek, J. Voborník aj. Občanstvo stýkalo se s nimi, vysoce si vážilo té cti, že město je hostí a přirozeně dychtivě četlo jejich spisy, zvláště knihy, týkající se Litomyšle a okolních míst.*“²⁰⁵ Alois Jirásek a Alois Schmillauer, než přišli do Litomyšle, znali již piaristickou kolej i gymnázium, těšili se na zámek a okolí, z nichž chtěli získat podněty pro svá díla. Alois Vojtěch Šmilovský byl společensky uzavřený člověk. Jirásek byl milý extrovert, proto jemu spíše vycházeli obyvatelé města vstříc se svými vzpomínkami, tradicemi.

Litomyšl je nejznámější jako Litomyšl Smetanova. Avšak stejným právem je i Litomyšl Jiráskova a to ve dvojím smyslu. Jirásek tu prožil 14 let svého života. Byla to doba jeho mládí a tvůrčího rozletu. Po celou tu dobu se sžíval se současnou Litomyšlí povinností povolání i živelností své společenské povahy, toužící po osvětové veřejné činnosti. Prožíval zde ale také chvíle rodinného štěstí, starosti i žalu. Sám později nazval Litomyšl svým druhým domovem. Jirásek nebyl však jen profesorem, občanem a otcem rodiny, nýbrž i spisovatelem. Po této stránce je Jiráskova Litomyšl vlastně městem doby před rokem 1848 (včetně), tj. Litomyšl mladého a čilého měšťanstva, jak ji Jirásek v pravém smyslu objevil a zpodobnil v některých svých knihách. Po celý svůj zdejší pobyt odhaloval především tuto nedávnou minulost a ve městě samotném našel typ českého maloměsta doby biedermeieru. Úsloví *Jiráskova Litomyšl* znamená tedy, že pro Jiráskův osobní i tvůrčí život byl dlouhý pobyt zde velmi důležitým obdobím, a zároveň označuje nejpokrokovější období litomyšlské minulosti, které jako spisovatel objevil, vyzvedl a vykreslil.²⁰⁶

První otázkou, na níž je nutné odpovědět, je, jak se tento muž dostal až na okraj Východních Čech? Alois Jirásek se narodil se v Hronově. Otec, původně tkadlec, provozoval

²⁰⁵ JERÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 63.

²⁰⁶ ŽDÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽDÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

pekařství. Zadlužil se, musel opustit domek, kde žil s početnou rodinou; syn Alois mu po léta pomáhal ze svých honorářů splácet rodinné dluhy a podporoval i své sourozence. Při pobytech v Hronově se už jako známý spisovatel vyhýbal pohledu na rodnou chalupu, o kterou rodiče přišli. Jako jedenáctiletý byl na „handlu“ v německé rodině v Broumově, aby se naučil německy. Tam potom navštěvoval nižší třídy německého gymnázia, poté studoval na českém gymnáziu v Hradci Králové. Z existenčních ohledů se vzdal touhy po Akademii výtvarných umění v Praze. Od dob studií na onom gymnáziu se chtěl stát také spisovatelem, ale uživit se literaturou, na to v Čechách nebylo ani pomyšlení. Mladí muži s literárními aspiracemi si volili takové povolání (a studium), jež slibovalo slušné společenské postavení, existenční jistotu a navíc maximum volného času při výkonu zaměstnání. Za Jiráskových dob takové šance poskytovala nejspíše advokacie a učitelství. Medicína byla příliš náročná jak při přípravě, tak i při výkonu, žurnalistika zase nadměru nejistá. Zvolil si učitelství, a proto se na základě umístěnky octl roku 1874 v Litomyšli.²⁰⁷

Co tomu předcházelo, vypověděl autor v pamětech. Jak prosil svého univerzitního učitele a krajana Wáclava Wladiwoje Tomka o přimluvu, aby dostal místo na některém z českých gymnázií. Jak čekal plný netrpělivosti a dlouho nic nepřicházelo, prázdniny pomalu končily, když se konečně objevila výzva z Litomyšle od ředitele Antonína Tilleho, který byl rok předtím pověřen vedením ústavu, právě postátněného, a sestavoval si sbor. A jak čerstvému absolventu Univerzity Karlovy pomáhali hronovští sousedé, když konečně nadcházel odchod do prvního působiště: milovník jízdních řádů prostudoval a doporučil vlakové spojení, sousedka poslala z Náchoda telegram a kdosi půjčil další peníze, aby bylo na cestu a na první chvíle v novém prostředí. O Litomyšli, nijak moc vzdálené od Hronova, ale ležící z ruky, nikdo okolo Jiráska nic bližšího o místních poměrech nevěděl.

Alois Jirásek přišel do Litomyšle ve 23 letech (v roce 1874), hned po vysokoškolských studiích v Praze, jako suplent na místní gymnázium. Litomyšl 70. a 80. let 19. století nebyla již starou Litomyšlí, ve které centrem života bývaly piaristické školy, zámek a úřady. Charakteristickým znakem města bylo tehdy již měšťanstvo a jeho společenským středem dnešní Smetanovo náměstí s podsíněmi a promenádou. Typický život této maloměstské Litomyšle poznal Jirásek velmi dobře. Tři z jeho čtyř bytů byly přímo na

²⁰⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 40.

tomto náměstí. Svůj první vstup do města Alois Jirásek v pamětech vypsál způsobem, který připomíná jeho povídky a romány. Zachytil cestu kočárem od vlaku z Vysokého Mýta rovinatou podzimní krajinou se studeným nebem; do toho pak „pojednou“ vztyčené věže Litomyšle, cesta do středu města, k výšině hory Olivetské – a odtud do budovy starého gymnázia, mezi lidi, kteří ho přijali jako svého. Jinde v pamětech tyto první dojmy shrnul v chválu jedinečného prostoru: „*Všecko to, mohutné stavby na hoře někdy Olivetské, město samo, domy jeho i náměstí, zbytky jeho hradeb, valy, aleje starých stromů, hlučné a zas tiché podsíně, bylo pro mne cosi nevídaného. Vše mně zajalo mysl i okouzlo. Bylo to pro mne kus nového života. Sic v Jaroměři, v Broumově, v Náchodě a v Hradci Králové viděl jsem předtím zajímavé, staré domy, kusy podloubí, ale města v celku tak starobyle zachovalého jsem dosud nespatriil a nadto s takovým zámekem. Starý ten ráz Litomyšle nebyl v ten čas, kdy jsem se tam dostal, a pak i léta potom ničím porušen.*“²⁰⁸

Mladý Jirásek v prvních třech letech svého působení v Litomyšli (1874 – 1877)²⁰⁹ byl suplujícím učitelem, nováčkem, na gymnáziu, které se těsně před jeho příchodem v letech 1873 – 1874 postátnilo. Jeho ředitelem byl od 1873 – 1881 historik Antonín Tille, pozdější zemský inspektor, podle jehož učebnic se učilo až do 1. světové války.

Jirásek od prvního roku učil dějepis spojený se zeměpisem, někdy němčinu, český jazyk a literaturu ve vyšších ročnících. Nejdříve jeho úvazek činil 16 hodin týdně, postupně se však navyšoval. Kromě jiného také přibývali studenti. U svých svěřenců si získal obdiv, respekt a oblibu, ale potrpěl si na kázeň. „*Souvislé, nadšené a hřejivé přednášky ve škole míval prý Jirásek hlavně v partiích jemu sympatických dějin českých a české literatury, tak o době husitské, bratrské, obrozenské, kdež ovšem byl ve svém živlu. V zeměpise se nespecialisoval. Reforem ani novot pedagogickým celkem nezaváděl, zvláštností však bylo, že někdy přinášel k výkladům své obrázky. Kritisovati ve škole politické poměry celkem nepotřeboval, ale také se tomu nevyhýbal. Bylo to za doby politické převahy Staročechů.*“²¹⁰ Z jeho tamějších žáků jsou známí: spisovatel T. E. Tisovský a znalec Smetanova díla Josef Theurer. Jirásek nedbal tehdejších učebnic, všímajících si jen politických dějin a přehlacených letopočty, ale předkládal studentům dějiny v širších souvislostech, jak je líčil

²⁰⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 41.

²⁰⁹ Na místním c. k. gymnasiu začal vyučovat od 6. října 1874.

²¹⁰ NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jirákových v Litomyšli*, Litomyšl, Litomyšl 1933, s. 8.

i ve svých spisech. Některým obdobím českých dějin věnoval větší důraz, jednalo se například o husitství a národní obrození.²¹¹

Jirásek bydlel v Litomyšli v prvních dvou letech u paní Benoniové, v malém pokoji, na západní straně náměstí naproti Smetanovu pomníku. Kromě vyučování měl ještě jinou práci, totiž připravit se na „profesorské“ zkoušky, které dokončil v červenci roku 1876. V té době také začal cestovat, roku 1875 uskutečnil o prázdninách cestu po rodném kraji, po té do západních a jižních Čech. Od roku 1874 začaly v Praze vycházet jeho první prozaické práce, např. *V sousedství*, *Povídky z hor*, *Skaláci*, *Markytánka*. Náměty k svým prvotinám, kromě básní, bral ze svých dojmů za dětských a studentských let, a to z rodného kraje, náhodského zámku atd. Už v počátcích Jiráskova tvorba prodchnuta vojenstvím, historií a romantikou.

Přísná komise filozofické fakulty Univerzity Karlo-Ferdinandovy (Volkmann, Durdík, Lepař) uznala Aloise Jiráska dne 4. července 1876 za způsobilého, „aby děje- a zeměpisu na vyšších gymnáziích s jazykem českým vyučoval“. S vysvědčením učitelské způsobilosti v kapse čekal však Jirásek další rok, než se v Litomyšli uvolnilo místo na městské reálce. Ta byla tehdy ještě obecní. Teprve po prázdninách roku 1881 byla spojena s gymnáziem ve „státní školu střední“, skládající se ze tříd reálného gymnázia, z vyššího gymnázia a z vyšší reálky; reálka potom dobíhala až skoro do Jiráskova odchodu z města.

Povýšení znamenalo plat víc než o 200 zl. ročně větší a každých pět let platový postup. Město zajišťovalo učitelé na reálce takový příjem, jaký by měl na ústavu státním. Definitivy Jirásek dosáhl koncem roku 1880 a tehdy mu také zemská školní rada přirčila titul profesor. Přechodem na reálku si Jirásek polepšil sociálně, avšak ztratil skvělého ředitele, jakým byl Antonín Tille. Propouštěje mladého suplenta po třech letech ze svého ústavu, napsal mu ten vzdělaný a ušlechtilý člověk, jemuž vzdal Jirásek hold ve svých pamětech, dobrozdání, svědčící o úrovni pisatele i ústavu, který vedl.

Ve 26 letech byl Jirásek jmenován definitivním učitelem na městské reálce v Litomyšli. Jejím ředitelem byl v letech 1865 – 1883 Karel Böhm, na něhož kromě mladého profesora, vzpomíná také Viktor Kamil Jeřábek ve svých pamětech. Jirásek se ve svých pamětech zmiňuje o svém sporu s ředitelem, který dbal o popularitu u občanů a o oblibu

²¹¹ Žáci vzpomínali například na jeho výklad o volbě Jiřího z Poděbrad králem, který je také obsažen v povídce *Maryla*.

studentstva. Na rozdíl od Tilleho nebyl nadšen tím, že má ve svém učitelském sboru spisovatele. Jirásek píše také o inspekci přísného zemského inspektora, též češtináře, Kosiny, roku 1881, který žádal od všech vyučujících a žáků, aby mluvili zcela správnou češtinou, a od „realistů“, aby v češtině a dějepise znali tolik jako gymnazisté. Jirásek však dostal pochvalu. V té době také mladý učitel začal jezdit na koni s dalšími dvěma „studenty“. Učil je na zahradě hostince Na Veselce a na silnici k Strakovu svérázný Pecivál, jemuž později roku 1917 Jirásek věnoval novelu *Voltížér Pecivál*.²¹²

Celých pět let působil Jirásek pod ředitelem Karlem Böhmem, který neměl cit pro humanitní vzdělání, natož pro literaturu. Jirásek zde také dostal na starost správu Lacinovy knihovny pro nakladatele Ottu. Pracoval ve tmavém a studeném prostředí, z čehož se později vyvinula oční choroba, kterou dlouho léčil. Roku 1881 se stal ředitelem kombinované státní střední školy František Fischer, Jiráskův oblíbený profesor z Hradce Králové. Ačkoliv se jeho vztahy s vedením značně zlepšily, přibýlo jiných starostí. Škola na malém městě, kde bylo na každého profesora z různých stran vidět, sotva mohla dopřát osobnosti tak zaujaté literární tvorbou, jakou byl Jirásek, dostatek klidu, např. suplování, inspekce.²¹³

5. 1. 2 Rodina

Roku 1878 byl mladý učitel zamilován do Marie Podhajské. Proti sňatku „se spisovatelem“ byla celá její rodina. Otec, litomyšlský staroměst'an z náměstí, novomanžele ani pak dceřinu vzrůstající rodinu nenavštěvoval. Pamětníci zaznamenali, že teprve při návštěvě *Vojnarky* v Národním divadle přijel s výpravou z Litomyšle a při této příležitosti se se svým zetěm smířil. Svatba se konala 12. srpna 1879 a neproběhla bez pozornosti města. „*Kdekdo*“ podle Otty Popplera „*pospíchal na náměstí, aby shlédl zajímavý a půvabný párek. Se zájmem neobyčejným sledován po oddavkách četným obecnstvem švarný ženich v čamaře i spanilá, něžná jeho nevěsta, až na náměstí vstoupili v dům (...), v němž bydlili rodiče nevěstini.*“²¹⁴

Marie Podhajská nesla všechny starosti o domácnost včetně věčně zaměstnaného a prací přetíženého muže, dala život sedmi jeho dětem, šest z nich vychovala do dospělosti

²¹² NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jiráskových v Litomyšli*, Litomyšl, Litomyšl 1933, s. 8.

²¹³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 43.

²¹⁴ Tamtéž, s. 45 – 47.

a jejich životní dráhy sledovala až do vlastního konce v dubnu roku 1927.²¹⁵ Byla svému manželovi celoživotní oporou v dobrém i ve zlém. V tichosti tolerovala jeho prázdninové studijní cesty, kvůli nimž o prázdninách opouštěl rodinu. Kromě starosti o domov a o rodinu přijímala také hostitelské povinnosti, když manželovi přátelé přijížděli do Litomyšle. Patřil k nim Mikoláš Aleš, Adolf Heyduk, Antonín Rezek atd. Navíc byla paní Jirásková s to naslouchat muži spisovateli a po svém sledovat jeho literární práci i veřejnou činnost s ní spjatou. Už jen toto osobní a rodinné štěstí stálo Jiráskovi za to, aby byl a nadosmrti zůstal vděčný svému prvnímu učitelskému působišti.²¹⁶

V prvních letech manželství (1879 – 1882) bydleli Jiráskovi v domě, nyní u Kasalů, mezi nynější Českou spořitelnou a domem U Rytířů. Měl tu vyhlídku na starou a novou radnici, náměstí, procházející lidi a obchodnický ruch. Roku 1879 zde napsal maloměstskou historii *U rytířů* a v roce 1881 *Na staré poště*. Kromě ní vznikla řada dalších historických próz: *Konec a počátek*, *V Pekle*, roku 1880 *Ráj světa*, který je pokračováním díla z roku 1877 *Na dvoře vévodském*; dále *Obětovaný*, *O lovu*, *Z čarodějné knihy*, *Rybníkář*, *Poklad* a *Sousedé*.²¹⁷ V letech 1879 – 1880 byl Jirásek redaktorem Ottovy Laciné knihovny, ale pro spory s ředitelem spolupráci ukončil. V červnu roku 1880 trpěl tyfem a začal mít problémy s očima, proto v pozdějších letech trávil hodně času v temných prostorech.

Roku 1882 o prázdninách ovšem Jirásek zase cestoval. Prošel a prohlédl si Chodsko, a seznámil se s osudy Jana Sladkého zv. Koziny, na základě nichž vytvořil román *Psohlavci*. Kromě uvedeného, Jirásek navštívil také Bavorsko. Když se vrátil zpět do Litomyšle, celá rodina byla vystěhována z tohoto bytu, jelikož dům hrozil sesutím z důvodu celkové přestavby sousedního domu. Rodina se přestěhovala na Buřvalku.

Koncem roku 1882 opatřilo město pro svého profesora vhodný byt ze zrušeného tanečního sálu v prvním patře hostince „Na Buřvalce“, s vyhlídkou na náměstíčko, jež bylo později přejmenováno na Jiráskovo náměstí. Nyní je tam jeho pamětní deska od prof. Brychty. Jeho domácím byl pan Seidl, jehož potomci tam žijí dodnes. Byt má 3 pokoje, sice

²¹⁵ Péče o hrob Mařenky Jirsákové na místním hřbitově byla po jeho odchodu do Prahy nejtrvalejším poutem, jež Jiráska vázalo k městu. Její hrob je na místním hřbitově. Právě tehdy musel Jirásek dopsat *Zemanku*, a proto prý má smutný konec.

²¹⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 48.

²¹⁷ NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jiráskových v Litomyšli*, Litomyšl 1933, s. 12.

ne velké, zato však prosluněné z jižní a východní strany, a zahradu. Pro Jiráskovi to byl nejpohodlnější ze všech jejich litomyšlských bytů.

5. 1. 3 Kulturní život a přátelé

Do tehdejšího spolkového života v Litomyšli Jirásek velmi zasahoval. Ale je pro něho příznačné, že soudobý tamější život ho nezlákal ke studiu a k beletristickému zachycení, nýbrž že se obracel k živým pamětníkům Litomyšle před revolučním rokem 1848. Toto období jej lákalo svou atmosférou plnou změn. Kdežto v jeho současné Litomyšli nacházel jen klidný a spokojený proud života měšťanů.²¹⁸

Občasná nepříjemnost pohody nepřidala, ale také nemohla ohrozit souhru mladého Jiráska s jeho bezprostředním okolím ve škole a ve městě. Tím byl zejména trojlístek s Tillem a Šmilovským, do něhož patřil v prvních letech litomyšlského působení na gymnáziu. V čase reálky jej nahradil čtyřlístek. Volně navazoval na smyčcové kvarteto, které dali dohromady kolegové na gymnáziu. Jirásek ráda navštěvoval jejich hudební produkce, leccos mu prý hráli i na přání. Dva členové z tohoto smyčcového kvarteta, Wenig a Šimek, spolu s Jiráskem a Tlamichem, kolegou chemikem z reálky, se sblížili a vzniklo tak kvarteto chodecké. Společně podnikali procházky do okolí mezi léty 1880 – 1883, nejčastěji do Benátek, k pravděpodobnému místu osady Hrutov a do Nedošína.

Mezitím se čas od času navštěvovali a psali si. Zvláště intenzivní zůstaly Jiráskovy kontakty s Josefem Šimkem, také dějepisářem s vážnými odbornými zájmy. Toho jako místního rodáka a znalce poměrů Jirásek často informoval o novinkách z v Litomyšli a také o své literární práci. Znaly se a stýkaly i jejich rodiny. Josef Šimek byl předním hostem na Jiráskově svatbě. Přátelský vztah navázal především s rodinou Novákových a s dalšími kolegy (Romanem Nejedlým, Ottou Popplerem a Františkem Vognerem). Nezapomínal ani na své pražské přátele, odtud si dopisoval především s Mikolášem Alšem.²¹⁹ Jirásek těch 6 let, kdy bydlel „na Buřvalce“, se více zaměřil na svoji spisovatelskou činnost – také proto, že postupně odcházeli jeho přátelé z „veselého kvarteta“. Až se zase posléze jeden po druhém dostali do Prahy, svoje kvarteto obnovili. Inspektor Wenig, odešel z Litomyšle roku 1883 a zemřel v Praze v roce 1922, profesor Šimek, roku 1884 do Kutné Hory a pak do Prahy. Jan Tlamich zůstal do roku 1887, ale i on odešel do Prahy. S mladšími kolegy se

²¹⁸ ŽĎÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽĎÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

²¹⁹ Tamtéž.

Jirásek moc nepřátelil. Na Záhradi se ovšem stýkal se Šmilovským, stál roku 1883 u jeho úmrtního lože, s prof. Bártou a jeho paní, s Theurerovými, s prof. Josefem Novákem, jeho paní – spisovatelkou Terézou Novákovou, znal i jejich syna Arnošta. O prázdninách roku 1885 cestoval Jirásek s mladým Theurerem do Drážďan a Prahy, sám dále do jižních Čech, zejména do Tábora. Když se narychlo vrátil do Litomyšle, zemřela mu na spálu čtyřletá dcera Mařenka, na niž nemohl nikdy zapomenout.²²⁰ Po svém odchodu do Prahy Jirásek obnovil styky s Mikolášem Alšem, Jaroslavem Vrchlickým, Josefem Václavem Sládkem a s lékařem Josefem Thomayerem, započaté za studentských let. Nově se sblížil s Karlem Václavem Raisem a Zikmundem Wintrem. Navázal kontakty s lidmi z nejmladší generace, Josefem Svatoplukem Macharem a Jaroslavem Kvapilem. Patřil k stálým návštěvníkům Národního divadla a psal pro ně hry. Žil s celou svou svornou rodinou v skromném ústraní, k prvnímu veřejnému vystoupení se odhodlal až na konci první světové války. Tehdy jako první podepsal Kvapilem připravený Manifest českých spisovatelů za samostatný stát a v Obecním domě hlavního města Prahy přečetl slavnostní přísahu.²²¹

Jirásek patřil k profesorům, kteří neviděli svoje povinnosti jen ve školní práci. Měl za 14 let svého pobytu zde mnoho veřejných přednášek při různých příležitostech i v různých spolcích, vždy s aktuálním tématem. Rozšiřoval například znalost Tyršových idejí. Boj žen za rovnoprávnost podporoval poukazováním na velké ženy české minulosti. V tehdejší Měšťanské besedě se ještě mluvilo německy a on považoval za nutné právě zde přednášet *O krásné a spanilé naší řeči mateřské*; sám také pomohl prosadit, že se od roku 1884 v Besedě hovořilo již jen česky.²²² Od následujícího roku si vzal na starost její literární a umělecký odbor, v jehož rámci též dělal osvětovou činnost. Ale sebeupřímnější snaha sjednocovat vzděláním a osvětou nestačila tlumit politické vášně ani řešit sociální potřeby. Na rok 1886 připravil Jirásek pro Besedu Máchův večer, ten se ale neuskutečnil, nekonala se ani Purkyňova slavnost, chystaná na rok 1887.²²³

V posledních dvou letech svého pobytu v maloměstě, měl na gymnáziu výhodnější postavení, jež mu někteří kolegové záviděli. Ačkoliv měl plný počet hodin (19), měl jeden

²²⁰ NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jiráskových v Litomyšli*, Litomyšl 1933, s. 17.

²²¹ LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 338.

²²² ŽDÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽDÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

²²³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 54.

den v týdnu volno. Zároveň byl správcem historické sbírky. V červnu roku 1887 cestoval potřetí s mladým Theurerem. Pobyl na Rakovnicku, kam umístil část románu *Mezi proudy*, jehož dva díly napsal ještě v Litomyšli, třetí až v Praze. Dále prošel většinu jižních Čech, také okolí Bukovska, aby shlédl dějiště připravovaného románu *Proti všem* (1893). Po návratu začal promýšlet kompozici díla *F. L. Věk*, zde napsal jeho první díl, totéž k dramatu *Lucerna*, jež zpracoval roku 1893 a znovu roku 1905 v definitivní podobě.²²⁴

Roku 1886 jej navštívil Adolf Heyduk. Naopak jej neměl rád Julius Zeyer, protože v něm viděl silného soupeře. Je mnoho děl, která vznikla na Buřvalce, vyjmenujme alespoň některé z nich, *Krajanka*, *Černá hodinka*, *Rozmarinka*, *Zlatý věk v Čechách*, *Pandurek*, *Paní kněžna*, *Johanka*, *Hejtmanská sláva*, *Psohlavci*, *V cizích službách*, *Starosvětské obrázky*, *Starosvětský obrázek*, *Z malých cest*, *V pohanském chrámu*, *Nevolnice*, *Zemanka*, *Maryla*, *Skály*, *Povídka přítelova*, *Vesecký*, *Povídka z archivu*, *Chotěřinský*, *Svědění*, *Nápis*, *Sobota*, *Mezi proudy*, *Hory Orlické*, *České chalupy*, *Zahořanský hon*, *Na Ostrově*. Specifické postavení má *Učitelský*. Zde Jirásek líčí podle skutečnosti různé útrapy, jež zažil mladý učitel Kořínek (Kopecký) na vesnických školách v okolí Litomyšle, přibližně v letech 1830 – 1850. Tuto práci napsal na zahradě v altánku a údajně je to jeho poslední práce z Litomyšle. Tiskem vyšla roku 1889.²²⁵

Celou svou širokou osvětovou a spisovatelskou prací i svou milou, skromnou a dobrou povahou si získal Jirásek v Litomyšli úctu a oblibu, která se nejvíce projevila, když se s městem loučil a odcházel do Prahy. Jiráskovi bylo 37 let, když byl 26. července 1888 jmenován profesorem na gymnáziu v Žitné ulici v Praze. Tam mu pomáhal Wenig, zemský inspektor u školní rady. Zde působil 20 let. Litomyšl se s ním slavnostně rozloučila 5. září na Karlově, kde býval v posledních letech nejraději. Dále se jednotlivě loučil v Sokole, Besedě a různých rodinách. Naposledy s Buřvalkou a rodinou Seidlovou. Jiráskovi odtud odjeli 11. září roku 1888. Za užší kroužek přátel pronesl řeč na rozloučenou Roman Nejedlý a druhý den přišly Jiráskovi vyjádřit svou náklonnost široké vrstvy obyvatelstva. Odchod na nové působiště nepřerušil jeho účast na dění ve městě. Častým dopisováním s litomyšlskými přáteli se dozvídal o všem novém. Největší radost měl ze zřízení městského muzea (1890 – 1891) a z postavení Smetanova domu, při jehož otevření roku 1905 byl přítomen. Jezdil do

²²⁴ JIRÁSEK, Alois, *Z mých pamětí II*, Praha 1940, s. 299.

²²⁵ NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jiráskových v Litomyšli*, Litomyšl 1933, s. 17.

Litomyšle často, skoro každý rok o prázdninách – alespoň se zastavit u hrobu své dcery. Naposledy zde byl roku 1921, kdy měl proslov na Růžovém paloučku.²²⁶ Později si jen dopisoval se svými místními přáteli a oni jej někdy navštěvovali v Hronově.²²⁷

Jiráskova poslední cesta vedla roku 1930 z Prahy do Hronova přes Litomyšl. Jeho připravila Litomyšl o velkého přítele – účastníka jejích osvětových a vlasteneckých snah a o toho, kdo vykreslil její slavnou minulost. Litomyšlští občané mu vzdali čest výstavou v roce 1931, o níž se zasloužil především syn Romana Nejedlého – Zdeněk Nejedlý. Ten již od svých počátků sledoval s úctou růst jeho díla a vystihoval jeho lidovost a osvícenost. Nejedlý se v dobách komunistické totality stal znalcem Jiráskova díla.²²⁸ Roku 1959 byl Jiráskovi odhalen pomník na Olivetské hoře v blízkosti staré budovy gymnázia. Jeho autorem je akademický sochař Vincenc Makovský (1900 – 1966).

5. 2 OBRAZ LITOMYŠLE V JIRÁSKOVĚ DÍLE V PRŮBĚHU STALETÍ

Pro pochopení velké části Jiráskova díla je nutné na tomto místě nejprve uvést stručný literární kontext doby, v níž se Jirásek nacházel, a širší kulturní dopad jeho tvorby. Poté se zaměříme na Litomyšl jako inspirační zdroj pro náměty ke spisovatelské činnosti.

Návaznost třetí vlny ruchovsko-lumírovské literární práce na vlnu druhou a první byla snad nejpatrnější v zájmu o minulost. Historické látky, májovci povětšinou odmítané, pěstované mezi nimi jen v omezeném rozsahu (Světlá), se v dalším pokolení dostávaly na výsluní zájmu. Václav Beneš Třebízský vyvolal odezvu svými povídkami a romány z českých dějin. Jaroslav Vrchlický, Svatopluk Čech a Julius Zeyer mířili do minulosti a neomezovali se jen na Čechy a Evropu. Avšak nejčastěji a za stoupající čtenářské poptávky se prosazoval střízlivější pohled na minulost²²⁹ v prozaické povídce a románu z českých dějin, př. Wintrova a Jiráskova tvorba.²³⁰

²²⁶ Jako Červený palouček je zaznamenán v josefínském katastru z roku 1787 s poznámkou o neužitečnosti. K jeho velké známosti přispěl výrazně spisovatel Alois Jirásek ve *Starých pověstech českých*. Místo jej zaujalo v roce 1876 v době, kdy vyučoval na gymnáziu v Litomyšli. Umístil sem pověst o rozloučení českých bratří s rodnou krajinou po porážce českého stavovského povstání. Osobně se pak zúčastnil odhalení památníku roku 1921.

²²⁷ ŽĎÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽĎÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ Následovala tzv. krize (odmítání) historismu, která se nejvíce promítla do secese, jenž historické reminiscence nahradila kultem přírody a rostlinného ornamentu.

²³⁰ LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 337.

Ačkoliv do literatury vstupoval Jirásek počátkem 70. let 19. století básněmi, proslavil se především jako prozaik a dramatik. První sebrané spisy začal vydávat Jan Otto autorovi tehdy ještě ne čtyřicetiletému. Po sedmdesátce stačil ještě Jirásek přehlédnout většinu raných prací a zbavit je prvků, jichž se spisovná čeština při sbližování s jazykem hovorovým mezitím vzdala. Kvalitní kritické vydání autorových sebraných spisů chybí. Spory o hodnocení Jiráskova díla, vedené od let devadesátých, se vracejí dodnes. V nekrologu za autorem v roce 1930 k tomu prozíravě Šalda řekl: „*Jiráskovo dílo je vydáno nebezpečí, že bude přeceňováno právě proto, že jeho účín druhotný, politický a časový, jest mnohem, mnohem větší než účín prvotní, ryze básnický – popularita tu není a nemůže být trvalá, neboť stoupá a klesá s časovými potřebami ryze aktuálními.*“ Na přirozené časové aktualizace Jiráskova díla za první a druhé světové války navázala tzv. jiráskovská akce zahájená počátkem 50. let. Byla však ideologickou manipulací Jiráskova odkazu. Různá hodnocení Jiráskova se od té doby až dodnes týkala více oné deformující interpretace než vlastní autorovy práce a tvůrčího typu.²³¹ „*Litomyšl dala mně hojně popudů, mnoho, mnoho jsem tu našel, postavy, události, detaily. Skoro vše v mých pracích, jejichž dějištěm je staré to město, má svůj základ ve skutečnosti, až na některé postavy mnou vytvořené ovšem v duchu doby, ve které vystupují.*“²³²

Přímo z litomyšlských námětů vyrůstá i významný úsek jeho spisovatelské činnosti. Byl okouzlen starobylostí a historií města, která i při maloměšťácké typičnosti široce zobrazí osudy celého národa. To dodává minulosti Litomyšle zvláštní svéráz, jenž se projevuje nejvýrazněji v 1. polovině 19. století. Proto se také Jirásek na toto období zaměřil. Národní obrození a politické probuzení probíhalo v Litomyšli mnohem intenzivněji než jinde. Značná část měšťanstva byla záhy dotčena modernizací a změnami ve společnosti a dokonce spolu se studenty vytvořila legii, která šla pomoci do Prahy (1848). To vše dalo Jiráskovi příležitost vytvořit z litomyšlských námětů maloměstskou historickou povídku, ze značné části širokého celonárodního zaměření. Doba pobytu v Litomyšli byla nejvýznamnějším obdobím jeho tvůrčího rozvoje. Zde také prodělal takřka celý svůj vývoj, téměř od počátků až k vrcholným mnohosvazkovým dílům. I z nich píše již v Litomyšli skoro celé dva svazky

²³¹ LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 339.

²³² JIRÁSEK, Alois, *Z mých pamětí II*, Praha 1940.

trilogie *Mezi proudy* a 1. díl *F. L. Věka*. Zde napsal většinu svých jednosvazkových děl, především *Na dvoře vévodském*, *Ráj světa*, *Psohlavce*, *Filosofskou historii*, zmíněnou *Marylu*, *Skály* atd. Jako pramenů využíval památek a archiválií. Kde to bylo možné, zakládal děj na výpovědi pamětníků různých událostí, tím v díle dosáhl efektu živosti.²³³

Na Litomyšlsku má dějiště jediná Jiráskova povídka ze staré doby našich dějin – *Nevolnice*. K jejímu sepsání byl podnícen hradištěm zvaným Hrutov,²³⁴ které střežilo tzv. Trstěnickou stezku.²³⁵ Toto hradiště Jirásek rád navštěvoval a jednou zde měl dokonce přednášku.

Povídce *V cizích službách* dala nepřímě hlavního hrdinu „husitská“ Litomyšl. Je jím smyšlený potomek sirotčího hejtmana v tomto městě – Mikuláš Jeník z Mečkova, který zemřel na počátku 16. století se zrazenými českými vojáky v bavorských službách.

Loučení jednoty bratrské s vlastní po bělohorské bitvě je námětem pověsti *O Růžovém paloučku ve Starých pověstech českých*. Spojením s pozdějšími proroctvími o poslední válce, která zde skončí uzavřením míru, nabývá pověst velké morální hloubky. Proroctví pocházejí z prostředí lidového sektářství, jímž se naštvaný lid snažil uniknout duchovnímu útlaku a těšil se nadějí na šťastnější budoucnost. A právě Litomyšlsko bylo typickým domovem takových sekt. Jednotlivostmi při líčení útrap obětí násilné protireformace přispěly litomyšlské prameny také Jiráskovu *Temnu*, což spisovatel sám uvádí v dopise mlynáři Khomovi roku 1915.²³⁶

Rovněž děj pohádkové *Lucerny*, patřící rostoucímu lidovému sebevědomí patrně až pozdějšímu 18. století, vyrostl z litomyšlského podnětu, ze zápisu ve starém urbáři o povinnosti poddaných z tamější čtvrti Záhrad', založené roku 1510, svítit vrchnosti v zámku. Jirásek však tomu později dal zcela jiný děj, jež promítl do doby rokoka, jiného

²³³ ŽĎÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽĎÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

²³⁴ Hradiště Hrutov bylo vystavěno na nízkém výběžku nad pravým břehem říčky Loučné a dnes se nachází v katastru obce Benátky u Litomyšle. Jeho prvotním úkolem bylo střežit zemskou, později Trstěnickou stezku v místě, kde opouštěla nebo v opačném směru vstupovala do pomezního hvozdu. Dnes zde pozůstatky opevnění ohraničují nepravidelně lichoběžníkovou plochu o rozloze zhruba 1,5 hektaru.

²³⁵ Trstěnická stezka je novodobý název pro hypotetickou východo-západní stezku, zavedený v 19. století Hermenegildem Jirečkem. Tato uvažovaná zemská stezka vedla podle některých autorů přes Čechy a Moravu do Pobaltí a dále na východ až do Orientu. V 10. století byla stezka hlavní spojnici západní a východní Evropy, po které proudilo zboží (sůl, kožešiny, otroci, luxusní zboží atd.). Průběh stezky přes Českomoravskou vysočinu je předmětem bádání a sporů. Jedna z uváděných tras vede přes Kojice, Vraclav, Vysoké Mýto, Trstěnice u Litomyšle a Přemyslovice na Prostějovsku.

²³⁶ ŽĎÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽĎÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

prostředí a kraje. „*Kus ten svou půvabností, rozmarností, jemným humorem, rychlým spádem děje, pohádkovým a fantastickým zabarvením stal se nejúspěšnějším divadelním kusem Jiráskovým, oblíbenějším než Rettigová! To zdůraznil Jaroslav Kvapil, jenž sám dal kusu tomu, teprve když se měl hráti, jméno Lucerna!*“²³⁷

Předehrou k obrazům z rušné předbřeznové Litomyšle jsou *Starosvětské obrázky*. V nejvýznamnějším z nich jsou totiž v částečném, ale zřejmém litomyšlském zabarvení vykresleny osudy kupecké rodiny vlastenectvím starého kněze, bránícího beznárodnosti špatně chápaného osvícenství. V *Krajance*, umístěné do litomyšlského zámeckého prostředí, dospívá spisovatel do prvních let 19. století. Z pozadí příběhu o setkání mladé, na zámku žijící Francouzsky s manželem, napoleonským důstojníkem, vyplývá duch nové doby, rodící se z Velké francouzské revoluce. Na ni časově navazuje vyprávění IV. dílu *F. L. Věka*, kde se však Jirásek zabývá litomyšlským městským a školským prostředím. Studia Věkova syna Václava na zdejší gymnázium a filozofickém ústavu, která sem smyšleně zasadil, dávají spisovateli příležitost ukázat zápas vlastenecky cítícího studenta s poněmčující školou v národně ještě málo „probudilém“ městě. Obraz piaristických škol, jejich studentů a profesorů, ale i města samotného, je vyličen velmi věrně podle historické skutečnosti.²³⁸

Do litomyšlského okolí se Jirásek obrátil pro náměty k svým dramatům z „realistické“ vesnice. *Vojnarku* započal roku 1888, posléze ji přepracoval a vytiskl až roku 1890. Jedná se o upravený příběh selky Benešové z Trstěnice; nářečí, ve kterém je psána, Jirásek dobře předtím v této vsi prostudoval. Drama *Otec* psal roku 1894 a vydal 1895. Je to příběh kdysi v Litomyšli známé svérázné figurky sedláka Zahalky ze Sloupnice. Jednoaktovou hru *Zkouška*, odehrávající se na Litomyšlsku, napsal roku 1894 a vydal též 1895. Tragikomická hra *M. D. Rettigová* (1900 – 1901) je oproti ostatním dramatům širokým a bohatým obrazem „probouzející se“ Litomyšle 30. let 19. století. Zde je rovněž výrazná a autentická kresba osob i měšťanského a studentského prostředí, zvláště osoby Magdaleny Dobromily Rettigové a jejího působení. Žena purkmistra Rollera byla však ve skutečnosti trochu jiná, více vlastenecká a moderní, ale Jirásek ji vytvořil jako pravdivý dobový typ zpátečnické měšťanky. Rettigovou na autorovo přání hrála Hana Kvapilová.²³⁹

²³⁷ NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jiráskových v Litomyšli*, Litomyšl 1933, s. 15.

²³⁸ ŽĎÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽĎÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

²³⁹ Tamtéž.

Do Jiráskovy tvorby vnikly i jeho nejintimnější osobní vzpomínky na toto město. Například cyklus *Černá hodinka* končí vzpomínkou „na památku Mařence“. Jiný cyklus – *Rozmarinka* – obsahuje vzpomínku na dceru Boženu, jak se radovala v zimě ze sněhu u sv. Prokopa. Ale největším dílem s touto tematikou je 2. díl knihy *Z mých pamětí*, který je spíše kronikou života Litomyšle v letech jeho pobytu zde. K Litomyšli se také vztahuje druhý díl jeho *Pamětí*, který byl napsán roku 1911 a vydán 1912.

6. LITOMYŠLSKÉ PRÓZY VIKTORA KAMILA JEŘÁBKA A JEJICH LITERÁRNĚ HISTORICKÝ KONTEXT

6. 1 POSTAVY:

V předchozí kapitole jsme se seznámili s přehledy tvorby jednotlivých autorů a jejich vztahem k Litomyšli. Ty následující budou již věnovány „litomyšlským“ dílům Viktora Kamila Jeřábka, v nichž se budeme zabývat zejména postavami a časoprostorem. Doplňujícími naratologickými kategoriemi našeho zájmu budou především děj a vyprávěč. V některých případech totiž poznáme lépe postavy skrze příběh. Dále se zaměříme na Jiráskovy prózy jako inspirační zdroj těchto Jeřábkových děl, odehrávající se v 19. století.

Zohledníme přitom rovněž úlohu Aloise Vojtěcha Šmilovského. Ten svými díly a také vzájemnými diskuzemi s Jiráskem ovlivnil kratší prozaickou tvorbu svého mladšího kolegy zejména v pojetí postav. Souhrnně můžeme říci, že se Jeřábek inspiroval především prostředím *Maloměstských historií* a Šmilovského *biedermeierem*.

6. 1. 1 LITOMYŠLSKÉ PRÓZY ALOISE VOJTĚCHA ŠMILOVSKÉHO

Šmilovského a některá Jiráskova díla jsou novelami, proto si nejprve připomeňme základní rysy tohoto útvaru. Novela je prozaický žánr středního rozsahu s pevně skloubeným a vypointovaným příběhem. Jedná se o formálně nejvyhraněnější žánr novodobé prózy. Typická je sevřenost jednoduchého, dramaticky vystupňovaného děje a redukovaný počet postav, rozvíjejících ústřední dějový motiv většinou v ohraničeném a relativně krátkém čase. Důraz bývá kladen na neobyčejnost a poutavost vyprávěného příběhu, časté jsou motivy tajemství a hledání. Rafinovaně propracovaná kompozice směřuje k tzv. bodu obratu, tj. k překvapivému dějovému zvratu, odkud se vše, co předcházelo, jeví jinak. Na rozdíl od románu i povídky je narativní perspektiva novely výrazně dostředivá, potlačuje popisné partie a epizodické odbočky. Charakteristická je úspornost, posilující váhu každého užitého slova, práce s náznakem a symbolické zvýznamňování motivů.²⁴⁰

Prvním dílem Aloise Vojtěcha Šmilovského, které spadá do jeho „litomyšlského“ období, je novela *Kovárenský pan Antonín*. Tento příběh má velmi sevřenou dějovou linii. Jsou zde dvě hlavní postavy: kováře Antonína Pondělíka a Antonína Opozdila, který se různě protloukal světem, dokud nezačal pracovat u svého přítele v kovárně. Oba jsou již ve

²⁴⁰ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl 2004, s. 417.

středním věku a vracejí se „ze zkušené“. Děj začíná v okamžiku požáru jednoho vesnického domu, který oni pomohou uhasit. Poté následuje jejich už společná cesta do Litomyšle, při níž se blíže poznají. Oba jsou čestní, upřímní a pracovití. V okamžiku převzetí kovárny po otci a díky tomu, že v ní pracuje Opozdil, se jim začne dařit. Dokud žila Pondělíkova matka, nechtěl se oženit, protože viděl u lidí závist. Po její smrti jedna maloměšťanka – Doležalová jej chtěla oženit se svojí neteří. To se nakonec podařilo, ale Běta společně se svou tetou začaly žárlit na Opozdila a pokoušely se jej vypudit z domu. Běta si vymyslela lež, že se ji pokusit Opozdil zneužít, ovšem posléze přiznala, že svému manželovi lhala, a v důsledku toho onemocněla. Nakonec se Antonínovi omluvila a stali se přáteli. Doležalová měla od té doby zákaz vstupu do kovárny a ke Strachovům (rodiče Běty).

Šmilovský zde ukazuje protipóly dobra a zla. Poctivost, čestnost, upřímnost a pracovitost promítl zejména do postav Pondělíka a Opozdila. Ovlivnitelnost, řádnou práci hospodyněk, chod domácnosti a starosti o hospodářství té doby představil v osobách Běty a matky Pondělíkové. Závist, dosažení společenské prestiže, jednání v souladu s vlastním egem a maloměšťáctví zobrazil v postavě Doležalové.²⁴¹ V tomto díle se v této souvislosti objevují pouze jednoznačně kladné a záporné postavy. Jediná, která projde vývojem, je Pondělíkova manželka. Ta prohlédne v okamžiku, kdy si uvědomí svou vinu, nechá Opozdila žít a pracovat v kovárně. Objevuje se zde tedy charakteristický rys Šmilovského próz – mravní naučení. Následně Běta vstane ze smrtelného lože a všichni se usmíří. Její teta je donucena se odstěhovat. Šmilovský si obecně ve svých dílech „klepů a drbů“ všímá pouze v menší míře – oproti Jeřábkovi.

Šmilovského pohled je tedy upřen na spořádanou stálost, na ucelené osobnosti, zkušené lidi, jistě stojící na tomto světě a schopné vnášet řád, pravidelnost, poklidné podmínky do nejbližšího lidského okolí. Každá odchylka postav od jistoty znamená vybočení z řádu. Střed představuje jejich lidská podoba, jistoty a sociální zařazení: řemeslníci, živnostníci, nižší úředníci, důstojníci a klérus, středostavovská inteligence. Venkovská města starého patriarchálního typu, která jsou často jejich domovem, jsou

²⁴¹ ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, Kovárenský pan Antonín, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Spisy výpravné svazek VI*, Praha 1891, s. 118 – 146.

nejadekvátnějším dějištěm Šmilovského próz, korespondují svou danou sociální ustáleností s hlavními postavami.²⁴²

Druhým dílem tohoto autora je novela *Krupař Kleofáš*, která byla napsána roku 1875 v Litomyšli. Inspiračním zdrojem pro hlavní postavu byl sběratel starožitností Antonín Jung a zapadlý domek, který se nacházel blízko dolní brány vedoucí na dnešní Smetanovo náměstí.

Děj se odehrává především v domě krupaře Václava Kleofáše. Nejprve vypravěč popisuje prostor domova, následně se začne vyprávění rozvíjet, když do tohoto domu přijede nový nájemník – oficiál Valvoda se svojí rodinou (se ženou a dcerou Kadličkou). Touto scénou zároveň začíná mnohem větší prokreslenost postav než u *Kovárenského pana Antonína*, ačkoliv přední postavení má vypravěč. Ty neztrácejí svou plastičnost, jež je dána jejich vnitřními úvahami a činností. Rozhodující úlohu mají zkušení rodiče, moudří, milí starší lidé. Vše, co je obklopuje, rovněž dýchá stářím, nikoliv zastaralostí, ale důvěryhodností. K této solidnosti často přispívá i frekvence adjektiv starý nebo slov podobného významu.²⁴³

Kadlička, šestileté dítě, si hned získá krupařovo srdce a je prostředníkem sblížení mezi ním a jejími rodiči. V této chvíli je do příběhu vložen ucelený příběh jeho mládí a manželství se ženou Johankou. Tu vypravěč vykreslil jako „ledabylou paničku“, které více záleží na vzhledu a společenském postavení ve městě, než na rodině, dluzích a útrapách manžela – ten se snažil všelijak protloukat životem, aby splnil každé přání své ženy. Tyto negativní vlastnosti paní Johanky měly také svůj „mravní konec“ – neunesla prodej domu na náměstí a stěhování do jiného, roznemohla se a zemřela. Štěstí se na krupaře obrátilo ve chvíli, kdy mu jeho přítel nabídl místo šafáře na svém panství.

Kleofáš nad to ještě provozoval ve svém domě antikvariát. Jeho syn Václav studoval v Praze práva a stal se úředníkem – když povýšil, začal také sám podporovat svého otce. Kleofáše, hlavní postavu příběhu, vypravěč vykreslil jako šedesátníka s dobrým srdcem a životními zkušenostmi, který má rád své knihy, zděděný krucifix a obraz Madony s dítětem. Autor tyto předměty použil jako náměty pro další vložené příběhy, v nichž

²⁴² ŠMILOVSKÝ, Alois, *Rozptýlené kapitoly*, Praha 1963, s. 10.

²⁴³ VIKTORA, Viktor, Povídka Aloise Vojtěcha Šmilovského, in: VIKTORA, Viktor – HÁLKOVÁ, Milena – ŠRAJBOVÁ, Magda, *Perla v hrubé kazajce*, Klatovy 2004, s. 36.

zachycuje momenty, při kterých je krupař získal. Charakteristiku staršího moudrého a zkušeného muže můžeme považovat za další typický rys Šmilovského děl.

V tomto díle také projevují určité rysy *biedermeieru*, z nichž později čerpal při vykreslování postav Viktor Kamil Jeřábek. Jedná se zejména o postavu paní oficiálové ve srovnání s Kleofášovou ženou Johankou. Například byl krupař rád, když zjistil, že Valvodová byla pravým opakem jeho manželky. Nechala si od něj poradit, kde co nej kvalitnějšího a zároveň nejlevnějšího nakoupit. Ona mu projevovala přízeň i tím, že dostával výslužky, vodil Kadlouška do školy a ze školy, dostával každý den šálek kávy atp. Z těchto příkladů vyplývají dvě skutečnosti. Předně, že v ní Šmilovský zachytil charakteristiku své ženy a v Kadlouškovi též své dcery. Tuto skutečnost lze vyvodit na základě srovnání Šmilovského životopisu, korespondence a jeho děl.²⁴⁴ V paní Valvodové vykreslil bezpečí, starostlivost, ochotu, pracovitost a lásku ke svému okolí. Dále fakt, že se příliš nezajímala o maloměstské drby a další místní pochlebovačné řeči. Druhým motivem, jímž Šmilovský dosahoval harmonii patriarchálnosti a idyly, je smrt. Skon u něho často znamená dovršení života moudrého starého člověka. Jindy smrt uzavírá jako náznak smíření nebo memento osud negativní postavy (například Johanky). Smrt zasahuje také nečekaně. Pak nabývá tragického rozměru. Ale i zde hledá spisovatel náznak vyrovnání – umírá buď epizodní postava, nebo následuje zásah další postavy, která drtivost faktu nevratnosti mírní. Zde se Šmilovský dostává do blízkosti *Babičky*, kde smrt se organicky zařazuje do koloběhu života, kde jsme svědky přirozeného vzniku a zániku, kde tragické je špatně žít a ubližovat.²⁴⁵

Kleofáš se také snaží „prozkoumat“ Valvodu. Považuje tohoto úředníka za svého přítele. Nejvíce si s ním rozumí v oblasti knih, vynalézavosti (tinktura proti choleře), šňupání tabáku a chovu prasat, kterým oba přezdívali „studentíci“. Jediná věc, která mezi nimi tvoří stín, je vlastenectví. Valvoda je poslušný státní úředník, který na toto slovo příliš nedá. Vidíme v něm typické rysy *biedermeieru*: měl rád intimitu soukromí, spořádaný životní styl, byl vyrovnaný člověk a životní podmínky z něj formovaly disciplinovaného, nebouřícího se občana. Dále ctil rodinné hodnoty, tradici, mravnost a řád. Oproti tomu je Kleofáš vášnivý

²⁴⁴ PRAŽÁK, Albert, *Alois Vojtěch Šmilovský*, Praha 1924.

²⁴⁵ VIKTORA, Viktor, Povídka Aloise Vojtěcha Šmilovského, in: VIKTORA, Viktor – HÁLKOVÁ, Milena – ŠRAJBOVÁ, Magda, *Perla v hrubé kazajce*, Klatovy 2004, s. 36.

vlastenec, z čehož je možné soudit, že právě do této postavy se Šmilovský stylizoval. Tento nepřekonatelný problém se nakonec vyřeší prostřednictvím Kadlouška a faktem, že jí nejde moc učení němčině.

Vypravěč poté udělá velký skok – sumarizuje děj („minula léta“) – a čtenář se ocitne v době, kdy je již „slečince Kadlouškovi“ přibližně 17 let a je „boubelatou dívčinou“. Přesně takovou, jakou byla nevěsta Šmilovského.²⁴⁶ Tato dívka nyní sní o tom, že si najde krásného a bohatého ženicha. V tuto dobu se nám otevírá další souvislost s Kleofášovým životem – měl u sebe v podnájmu studenty gymnázia. Jeden z nich jménem Stanislav Vlasák byl ale pro krupaře více než synem. Sice se spíše studiem protloukal, ale měl dobré srdce a byl poctivý, což bylo pro Kleofáše nejdůležitější. Tajně totiž pomýšlel na sňatek mezi ním a slečinkou Kadlouškem. Ovšem věděl, že bude těžké tohoto ženicha najít. Vlasákovi rodiče chtěli, aby byl knězem, on se však rozhodl pro práva. Tam z existenčních důvodů vydržel pouze dva roky a pak začal dělat vychovatele ve šlechtických rodinách. Občas přijel ke Kleofášovi na návštěvu, trochu mu psal, ale to nestačilo. Až jednoho dne přišel do starého domu dopis o tom, zda se má, či nemá oženit se slečnou Betty, též vychovatelkou. Kleofáš mu odpověděl, aby si nejdříve ověřil její lásku a důvěru k němu a řekl, že nemá moc peněz a tím, že zjistí hloubku jejího citu. Následuje ticho v psaní, které krupaře velmi znervózňuje. Zde Šmilovský mistrně vykreslil povahu postav a dodal jim velmi realistických rysů, které jsou charakteristické spíše pro pozdější autory.

V té době se však u Valvodů chystali na „filozofský“ ples do Karlova. Zde se Kadla seznámila se studentem lékařství Josefem Klenkou. Tomu byli její rodiče nakloněni, protože byl pozorný, hodný a zajímal se o oficiálovy tinktury. Kleofáš byl proti tomuto sňatku, proto si udělal malý průzkum do ženichových poměrů. Znal jeho matku, která mu připomínala panovačnou Johanku, poněvadž měla ráda blahobyt. Ten se ukázal osudným i pro jejího syna. Vyšlo totiž najevo, že Klenkova nevěsta bude mít věno „pouze“ do 5 000 zl., což bylo na jeho poměry málo a sliboval si víc. Ve starém domě vypukla bouře, ale nikdo se odvažovat házet vinu za zmařený sňatek na Kleofáše. „*Slávu odvrátil jsem od slečny Betty, a nedopečený doktůrek ztěžka si to spraví se svou ostrou paní mateří! Ostatkem nevyšlo by do Kadlouškovi beztoho na nic dobrého. Josef Klenka nemyslí to asi s ní spravedlivě. Jeť*

²⁴⁶ VIKTORA, Viktor, Povídka Aloise Vojtěcha Šmilovského, in: VIKTORA, Viktor – HÁLKOVÁ, Milena – ŠRAJBOVÁ, Magda, *Perla v hrubé kazajce*, Klatovy 2004, s. 36.

z krve Vendelínovské: jaké semeno, také plemeno.“²⁴⁷ Ačkoliv měla Kadla pak ještě dalšího nápadníka (Modřického), který ale nebyl „dost vlastenecký“, po větších problémech si nakonec vezme onoho Stanislava Vlasáka. Její rodiče totiž doposud nevěděli, že Vlasák minulý rok přijel do města a že utvořili společně s Kadlou a Kleofášem plán, aby se sňatek vydařil.

Následuje další sumarizace děje, typická pro Šmilovského, totiž vypravěč v jednom odstavci shrnuje budoucí děj. Totiž, že Kadla a Vlasák spolu měli hodně dětí a skutečnost, že Kleofáš zemřel na cholera, protože Valvodova tinktura nebyla účinná.²⁴⁸ Na první pohled se může zdát, že tento závěr není pro Šmilovského typický, neboť špatně končí. Nicméně zde naznačil v prvním případě naznačil koloběh života, ve druhém jeho závěr, který je v souladu řádem přírody. Co se týče samotné Valvodovy tinktury, najdeme v ní „erbenovské“ mravní poučení: Je lépe v mylné naději snít, před sebou čirou temnotu, nežli budoucnost odhaliti, strašlivou poznati jistotu.

Z výše uvedeného vyplývá, že Alois Vojtěch Šmilovský byl mezi prvními prozaiky 19. století, kteří se začali více zabývat Litomyšlí ve svých dílech. V nich tento autor přednastavil jisté parametry toho, jaká tato literární podoba Litomyšle bude. Kladl důraz na starosvětskost, harmonizační gesto, rázovité figurky, něčím vymykající z okolí, ale i maloměstské nečnosti.

²⁴⁷ ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, Krupař Kleofáš, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Spisy výpravné svazek III*, Praha 1904, s. 55.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 7 – 63.

6. 1. 2 LITOMYŠLSKÉ PRÓZY ALOISE JIRÁSKA

Alois Jirásek jako profesor dějepisu na litomyšlském gymnáziu a reálce, měl blízko různým dějinným obdobím tohoto města. Jako náměty svých prací inspirovanými tamějším prostředím si také vybral 19. století – dobu napoleonských válek a roku 1848. Při práci na svých dílech čerpal mj. z vyprávění pamětníků. Po příchodu do Litomyšle zjistil, že jako učitel je místním lidem příliš na očích, a proto se ve svých prózách snažil být opatrný – zejména s událostmi a jmény.²⁴⁹ „*Milovníci pravdy se ihned pohorší pravdou, která jim leze příliš do svědomí. Gogolové nebývají vůbec oblíbeni; v kruzích starousedlých jsou nenáviděni.*“²⁵⁰ Zejména kvůli těmto aspektům se rozhodl inspirovat spíše v dobách nedávných a minulých než současných. Oproti Aloisu Vojtěchu Šmilovskému jeho mladší kolega ve svých dílech použil náměty, které slyšel z vyprávění lidí, v našem případě to byl například rok 1848.

Jirásek si postupně vypracoval autorský styl mj. díky vyprávění pamětníků, jejichž souvislé promluvy využil při navození autenticity mluvené řeči. Jeho vypravěčské umění se tříbilo také četbou nejnovější i staré literatury, kterou dokázal proměňovat v cenné prameny své fikce. Na rozdíl od přítele Zikmunda Wintra však Jirásek dbal na to, aby kontrastní jazykové slohové prameny své beletrie ladil do jednotící polohy, do vypravování sice barvitého a zvlněného, ale běžně srozumitelného. Tato čtivost bývala někdy autorovi vytýkána jako povrchnost. Hromadné obliby dosahoval Jirásek také tím, jak dokázal střídat polohy vzrušující a patetické s notou idylickou.²⁵¹

Co Šmilovského a Jiráska spojovalo, byly především různé inspirace z jejich cest, jiných působišť, které poté buď zasadili do prostoru Litomyšle, nebo naopak místní postava posloužila pro dílo odehrávající se v jiné lokalitě. Na rozdíl od nich se Viktor Kamil Jeřábek jednoznačně držel Litomyšle jak v pojetí prostoru, tak ve výběru postav.

Co se týče litomyšlské tvorby Aloise Jiráska, setkáme se především s novelou (*Krajanka, Johanka*) a povídkou (*Filozofská historie*), ačkoliv se tyto dva žánry v této souvislosti překrývají. Je tomu stejně jako u Šmilovského a Jeřábka. Novelu jsme si připomněli v souvislosti se starším Jiráskovým kolegou z gymnázia. Oproti ní se povídka

²⁴⁹ Podobnou zkušenost zažil Jeřábek na Moravě.

²⁵⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 109.

²⁵¹ LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 340.

vymezuje jako kratší próza ztvárňující v jistém nadhledu zvolený moment lidské existence. V nejširším pohledu se zdůrazňuje její různorodost, např. z hlediska tematiky, krátkost, zaměření se na jednu dějovou linii a omezený záběr životní reality. V užším pojetí je vůči novele vyzdvihnuta její stavební uvolněnost, její otevřenost vůči proudu životní reality, projevující se v zálibě v digresích a popisných partiích. Hlavním rysem je ale narace a zvýšená aktivita subjektivizovaného vypravěče. V tomto pojetí má povídka blízko k črtě, fejetonu a reportáži. Zážitku z uměleckého díla Jirásek docílil pomocí různých postupů, např. kondenzací času a prostoru, technikou výřezu z reality: mnohdy se soustřeďuje na jednu hlavní postavu (může to být i rodina jako celek) a většinou na jednu konkrétní situaci. Pokud jich zobrazuje více, jedna bývá dominantní. Bývá to situace často banální, ale postupně nabývá povahy klíčového okamžiku lidské existence. Její výpověď se tím stává výrazně synekdochickou, čímž aktivizuje čtenářovu pozornost a jeho schopnost domýšlet smysl zobrazených náznaků. V centru povídky nestojí konstruovaný příběh (novela), nýbrž událost. (Pro *Filozofskou historii* to jsou například: zákaz konání slavnosti majáles, boje roku 1848 atd.) Proto její konec mnohdy působí jako otevřený: autor většinou opouští postavy uprostřed jejich rozehraných životů, nezřídka přímo v momentě osudového rozhodování, neboť rezignuje na příběhovou završenost.²⁵²

6. 1. 2. 1 Maloměstské historie

Tímto názvem nadepsal Jirásek trojici svých litomyšlských povídek *U rytířů*, *Na staré poště* a *Filozofská historie*,²⁵³ až když (právě jimi) zahajoval roku 1890 svoje první *Sebrané spisy*. Předtím poprvé jako „maloměstskou historii“ označil povídku *Sousedé*, lokalizovanou do Police nad Metují. Pojmenování mu tehdy značilo maloměstskou historickou povídku, a v této platnosti se ho tu chápeme, abychom postihli mnohem větší okruh autorových próz, vzniklých zhruba v desetiletí od roku 1878. Jiráskovy litomyšlské figurky představíme v několika dílech, které se vztahují k časoprostoru 19. století.²⁵⁴ Nejznámější částí z tohoto cyklu je *Filozofská historie*.

Tato povídka byla tištěna roku 1878 ve *Světě*. Později vyšlo nejméně dvacet dalších vydání. To šesté z roku 1904, ilustrované Adolfem Kašparem, připsal autor

²⁵² LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 2004, s. 340.

²⁵³ JIRÁSEK, Alois, *Maloměstské historie*, Praha 1955.

²⁵⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 109.

Litomyšli z vděčnosti za udělení titulu čestného občana. Námětem tohoto díla byla místní historie a gymnázium, později spojené s filosofickým ústavem. Je to Jiráskova nejpůsobivější práce z mládí, způsobila velký rozruch a překvapení mezi občany města, studenty a posléze v širším literárním okruhu. Česká inteligence ji brala jako součást vlastenectví mladých a starších lidí. Od této doby se spojuje Jirásek s Litomyšlí. Postupně se prosazovala mezi reprezentativní projevy svého tvůrce a české krásné prózy. Nedlouho před svou smrtí pak věnoval litomyšlské tělovýchovné jednotě Sokol právo na zfilmování *Filozofské historie*.²⁵⁵

Vědom si váhy této povídky v národní kultuře, Alois Jirásek dbal se zvláštní pečlivostí na modernizaci jejího textu. Jenom v posledním desetiletí autorova života do roku 1930 včetně vyšla *Filozofská historie* šestkrát a do dvojího vydání z těch šesti autor důkladně zasáhl. Pro znění z roku 1925 text rozšířil, ale už hned v dalším vydání z roku 1926 tato rozšíření vypustil, zato výrazně zmodernizoval slovosled. Vydáním poslední ruky je to z roku 1927. V ní si korektury prováděl ještě autor sám, dokonce se ony obtahy zachovaly. Dohromady vyšla za Jiráskova života devatenáctkrát.²⁵⁶

Co se týče tematiky vlastenectví a studentského života, vztahuje se k dějinám Litomyšle mezi lety 1774 – 1849, k době osvícenství, národního obrození, biedermeieru, popisu revoluce 1848 – 1849 a jejích dopadů na obyvatele maloměsta. Na tomto gymnáziu měli ještě studenti za doby působení autora v něm některá privilegia jakožto zbytky po piaristické tradici „filosofie“; v jiných městech již toto neměli.²⁵⁷ Jirásek se také stýkal s lidmi, kteří za mladých let studovali na filosofii, nebo sami podobnou historii prožili. V tomto městě autor také poznal zámožné a zchudlé měšťany a seznámil se se zvyky města, např. majáles. Co se týče sdílnosti Litomyšlanů, pro psaní tohoto díla byla důležitá ubytovatelka svobodných profesorů, paní Wildrová, jíž patřil starý rožní arkýřový dům (dnešní budova České spořitelny na Smetanově náměstí), kde vznikla tato povídka (soubor povídek).²⁵⁸

²⁵⁵ Film byl poprvé představen veřejnosti roku 1937. Jeho režisérem byl Otokar Vávra a různé role si zahráli i občané města.

²⁵⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 114.

²⁵⁷ Frebonie z Pernštejna pozvala piaristický řád do Litomyšle roku 1640, současně s ním zde vzniklo gymnázium, s výukou se začalo o rok později. Filosofický ústav byl zrušen roku 1910.

²⁵⁸ Později zde v už přestavěném domě bydlela rodina Terézy Nováková.

Jirásek také čerpal z vyprávění paní Strnadové, ubytovatelky studentů. Tato paní posloužila jako předobraz přední účastnice *Filosofské historie* a jako „matka studentů“ měla dost látky k vytvoření příběhu. Druhá část tohoto díla pochází od paní Theurerové,²⁵⁹ matky Josefa Theurera.²⁶⁰ Ona vyprávěla Jiráskovi o Rollerce, policistovi Kmoníčkově, a Raubínkových. Známou figurku aktuára Roubínka s jeho obrazem krále Heroda ovšem nevzal Jirásek z Litomyšle. Jeho příběh slyšel již jako student od přítele, malíře Lišky, a znovu roku 1876, za své návštěvy u jeho rodiny v Milevsku. Týkalo se to Liškova příbuzného, účetního Čermáka v milevském klášteře, tedy skutečné osoby a skutečného obrazu Heroda.²⁶¹ Příbuzným paní Theurerové byl filosof P. German Praesident, historik, který zemřel roku 1865; P. Šanta, děkan, zemřel roku 1887, stejně jako setník studentské legie Jehlička, přísný rektor (P. Florus Stašek) a hrabě Jiří Valdštejn jsou skutečnými historickými osobnostmi. Většina uvedených občanů je pochována na místním hřbitově. Ostatně o nich se ve svých pamětech zmiňuje také Viktor Kamil Jeřábek. Ve *Filosofské historii* Jirásek vytvořil svou „nejpůsobivější“ litomyšlskou povídku, jejímž revolučním duchem a celonárodním zaměřením vřele projevil své sympatie k modernizačnímu úsilí a tradicím města a české historii vůbec. Naproti tomu postavy Fryborta, Špíny, Márinky, Lenky aj. jsou výtvorem autorovy fantazie.

Příznačné pro Jirásku bylo, že pro svůj autorský záměr nečerpal pouze z místních námětů, ale také z četných navštívených míst, prožitých událostí, své profese, nebo svého společenského a politického přesvědčení. Důvěryhodné srozumění slibuje autor často v prologu vyprávění; dá tu najevo zasvěcenou znalost světa, o němž bude řeč, i touhu provázet jím svého čtenáře. Takový úvod má *Filozofská historie* (1878). Dále se například v díle objevuje vztah českých a regionálních dějin. Litomyšl od dubna 1847 a v průběhu roku 1848 je zde představena v protikladných prostředcích a postojích.

Pobouření mezi filozofy nad zákazem majáles zažilo toto město však již 3. května 1838 a ne v květnu 1847, jak je tomu u Jiráska. Zdejší studentská legie roku 1848 vznikla, konalo se i svěcení jejího praporu – zde autor vycházel z dokumentů i ze vzpomínek. Ale

²⁵⁹ O ní samotné víme jen málo, totiž že byla vlastenkou a že se starala o ochotnické divadlo.

²⁶⁰ Josef Theurer (20. listopadu 1862 Litomyšl – 7. září 1927 Příbram); český fyzik a matematik, propagátor díla Bedřicha Smetany.

²⁶¹ NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jiráskových v Litomyšli*, Litomyšl 1933, s. 20.

filozofové z Litomyšle na pražské barikádě nebyli, to si Jirásek přikomponoval.²⁶² Ještě volněji si počínal u svých postav. Z čtveřice studentských hrdinů neměl skutečností model z Litomyšle ani jediný. Pro dva z nich, Zelenku a Špínu, si Jirásek příjmení vymyslel vzhledem k roli, kterou jim v „historii“ přisoudil. Pro druhou dvojici našel jména v katalogích někdejší filozofie, které měl k dispozici v archivu gymnázia. Pro hlučného Hanáka si vybral příjmení Frybort, pro jeho druha, muže citově, intelektuálně a ideově hlubšího i „vlivnějšího“, našel v témže katalogu příjmení Vavřina, které si pozměnil na Vavřena, „*snad aby i všechny samohlásky byly otevřené jako sám jejich nositel*.“²⁶³

Vojtěch Vavřena je líčen jako vážný, jemný, hodný, poctivý, oblíbený student, který je vášnivým vlastencem milujícím český jazyk. Dochází doučovat syna aktuára Roubínka. Při této příležitosti se seznamuje s Lenkou. Jejich vztah se rozvíjí pomocí půjčování knih a diskuzí nad nimi. Nejprve je to *Novoročenka z roku 1823*, dále Klácelův *Mostek* a Máchův *Máj*. Pomocí nich se také utvoří přátelství mezi Lenkou a slečnou Elis. Obě zjistí, že jsou si blízké z toho důvodu, že jsou vlastenkami a že slečna zažila nešťastnou láskou s jejím strýcem Jiřím, který se na přání rodičů stal farářem. Tento motiv nalezneme také v prózách *U rytířů* a *Na staré poště*. V rodině Roubínků si všichni myslí, že se „filozof“ zajímá o Lottynku, ale pak jsou překvapeni, když pravda vyjde najevo a Lenku začnou ještě více utiskovat. Ona se totiž snažila své smýšlení před tetičkou zakrývat, protože by u ní nenašla pochopení. Působí přitom velmi šlechetným dojmem a necítí zášť ani závist k Lotty (sestřenici), díky které bývá často opomíjena a využívána okolím. Vavřena se při jarních bouřích ukáže jako statečný voják, který nevzdává boj a vydává se do Prahy, zámecká garda (s Roubínkem) se nakonec se v Praze neocitne. Tím si svými „novotami ve starém pořádku“ proti sobě postaví Roubínka. Přesto dokáže Vavřena ještě chvíli manévrovat ve svých výpovědích, ale nakonec jej při vyučování nahradí jeho kolega „vlastenec“ Brož. Když se vynoří pravda s jeho láskou k Lence, Vavřena se již chystá do Prahy studovat medicínu. Lenka začne bydlet u slečny Elis a nakonec si jej vezme za muže a společně se „starou slečnou“ se odstěhují do Prahy.

²⁶² Roku 1848 sice vznikla studentská legie, ale pouze někteří, v čele s Josefem Buchtelem se dostali ku Praze. Když přišli do Běchovic, dostali zprávu o porážce povstání a vydali se zpět k domovu.

²⁶³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 110.

Lenka a Vavřena jsou postavy statické. Kladnou, ale vývojovou postavou je slečna Elis. Ta, ačkoliv v bytě již měla a starala se o 47 studentů, si zprvu myslela, že k dalším čtyřem bude stejně neutrální. Ovšem její citový vztah k nim se proměnil a velmi si vážila toho, že u ní bydlí právě Frybort, Zelenka, Špína a Vavřena. Starala se o ně jako matka, snažila se jim naslouchat a pomáhat jim řešit různé – zejména citové – problémy.

Co se týče ostatních studentů, jsou to vedlejší kladné postavy. Společnými momenty pro ně jsou: bydlení u slečny Elis, studium filozofie a příprava na závěrečné zkoušky. Fryborta a Špínu ještě spojuje láska k Márince, jež si nakonec vyvolí veselého, lehkovážného Hanáka s dobrým srdcem, který se nakonec stane sedlákem a vezme si svoji vyvolenou za ženu. Špína jakožto tragická postava prožije nešťastnou lásku, propadne u zkoušek a odejde do Prahy do semináře. Při setkání na barikádách je smrtelně raněn a umírá Vavřenovi v náruči. Zelenku pozorujeme výhradně jako pilného studenta, který dává kondice, nebo se učí z různých knih.

Naproti tomu se v této povídce setkáme se zápornými figurkami. Jedná se především o pana a paní Roubínkovy a jejich dceru Lottynku. Jimi se pravděpodobně inspiroval Jirásek při psaní novely *Na staré poště* při líčení rodiny Schafranecků. Celá rodina se těší z postavení aktuára Roubínka. Paní domu se na veřejnosti snaží povyšovat nad ostatní spoluobčany a chlubit se vlastní dcerou. Z toho důvodu také v jejich domácnosti převažuje německá mluva nad českým jazykem, nebo alespoň spisovná čeština prokládaná německými výrazy. Nemá tedy pochopení pro vlastenecké cítění své neteře Lenky. Jako každá matka té doby se aktuárová snaží dělat to, co si myslí, že je nejlepší pro její dceru, naučit ji dobře hospodařit a výhodně ji provdat. To se však nepodaří. Dále má sklony se svou dcerou chlubit na veřejnosti a sbírat různé klepy. Tento maloměstský zvyk se u Šmilovského vyskytuje v menší míře. Oproti němu se na něj snaží Jirásek pouze naznačit v nezbytně nutných případech. Nechtěl totiž, aby v některých postavách lidé poznali své předobrazy. Opak představuje Jeřábek, který zcela realisticky líčí i důsledky těchto „báchorek“. Lotty se chová jako městská slečinka, která se nejvíce zajímá o svůj vzhled a budoucího ženicha. Zdvořilé chování studenta Vavřeny si plete s náklonností nebo dokonce s láskou. Nutno ovšem podotknout, že je ovlivněna svou německy smýšlející matkou.

Asi nejznámější postavou této povídky je však postava Roubínkova. Aktuár je zde zobrazen jako prototyp rakouského úředníka, který má rád pořádek a stereotyp. Má vyložený

odpor k jakýmkoliv změnám. Je to jakýsi symbol *biedermeieru*, který najdeme spíše v díle Šmilovského. Ztuhlý úředník, zprvu jen komický, se postupně stává trapným i zlým – a posléze ve svém bezmocném rozezlení ubohým. Poměr mezi byrokratem milého jména (Roubínek může připomínat roub i roubík, ale třeba také rubín, přičemž zvuková podoba té zdobněliny příjmení apriori doporučuje a slibuje u jeho nositele roztomilost) a mezi mladými „novotáři“ vyústí v nesmiřitelný konflikt. Ustrnulý opakovač několika výroků, úzkostlivě dbalý svého pořádku, je poražen, zatímco původci dějinného pohybu nevyhráli sice na pražských barikádách, zato unikli pronásledování a dosáhli osobního vítězství.²⁶⁴ O ostatních postavách se vypravěč zmiňuje pouze okrajově. Nejčastějším způsobem jejich představení jsou především osobní věci, nebo detaily různých místností, například tanečního sálu na Karlově.

Touto povídkou a koncepcí některých postav se Jirásek osamostatnil z vlivu svého literárního učitele Šmilovského a posunul se jiným směrem. Kladl větší důraz na vlastenectví, historické události, zajímavost místa či lidského osudu, z nichž posléze vznikla jeho nejznámější díla.

Próza *U rytířů* vznikla roku 1879 a byla vytištěna o rok později. Podnět k jejímu sepsání dal Jiráskovi sousední dům, ozdobený v průčelí figurami kupců, sotva rytířů, vystavěný kolem roku 1560 místním stavitelem jako první renesanční dům s podsíní na náměstí. Autor sem lokalizoval „historii“ šlechtičny Zárubové. Příběh vznikl na základě inspirace vyprávěním paní Skácelové.²⁶⁵ Postava vlasteneckého profesora P. Dupala je zcela historicky doložitelná, stejně jako například švec Potůček. Ten se ve skutečnosti jmenoval Kukla a živnost neměl v tomto domě, nýbrž na opačné straně náměstí. Ančka ve skutečnosti myla sošku sv. Jana v arkýřovém domě v síni.²⁶⁶

Právě jako toto dílo, tak i črta *Vesecký* zachycuje bídu starých českých zemanských rodů v době současného shonu po majetku. Zde Jirásek zvětňuje paměť posledního člena rodiny Veseckých z Vesce, jež zemřel ve spisovatelově době v místní nemocnici jako dělník na dráze. Jirásek obecně napsal několik malých děl jen proto, aby uchoval před zapomněním dobré nebo ubohé lidi, které kolem sebe spatřil. Paměti starého místního cirkusáka Pecivala

²⁶⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha 1987, s. 112.

²⁶⁵ NOVOTNÝ, Vojtěch, *Po stopách Jiráskových v Litomyšli*, Litomyšl 1933, s. 12.

²⁶⁶ ŽDÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, *ŽDÁRSKÝ, Josef*, in: RML.

zpracoval ve studii *Voltižér Pecival*. Příhodu malého chlapce-sirotka, jenž i na spisovatelovu přímlovu byl zaopatřen bytem a poslán do škol, ale zanedlouho zemřel, vložil do povídky *Petr Kmínek*, která se však ničím jiným k městu nevztahuje. Ve studii *Z pamětí samotářových* zveřejnil nejzajímavější výňatky z paměti litomyšlského rodáka, radikála z roku 1848, F. E. Welze.²⁶⁷

Z výše uvedeného vyplývá, že povídka *U rytířů* také sleduje osud poslední z rodu Častolovického – Anny Zárubové. Ta se po peripetiích, které trvaly 14 let, provdala za prostého muže, jenž musel dlouho čekat na povýšení v úřadě. Narodil se jim syn Václav, ale Záruba starší o rok později zemřel. Její syn sice studoval gymnázium, ale nakonec se stal vojákem a v Itálii si našel manželku. Oba, syn i jeho žena, brzy zemřeli, a sirotkové, Irena a Toník, zůstali babičce na starost. Bydleli v nádherném domě na náměstí v Litomyšli. Ačkoliv v nájmu měli ševce Potůčka, babičku sužovaly dluhy, prodala díl pole, posléze hrozil i prodej domu. Šlechtný piarista, páter Dupal však vzal všechny úspory a ve jménu svého bratra vyhrál dražbu domu. Druhou možností byla i Toníkova cesta do Itálie za dědečkem, jeho peníze sice došly pozdě, ale za ně Zárubová zaplatila všechny dluhy včetně toho u P. Dupala. Nedlouho po té zemřela Irenka na plicní nemoc. Anna Zárubová zemřela o pár let později, Toník se následně přestěhoval za dědečkem do Itálie.

Toto dílo zaujme svou lidskostí, laskavostí, důvěrností a přátelstvím. V Anně Zárubové jsou patrné shodné znaky s osudem slečny Elis z *Filozofské historie*. Obě totiž stejně trpěly nešťastnou láskou. Avšak postava Zárubové má temnější charakter, neboť se musela vyrovnávat ještě s dalšími ranami osudu. V nich také najdeme podobnost s Pondělíkovou matkou z *Kovárenského pana Antonína*. Všechny tři jsou starostlivé, obětavé, ochotné, pracovitě hospodyně. Ovšem zde je patrný rozdíl v tom, že Jirásek Zárubovou vykreslil v kontextu jejího vlastního rodu, dal jí nějakou společenskou funkci, stejně jako slečně Elis. Nikoliv jako Šmilovský, který zobrazil stereotyp ženy 19. století. Oproti tomu Jeřábek tyto dva aspekty kombinoval.

Charakteristiku Ireny a Toníka se čtenář dozví nepřímo – z úst jejich babičky. Ta líčí Irenku jako obraz její matky, hubenou, suchou s jasným okem a bystrou myslí, ale velmi slabou, neustále se proto strachuje o její zdraví. Toník je vykreslen jako student, který si sice

²⁶⁷ ŽDÁRSKÝ, Josef, Jirásek a Litomyšl, ŽDÁRSKÝ, Josef, in: RML.

učení příliš neoblíbil, ale je pilný, obětavý a ochotný udělat vše pro záchranu rodinného domu.

Z dalších postav, jež v tomto díle vystupují, máme pouze velmi málo informací o služce Zárubové a o rodině Potůčkových. Naproti tomu osobnost pátera Dupala je zobrazena jako ztělesněná laskavost, pomoc a ochota pomoci přítelkyni v nouzi. Tento gymnaziální učitel je u některých obyvatel města oblíbený, u jiných ne. To je z toho důvodu, že jednak má rád staré věci, jednak svými financemi podpoří v aukci o dům U rytířů Zárubovou proti jejímu sousedu Grausovi. Ten se obě postavy snaží očernit, kde může, jen proto, aby si rozšířil své obydlí. Jirásek tomuto „sousedovi“ přisuzuje jednoznačně zápornou roli a též jej nazývá cizincem a přistěhovalcem.

Realistickou fikci docílil Jirásek také tím, že nechal promlouvat ke čtenářům všechny postavy pomocí dalších prostředků. Pracoval rovněž s předměty, jež v procesu vyprávění nabývaly různého významu. Nejprve věc popsal, aby se s ní čtenář seznámil, dále se ve vhodných místech v ději o nich zmínil a posunul jejich roli, jako příklad uveďme dopisy psané italsky jako nalezený objekt patřící Irenině matce (památku na ni), dále jako předmět sloužící k poznání rodinných záležitostí atp. Stejnou míru autentizační práce s předměty v tomto smyslu nalezneme i u Jeřábka.

Poslední próza z tohoto cyklu, *Na staré poště*, vznikla roku 1881. Jirásek se na základě vyprávění zmíněné paní Theurerové snaží vystihnout a vylíčit rušný každodenní život, jaký býval na staré poště v Litomyšli před rokem 1848, a chod domácnosti. Některé figurky ovšem upravil. Představiteli staré a mladé Litomyšle tu jsou starý poštovník (předlohou mu byl Jiří Hradecký), jeho syn, student, který je pod vlivem vlasteneckého puškaře Voborníka.

Direktorem litomyšlské pošty je starý Pavlovský, dědeček vnuka a dědice této funkce, Vincínka. Avšak ten po absolvování filozofie odešel do Prahy studovat práva. Nejenže se nechystal hned po maturitě převzít poštu z důvodu nezájmu, ale také proto, aby našel Růženku „neznámou nocležnici“, která se záhadně zná s páterem Staroveským, a aby utekl před vdavekchtivou dcerou kupce Quotvouldeusa Schanfranecka, Aurélií.

Vincínek se v Praze příliš právům nevěnuje, zato se zajímá o tamější život a knihy klasických a českých autorů. Zde také nalezne přítele, který je zároveň bratrancem Růženky.

S jeho pomocí ji navštěvuje a ona a její babička si Litomyšlana oblíbí. Vincínek se postupně do Růženky zamiluje a v situaci, kdy jí vyznává svou lásku, zjišťuje, že ona má ráda někoho jiného. Tím je její bratranec, jenž studuje v semináři.

Po roce studií je Vincínek nucen k odjezdu z Prahy svou tetou. Ta píše, že dědeček je nemocný, proto musí jeho dědic převzít poštovní úřad. Snaží se pracovat a přitom stále myslí na Růženku. Nakonec se od příbuzných dozví, že má tato pošta velké dluhy a že jediná záchrana je jeho sňatek s Aurélií. Ačkoliv velmi nerad, Vincínek se podvolí. Dcera bohatého obchodníka je zde totiž vykreslena jako marnotratná, náladová a panovačná slečna, která je zároveň z německé rodiny. O českou literaturu a národní význam nemá prázdný zájem, tím se o ní Vincínek již nechce ucházet.

Se svými studijními, národními a jinými starostmi se také mladý dědic pošty svěřuje svému příteli ze sousedství, asi padesátiletému rozvedenému Voborníkovi, puškaři a všeumělu. Ten mu v této situaci radí, aby se postavil na vlastní nohy a nehleděl na to, co si přejí ostatní.

Naštěstí pro Vincínka nastává jaro roku 1848. Ztrápený direktor se zapojí do boje za svobodu, proto je sňatek odložen. V Praze mezitím vypuknou bouře, boje na barikádách, útoky, úřední stíhání. Jednou z obětí je Vincíkův přítel Matušovský, který mezitím vystoupil ze semináře a požádal Růženku o ruku. Uteče z Prahy a ukryje se na poštu. Jeho úkryt je zradou objeven, on prchá dále, ale Vincínek utrpí smrtelné zranění. Jeho dědeček zemře o pár týdnů později, stará pošta shoří a tím zanikne celý starý svět. Jedinými šťastnými se stanou Růženka a Matušovský, protože se mu podaří očistit jméno a vzít si svoji sestřenicí za ženu. Vincínek je tak vykreslen jako tragická postava už od začátku, u tety je mu nejlépe, stará se o něho a on nemusí dělat nic jiného než studovat. Ačkoliv úspěšně odmaturuje, dále se mu již nedaří nic, viz výše, a zveličením tragičnosti této postavy dociluje vypravěč jeho smrtí.

Oproti němu jsou jeho teta a dědeček zobrazeni jako lidé pracovití, ochotní, životem již zkoušení, hodní a laskaví. Jedinými problémy v době, kdy se povídka odehrává, jsou finance a stáří, které předurčí jejich další osud. Ostatní členové chodu pošty jsou vyličení pouze s tím záměrem, aby se navodil dojem realistické fikce běžného fungování pošty. Ten je docílen i některými předměty, k nimž mají hlavní hrdinové nějaký vztah, kočárem, okny a poštovskou písničkou.

Zároveň je v této povídce potlačen maloměstský motiv pomluv, jež se vyskytuje pouze na dvou místech. Jedním z nich je snaha Vincínkovy tety odhalit původ Růženky a druhým snaha Schafranceckové navenek prezentovat svoji dceru a mluvit o jejím sňatku s dědicem pošty.

6. 1. 2. 2 Další díla

Jako doplněk k *Filozofské historii* můžeme přiřadit povídku s názvem *Johanka*, sledující osudy mladého litomyšlského studenta až před rok 1848. V ní je snad ještě působivější než v *F. L. Věkovi* zachycen odpor zdravého lidového citu proti germanizačním snahám škol, které tu jsou představeny postavou P. Flora Staška.

Tato novela má retrospektivní kompozici. Vypravěčem příběhu je starý plukovní lékař doktor Severin Halíř. On při rozhovoru vzpomíná na svou rodinu, zážitky svého otce a Johanku. „*Hoch jako panenka, drobný, štíhlý a hezký. Proto z Jana udělali Johanku. My mu tak přezdělali, a po nás mu tak ve městě i pan abbé Regnard říkali. Johanka byl jeho nejmilejší ministrant; nechal si ho po několik let, až do své smrti. My Johanku měli rádi. Byl to výborný kamarád.*“²⁶⁸ Byl to sirotek, kterého se ujal jeho strýc a teta Šimůnkovi. Ovšem vyrůstal v nevalných poměrech, neboť všechny peníze strýc propil. Proto se jej nakonec ujala rodina Halířova a byl tedy „bratrem“ pro Severina. K části psaní příběhu se Jirásek inspiroval vyprávěním o vlastenectví před a včetně roku 1848. Johanka nejprve četl zahraniční literaturu, ale posléze začal být horlivý vlastenec. V Litomyšli se stal brzy velmi známým a vykonával osvětovou činnost. Zamiloval se do dívky jménem Albínka, též horlivé vlastenky, ale před svatbou zemřela na tuberkulózu. Johanka se poté nikdy neoženil. On i Severin šli do Prahy studovat lékařství. Druhý zmiňovaný po studiích nastoupil na vojnu jako lékař, první nedostudoval. Z toho důvodu, že též zde pořádal osvětovou činnost a prosazoval horlivé vlastenectví a bojoval na barikádách v roce 1848. Na přímluvu měšťanů nebyl odsouzen k smrti, ale stal se z něho voják. Halíř vzpomíná na setkání v bitvách u Magenty a Solferina. Po té se setkali za dva roky v Hradci Králové, každý vypadal jinak, Johanka hůře. Oblíbil si dceru jednoho hospodského, protože mu připomínala Albínku. Jednoho dne se Halíř dozvěděl, že jeho přítel chtěl i přes velmi prudkou bouři přelout řeku, aby se dostal do oné hospody. Protože s ním nikdo nechtěl plout, vzal si loďku a plul sám.

²⁶⁸ JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob I*, Praha 1899, s. 287.

Druhého dne jej vylovil mlynáři. Starý Halíř dopověděl a pozval vypravěče, aby se šel podívat na české knihy od Johanky.²⁶⁹

Jirásek zde velmi pracuje na vývojové postavě Johanky. Z chudého studenta se stane důstojník, který překonává mnoho životních strastí, až sám tragicky zahyne. Autor vykresluje s pomocí detailu jeho charakteristiku. Tím je například vlastenectví hlavní postavy v kontextu jednání těch vedlejších, neuskutečněná svatba, čtení českých knih atp. Využití historických událostí let 1848, 1859, 1860 ukázkami částí bitev u Magenty, Solferina a Custozy, dosáhne prostorového efektu a dynamičnosti děje. Autenticitu realistické fikce Jirásek navozuje osobním vypravěčem.

Jednou z dalších novel, vztahujících se k Litomyšli, je *Krajanka*. Nadosobní vypravěč vypravuje události, které se vztahují k těm z roku 1805 a jejich rezonanci v litomyšlské zámecké společnosti. Hlavní postavou příběhu je vychovatelka mladé komtesy slečna Athemarová. O jejím osudu se postupně dozvídáme prostřednictvím jejích rozmluv s doktorem Polenským, který na zámku zastával funkci zámeckého lékaře, ale do města léčit nechodil. Když se z turecké výpravy vrátil strýc nyní vládnoucího hraběte Josefa, nadchl jej doktor pro přírodní vědy a archeologii, neboť sám měl bohaté sbírky a cennou knihovnu. Co se týče jeho charakteristiky, vypravěč jej nejprve vykreslil jako nepřístupného podivína, ačkoliv zkušeného a vzdělaného. Posléze uvádí bližší informace v souvislosti s osudem vychovatelky, tj. že Polenský rád mluvil francouzsky a že se zajímal o Francii obecně. Slečna Athamarová jej měla ráda jako svého otce. O ní z počátku víme také jen několik málo informací, ale posléze vyjde najevo, že je statečná, obětavá, hodná, laskavá a starostlivá. Má za sebou těžký život ve Francii v době Velké francouzské revoluce, emigraci a nyní se strachuje o manžela, který bojuje na frontě. Ostatní postavy jsou vykresleny jen jako epizodní.

Když na zámek přišla zpráva o tom, že rakousko-ruské vojsko bylo poraženo u Slavkova (2. prosince 1805), čekalo se, kdy přijdou Francouzi včele s Napoleonem až do Litomyšle. Hrabě nařídil udělat ze zámku lazaret a sám s rodinou a slečnou odjeli do svého druhého nedalekého sídla. Doktor se svým společníkem, vysloužilým vojákem Kubištou, se při léčení seznámili s francouzským majorem Pavlem Ronsinem. Postupně vyšlo najevo, že

²⁶⁹ Tamtéž, s. 283 – 312.

pochází z Bretaně stejně jako hraběcí vychovatelka. Tu začíná doktor spojovat souvislosti a Jirásek dramatizovat příběh. Nakonec se z úst slečny Athamarové dozvíme celou její minulost²⁷⁰ a fakt, že je manželkou onoho Francouze, ten ale v důsledku zranění oslepné. Protože už dále nemůže bojovat ve Velké armádě, vrací se se ženou domů. Pokud byla tato slečna brána do té doby „pouze“ jako vychovatelka, všichni si ji od této chvíle ještě více oblíbili a na cestu zpět do Francie těmto manželům přispěl pan hrabě.²⁷¹ Příběh je tedy tragický a hlavní postava je dynamická, neboť se v různých časech ocitne v jiných rolích – milenky, manželky, uprchlice, vychovatelky – a je nucena přinášet velké oběti. Jirásek zde mistrně vyličil její povahu, od které se rozvíjí její další jednání a postoje v příběhu.

Tématem povídky *Černá hodinka* jsou osudy a sociální problémy lidí, kteří žijí na vesnici. Každá rodina má nějaký hřích, který se zde autor snaží vykreslit. Objevuje se zde domácí násilí, týrání dítěte, povodeň, vztahy mezi evangelickou a katolickou církví atp. Dále zde obyvatelé vesnice vzpomínají na dávné časy svého mládí, jak se tehdy strojily svatby, jak vypadaly tancovačky atp. Oproti jiným Jiráskovým novelám v tomto souboru spisů, má tato velmi ponurý tón.²⁷² Osud své rodiny promítl do postav Kučerů (matka Marie a dcera Mařenka). Ten se projeví zejména ve chvíli, kdy se jejich sousedé dozví, že jim zemřelo dítě. Následně se i přes veškeré osobní spory a problémy všichni spojí a vyjádří této rodině soustrast. Toto gesto se projevuje jako jejich nejvýraznější počín v celém příběhu.

Samotný autor zobrazil své citové pohnutí v postavě lékaře, který se přišel podívat na dítě Kučerových. „*V tu chvíli vyjížděl kočár ze stínu vesnice a stromů ven na volnou silnici vedoucí k městu. Mladý lékař seděl zamyšlen, nevšímaje si krásného večera. Na mysli mu tanulo mrtvé děcko v chudé tkalcovské chalupě. Měl také andílka toho jména. Viděl toho broučka trpěti a bojovati těžký zápas smrti a nemohl, nemohl mu pomoci. – Jen zlatá kadeř vlasů a vytržený kdys zoubek zůstaly po něm jeho očím, a duši blahé vzpomínky a hluboký žal.*“²⁷³

6. 1. 3 LITOMYŠLSKÉ PRÓZY VIKTORA KAMILA JEŘÁBKÁ

„*Bodrá, starosvětská Litomyšl se svým nezapomenutelným obrazem protáhlého náměstí, s útulnými podsíněmi, s renaissančním zámkem a slavným chrámem piaristickým*

²⁷⁰ Jedná se o ucelený vložený retrospektivní příběh, proto je zde možná inspirace Šmilovským.

²⁷¹ JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob II*, Praha 1899, s. 157 – 224.

²⁷² V ostatních se autor zaměřuje na události roku 1866 a s ním spjatý vojenský život.

²⁷³ JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob III*, Praha 1899, s. 265 – 302.

na temeni hory Olivetské – vše to stačilo k inspiraci, k srdečnému přilnutí k rodišti. Což teprve když jsem se seznámil během let s jejím intimním životem! (...) Můj rodný dům sám byl pravou pokladnicí originálních figurek, a jelikož se čítal k nejstarším v městě, již proto zasluhoval pozornosti. Jeho starobylost mimo jiné potvrzovala pískovcová deska v síni, hlásající latinsky, že byl renovován r. 1526.“²⁷⁴ V Jeřábkově díle jsou dvě roviny, které zasluhují naši pozornost, totiž prostor a postavy, které v jeho případech spolu úzce souvisejí. Inspiroval se lidmi, které znal a téměř denně potkával na náměstí. Snažil se uvádět především jejich vnější charakteristiku, čin, kterým se po městě proslavili, jejich řemeslo. Například pan Horký, který vlastnil galanterii. „Byl tuze zachovalý, blahobytný šedesátník rŭměnné tváře, zdravého chrupu, radostných šedo zelených moudrých očí. Vzácný typ maloměstského rozumce. Na něho nepůsobila vřava politických a všedních denních příběhů; povšiml si se zájmem každého projevu, ale pak si utvořil svůj pevný a správný úsudek.“²⁷⁵ Tyto postavy ovšem nelze sledovat vně kontextu děl, jejichž jsou součástí. V Jeřábkových litomyšlských prózách se prolínají navzájem paměti, povídka, humoreska a črta. V menší míře u něj najdeme román či novelu. Postupně se na vybraných příkladech jeho děl zaměříme na typologii těchto žánrů, samostatně se budeme věnovat vyobrazení prostoru Litomyšle v Jeřábkových prózách.

6. 1. 3. 1 Štěstí domova

V roce 1908 se Jeřábek vrátil ke kdysi načrtnuté povídce *V starém domě*, kterou postupně přepsal, a tím vzniklo dílo *Štěstí domova*, které vyšlo ve Vilímkově knihovně. Čtenář zde nalezne prolínání dvou časových perspektiv: proudu vzpomínkových představ s aktuální reflexí. Jeřábek byl zklamán, když se této knize nedostalo patřičného ohlasu. Pouze si jí všiml jeden z kritiků *Venkova*. „Musil jsem se spokojiti pouze s vědomím, že zachránil jsem před zapomenutím aspoň kousek bývalého malosvěta s jeho typickými představiteli. Kronika, dokument doby!“²⁷⁶ Většího ohlasu se dílu dostalo o patnáct let později jako 4. svazku jeho souborných spisů.

Toto dílo má sice rysy povídky a črty, ale je velice autobiograficky ztvárněno, proto jej lze zařadit do žánru pamětí. Vychází ze subjektivního stanoviska autorského vypravěče,

²⁷⁴ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 21.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 22.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 107 – 108.

příznačná je ich-forma, snaha představit sebe sama, zřetel k obraně vlastního života. Na rozdíl od deníku, autobiografie či konfese se snaží o objektivitu podání, např. se z více úhlů dívá na postavy. Autor provádí vědomý i podvědomý výběr zachycovaných reálií a vytváří vlastní narační vzorec jednání, který předkládá jako svůj stylizovaný životní příběh nepřímý autoportrét.²⁷⁷

Zároveň nejvíce ze všech Jeřábkových děl představuje rodinný a společenský život měšťanů, kteří bydleli na dnešním Smetanově náměstí v Litomyšli. V něm právě Jeřábek vykreslil své dětství, proto jej charakterizujeme podle výše uvedených rysů jako paměti. Próza je plná pohody, lásky k rodnému domu, zajímavých postav. Rozvíjejí se zde obrazy ročních dob a jejich rituálů: zabíjačky a střelby spolku ostrostřelců, období dětství, rázovitých lidí s jejich lidskými slabostmi, srdečného dobráctví, za pomoci výstižných úsloví, zážitků, reflexe, sebereflexe a komických příhod. Vzhledem k této charakteristice můžeme říci, že tato kniha je kronikou starobylého města ze 70. let 19. století, v němž ožívá život zašlých časů a je jakýmsi pokračováním Jiráskových *Maloměstských historií*. Jiným dílem s podobnou charakteristikou je *Ó mladosti radostná!*

Co se týče postav, Jeřábek se více než oba předchozí autoři zaměřil na jejich reálné předlohy, jejich obydlí a do jisté míry i charakterové vlastnosti. V tomto díle vystupují do popředí zejména tyto postavy: majitel hlavního tabákového skladu (frlegr) Matis, který i ve stáří má pružné držení těla, je gentleman, pozorný a vlídný ke své nerudné služce. Nemá rád hádky a vždy se jich snaží vyvarovat. Svoji trafikou vede s pomocí svého přítele z mládí – Petrusa, který byl dříve úředník na zámku. O něm se dozvídáme, že se v mládí zamiloval do herečky německé kočující společnosti Kulasovy – on, vlastenec a přední představitel místního ochotnického divadla – uvedl ji jako manželku do svého domu. Tato žena, pro niž se rozhádal s rodinou, mu utekla při nejbližší příležitosti s nějakým cirkusákem. On tedy nakonec rád přijal Petrusovu nabídku. Část domu vedle tohoto obývá rodina soustružníka Hlasivce, kterého vypravěč popisuje jako statného starce, v diskuzi usměvavého a vtipného. Jeho manželka Filomenka je ustrašená a má propadlé vrásčité tváře, neustále sedící s punčochou na lavici u kamen, odkud mírní manželovo proklínání a výbuchy veselosti. V roce 1848 se podílel na vzniku studentské legie a dalších činnostech v obci, po té napadl

²⁷⁷ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl 2004, s. 436 – 437.

důstojníka při domovní prohlídce a nakonec byl uvězněn. Nakonec se mu Prahou stal jeho dvoreček, kde vykonává každý den různé činnosti.²⁷⁸ Na pavlači jeho domu bydlí rodina Záleských, jejíž členové představují hlavní postavy celého příběhu, skládající se z otce, matky, babičky a dětí: Eman a Stázky, vzdálené příbuzné Manče, která v této rodině slouží již dlouhá léta. Předlohou pro tyto postavy byla Jeřábková vlastní rodina. Ve fikčním světě ponechává jednak charakterové rysy svých příbuzných, ale mění jim jména, jednak babiččinu starost o domácnost a práci matky v trafice. Dále v díle vystupují pouze dvě děti Záleských, namísto čtyř Jana Vojtěcha Jeřábka.

Na rozdíl od Jiráskových studentů z vyššího gymnázia, se Jeřábek ve svých dílech zaměřil na žáky nižšího stupně gymnázia. V těchto „dětských hrdinech“ nalezneme většinou autobiografické rysy tohoto tvůrce. Je jím například v postavě Eman výchova k národní hrdosti a lásce k rodnému městu a vlasti, dále vyprávění o minulých časech a rodinné historii.

Pana Záleského vypravěč charakterizuje jako mírného, pasivního továrního úředníka, který má rád přírodu. Jeho žena, paní Rozi, je obětavou matkou, která za veškerou péči o domácnost a o trafiku doplácí svým chatrným zdravím. Sama se považuje za nejposlednějšího člena rodiny, spokojí se s málem, i přes nevalný příjem rodiny, vždy se snaží dát dětem to nejlepší, jednak slovy a péčí, jednak dary k různým příležitostem. „*Při nadílkách mikulášských a vánočních často rozlítostněným srdcem zatoužila: „Je to chudé, milé děti, vím to, ale z lásky. Ó dovedla bych vám udělati radost, dovedla, ale nestačí má chudá kasa.*“²⁷⁹

Babička Záleská vnáší do této rodiny klid, životní zkušenosti a vyrovnanost. Dětem dá pevný řád, stará se o kuchyni a brzy se seznamuje s celým domem, jeho obyvateli a sousedy. Snaží se dodržovat staré tradice a tomu učí i svá vnoučata. Všichni zmínění mají ale nejraději její vyprávění, například o starých časech, o jejím synovi, který se účastnil jako velitel krajské gardy revolučního hnutí 1848. V tomto směru se teoreticky mohl Jeřábek inspirovat svým dědečkem z matčiny strany – Josefem Buchtem – jež byl vůdcem litomyšlské legie v té době, pomáhal v Praze a posléze byl vězněn.

²⁷⁸ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Šťěstí domova*, Praha 1928, s. 9 – 35.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 210 – 220.

Do tohoto domu se postupně dostávají další postavy – stará slečna Loty, vlastenka, která si kdysi odradila ženicha jen svou úctou ke Karlu Havlíčkovi.²⁸⁰ Zajímá se o politiku a literaturu a především obecně o české hnutí, stejně jako vypravěč. V sousedství domu jsou dva obchody, Mertův koloniál a druhý výše zmíněného cukráře Pecolda. Merta v zimě nabízí zboží a v létě se zabývá rolnictvím a obchod přenechává manželce a synovi. Můžeme tedy říci, že byl typem starého kupce. Velmi nerad smlouvá cenu. Oproti tomu všichni občané města a okolí obdivují umění mistra cukráře Pecolda, u něhož vypravěč neopomíná poznamenat, že se také zajímá o národní hnutí a o četbu *Národních listů*. Svoji maloměstskou kroniku končí vypravěč konstatováním, že děti vyrostly, a sumarizací vyjmenuje osudy jednotlivých lidí, které v mládí znal.²⁸¹

6. 1. 3. 2 Bodří maloměšťáci

Tuto kroniku maloměsta, jež obsahuje tři prózy, napsal v letech 1899 – 1900. V roce 1920 vydal tuto knihu podruhé s názvem *Naši maloměšťáci*, ale již značně přepracovanou. Humoresku *Sousedkové* vynechal úplně, ještě později celé dílo znovu přepracoval na *Magnáty růžové ulice* a s prací *Kruliš dobrodruh* vydal knižně v Pražské akciové tiskárně roku 1926. *Pod troubou* změnil na *Na Havlově* a přidal povídky *U kontrolorů* a *Vůně honorace*. Toto dílo se stalo populárním pro své originální náměty, zvláště v Litomyšli, protože v ní Jeřábek zachytil pomalu mizející poměry malého města a jeho rázovitých obyvatel.²⁸²

Prózy této knihy mají nejbližší k žánru črty, což je drobná próza s jednoduchou fabulí a rozvolněnou kompozicí pohybující se na rozhraní publicistiky a beletrie a vyjadřující subjektivní stanovisko autora k zobrazovaným jevům. Je to nepřiliš pevně vyhraněný deskriptivně narativní žánr spojující dokumentární, poznávací, poučnou a zábavnou funkci. Předpokládá časoprostorovou situovanost; tematizován a reflektován je charakteristický způsob života v určité lokalitě, s obyčejí, stereotypy chování, národopisnými zvláštnostmi, historií, odpovídající krajinou, předměty, zvířaty nebo lidskými typy, přičemž se zdůrazňuje místní kolorit, detail, portrétní umění, důvěryhodnost, bezprostřednost a osobní zasvěcenost. V těchto dílech hovoříme o personálním vypravěči. Je to stylizovaná či specifická postava

²⁸⁰ Tamtéž, s. 255 – 259.

²⁸¹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Štěstí domova*, Praha 1928, s. 339 – 341.

²⁸² JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 99.

nebo zástupce autora, většinou promlouvá v ich-formě. Jedná se o přímého účastníka, návštěvníka daného místa, průvodce, pozorovatele, citově zasaženého obdivovatele, analytika, a (shovívavého, humorného, ironického a kritického) komentátora.²⁸³ Všechny tyto skutečnosti především s vypravěčem analytikem či komentátorem si představíme v próze *Z dob mladosti radostné*.²⁸⁴

První črtu z této knihy, či z hlediska rozsahu povídku, zpracoval autor později pro mládež a vydal ji nejprve u Šaška a Frgala pod názvem *Doma*, podruhé nákladem Ústředního spolku jednot učitelských v Brně pod názvem *Ó mladosti radostná!*, potřetí byla vydána roku 1925 nákladem Ústředního nakladatelství v Praze. Nakonec byla také zdramatizována Otakarem Čermákem.²⁸⁵ Předními rysy črty v tomto díle jsou především časoprostor, rituály a zvyky maloměstské společnosti. Hlavními postavami jsou studenti místní reálné školy, veselí a vynalézaví hoši. Vedle nich je popsána řada figurek: vznětlivý, ale dobrácký vlastenec Peřina, jeho trpělivá žena, která zároveň obdivuje Smetanovu hudbu; strýc Šrutka, povoláním švec, jenž je zasvěcen do tajemství studentských radostí a strastí, proto dostává přezdívku „otec studentstva“, jeho velmi introvertní syn a dále řada profesorů, přátel studentů, stará slečna Žany, sestra domácího, zahořklá povýšená bytost (opak frajle Loty), lakomý kupec Vostřel, výminkář Kadidlo, jehož pýchou je bohatá knihovna, známá i pražským učencům.²⁸⁶

Povídka je situována opět do maloměstské společnosti z domu na náměstí. Skutečnost, že se může jednat o Jeřábkův rodný dům, lze přepokládat ze stručné zmínky, že je situován vedle domu U Rytířů. Autor se sice znovu stylizoval do jedné z dětských postav, syna Peřinova, ale próza již není tak svázána s tímto prostorem, neboť se zde více uskutečňují výlety do okolí než například v díle *Šťěstí domova*. S tím souvisí i jejich podmíněnost, například Peřinovým „kontrolováním“ dobírky zboží v nedalekých vesnicích (Nedošín, Osík, Višňáry), nebo pořádáním studentské akce majáles. Tím se dostáváme k vykreslení národopisných a historických reálií. V Litomyšli měla a dodnes má tato

²⁸³ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl 2004, s. 90.

²⁸⁴ Součástí tohoto díla v prvním vydání, ještě pod názvem *Naši maloměšťáci*, byla povídka *Ó mladosti radostná*, která byla posléze vydána samostatně.

²⁸⁵ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 99.

²⁸⁶ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí 1901.

slavnost svou tradici a každoroční program. Průvod studentů a místních obyvatel za zvuku hudby a zpěvu dojde do Nedošínského háje, kde se většinou konají další kulturní akce a poté se všichni odeberou do hospody Na Žabárně. Jeřábek do tohoto popisu vložil osobní zasvěcenost, zdůraznil detail a místní kolorit. Druhým tématem je boj o volné odpoledne studentů, aby se mohli zúčastnit této slavnosti, a jejich „rebelie“, z níž ale nakonec nebyli obviněni.

Poslední z próz (vydání knihy z roku 1901) je vedena jako památka na hostinec Karlova a jeho kuchyni, zvanou *Podkomín*, v průběhu nových vydání dostala další jiné názvy, *Pod troubou* a *Na Havlově*. V ní se seznamujeme s městskou hospodou a jejími majiteli – rodinou Kalinovou. Otec Václav má na starosti záležitosti domu a hospody, v níž zároveň musí snášet rozmary hostů. Jeho syn Vencek je horlivý člen Sokola, ale je zbabělý před svou matkou. Pepi (v dalším vydání Madlenka) a Cílka příležitostně obsluhují hosty a starají se o jejich obveselování. Všechny postavy jsou historicky doložitelné, ovšem s jinými jmény. Jak již bylo řečeno, ústředním místem setkávání je hostinec, v němž se odehrává celý příběh, jenž má retrospektivní kompozici. Na začátku se totiž seznamujeme s historií rodiny Kalinových a jejími osudy a v závěru, podobně jako ve *Štěstí domova*, autorský vypravěč vzpomíná na dávno zašlé časy, přičemž uvádí, že se inspiroval vyprávěním hostů a hostinského (podobně jako Jirásek při psaní svých děl) a celou povídku postavil na vzpomínkách. Dozvídáme se o se o charakteru a potřebách návštěvníků, jejich vybíravosti, politických názorech a orientaci, zasnoubení Cilky s profesorem. Co se týče dalších členů rodiny, Cilčina sestra Madlenka (Pepi) ačkoliv měla dva nápadníky, se nevdala. V paní domu můžeme vidět opět charaktery a obrazy postav ze *Štěstí domova*, *Ó mladosti radostné*. Kromě otce Václava jsou další postavy líné a nechce se jim v hostinci pomáhat. Tato povídka má také humorné rysy. Vtip je v ní založen především na rozmluvách postav, jejich charakteru a chováním.²⁸⁷

Oproti výše uvedeným autorům Jeřábek nově do svého cyklu povídek zařadil také humoresky. Jedná se o krátkou zábavnou povídku,²⁸⁸ líčící komickou příhodu. Jejím jádrem je obvykle nicotná až trapná úsměvná příhoda, vzatá jakoby ze života, která v bystrém tempu a s řadou peripetií (zmatek, omylů, různých nedorozumění) i pitoreskních detailů vyúsťuje

²⁸⁷ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí 1901, s. 229 – 273.

²⁸⁸ Povídka je kratší próza ztvárňující v jistém nadhledu zvolený moment lidské existence.

v překvapivou pointu. Odehrává se především v současnosti, v místopisně a profesně specifických prostředích (maloměstské, provinční, domácí, hospodské, pivovarské, vojenské, školní, prázdninové aj.). Jejím protagonistou bývá spořádaný obyčejný člověk, zpravidla mužského pohlaví, dívka na vdávání, nebo přísná manželka, zaskočený neobvyklou situací, s níž se musí vyrovnat. K znakům humoresky patří záliba v ozvláštňující situační a jazykové charakteristice těchto průměrných lidských typů, která z nich činí figurky.²⁸⁹

První humoreskou, druhou částí souboru *Bodří maloměšťáci*, jsou *Sousedkové*. Jedná se o příběh dvou sousedů, litomyšlského rodáka pekaře Rubešky a „přistěhovalce“ obchodníka Vunče, který se stal členem různých spolků a předsedou ostrostřelců. Rysů humoresky zde najdeme několik. Příběh má retrospektivní kompozici, právě na jeho začátku se dozvídáme o tom, že se v Litomyšli mají měnit názvy ulic podle významných osobností, či událostí českého národa. Právě fakt, že v ulici hlavních hrdinů příběhu – Rozmarýnová, která se má přeměnit na Havlíčkovu, bydlí největší „klepny“ ve městě, utváří první komickou situaci. Z vyprávění vyplývá, že si Vunč vzal za manželku dívku, s níž se měl oženit Rubeška, což je i po její smrti předmětem sváru mezi sousedy. Do Rubeškovy rodiny se na základě závěti mají přistěhovat jeho švagrová a neteř. O mladší z nich se bude ucházet Vunč, ale ostatní měšťané dlouho nebudou vědět, o kterou má zájem. Když se to dozví Rubeška, vymyslí se svým přítelem plán, aby za každou cenu svému sousedovi svatbu překazil. Od své neteře (slečny Jety) se dozví, že má ráda již vystudovaného lékaře Bořivoje a pošle mu do Vídně dopis, aby se stal záložním doktorem v Litomyšli. Po svém příjezdu do města, jde žádat o ruku své vyvolené její matku. Právě v tom okamžiku se v jejich bytě ocitne Vunč, který zažije šok a Rubeškova švagrová též prohlédne, poněvadž předtím si myslila, že se soused uchází o ni. Dalšími rysy jsou dialogy postav a další činy sousedů, které si navzájem provádějí.²⁹⁰

V přidané humoresce *U kontrolorů* nám autor vykreslil manžele Kroupovy. Hlavní postavou je pan Kroupa, jež je vylíčen jako občas ústupný, mírumilovný, chudý a čistotný člověk. Vypravěč jej někdy přezdívá i podle slov, která často říká „hohe

²⁸⁹ MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl 2004, s. 258 – 259.

²⁹⁰ JERÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí 1901, s. 165 – 229.

Gebieterein“. Protože už byl nějakou dobu v důchodu, jeho zaměstnáním se stalo „kontrolování lidí“. Zajímal se také o luštění křížovek, rébusů, koníček. V příběhu se také setkáme s postavou staré slečny Melicharky, známou tím, že chovala mnoho koček. Dědicem „kontrolorů“ a této slečny se stal rytmistr-sekáč, jenž v rámci svého času a energie zveleboval zanedbanou zahrádku a hubil, nebo vyháněl, kočky z domu.²⁹¹

6. 1. 3. 3 Honzíček-dobrodinec

Tato próza představuje specifikum. Jedná se o komický potenciál dětské naivity, který byl oblíbeným humoreskovým námětem na přelomu 19. a 20. století. Namísto dobře vychovaných a vlastenecky založených dětí obyvatel středních vrstev maloměsta, které občas provedou nějaký čin, kterého však litují, zde vypravěč popisuje osud chlapce, který nemá v ničem žádné zábrany. Jedná se příběh postavy Honzíčka, dítěte, které postupně roste a které musí za každou cenu přijít na to, jak všechny věci fungují. Ačkoliv je ve škole bystrý, při rychlé reakci se dopustí špatné odpovědi, které se ale všichni smejí. Například při zkoušce z náboženství řekne místo pekla, jako místa zatracených, slovo škola. Provádí různé nezbedné kousky, že si s ním nikdo neví rady, lže, ale s takovou upřímností a přesvědčivostí že nikdo nesvede vinu na něj. Je potrestán pouze v případě přistižení při činu, nebo v případě naivní důvěřivosti a slibu, když to či ono provede, že se mu nic nestane. Pokud není výslovně vyprovokován, sám se do hádek a lží nepouští, chrání přátele, což mu mezi nimi vynese autoritu. Za komické situace můžeme považovat dialogy postav, subjektivitu vypravěče a fantazii hlavní postavy.²⁹²

²⁹¹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 99.

²⁹² JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Honzíček-dobrodinec*, Praha 1924.

6. 2 PROSTOR LITOMYŠLE:

Výše jsme se seznámili s postavami próz Šmilovského, Jiráska a Jeřábka. Nyní se zaměříme na zobrazení prostoru jejich děl. Pro lepší představu o Litomyšli si však nejprve v kontextu různých dob představíme některá místa či důležité události, jimiž se tito autoři inspirovali při vytváření fikčního prostoru blízkého a vzdáleného.

Litomyšl se nachází ve východních Čechách v širokém údolí, kterým protéká řeka Loučná. Město má ve znaku stříbrnou lilii v červeném poli. Roku 1145 sem přivedl olomoucký biskup Jindřich Zdík řád premonstrátů z Francie. Jejich znak – zlatá lilie v modrém poli – se zde upravil a město jej má dodnes.

Toto město jak už bylo nastíněno, má bohatou historii. Jeho okolí bylo osídlováno od neolitu, ale první písemná zmínka pochází z roku 981 z Kosmovy *Kroniky české*, v níž autor vyjmenovává slavníkovská hradiště ve východních Čechách. V této době dochází také k posílení hospodářské činnosti v této oblasti, neboť tudy procházela tzv. Trstěnická stezka. Po vymření Slavníkovců se vrchností stali Přemyslovci. Roku 1344 zde Karel IV. založil biskupství, jehož druhý biskup, Jan II. ze Středy sem přivedl augustiniánský řád. Ten si nechal postavit klášterní kostel Povýšení sv. Kříže, který tvoří významnou dominantu panoramatu města. Traduje se, že v něm byl i tento biskup pohřben, ovšem kostel byl za husitských válek pobořen a vypleněn, proto nelze tuto skutečnost doložit. Po roce 1425 se stali majiteli panství Kostkové z Postupic, jež ve městě zřídili bratrskou tiskárnu a sídlil zde i biskup jednoty bratrské Jan Augusta. S působením této sekty se pojí také Růžový palouček, nacházející se několik kilometrů od města. Roku 1921 se zde uskutečnila celonárodní slavnost doprovázená odhalením pomníku českým exulantům a proslovem Aloise Jiráska. I v dnešní době se každoročně na začátku července na tomto místě konají kulturní akce.

Po konfiskacích v roce 1547 se držitelem litomyšlského panství stala královská komora, Jaroslav z Pernštejna a Václav Haugvic z Biskupic. V roce 1567 zastavil panovník toto panství Vratislavovi z Pernštejna, nejvyššímu kancléři Království českého. Tento rod zde sídlil do roku 1649. Mezi těmito lety například nechali postavit renesanční zámek s přílehlou zahradou a hospodářskými budovami. Poslední příslušnice rodu, Frebonie, sem roku 1640 přivedla piaristy a nechala jim postavit kolej, budovu gymnázia a kostel Nalezení sv. Kříže. Novými vlastníky se pak stali Trautmannsdorfové a od poloviny 18. století Valdštejn-Vartemberkové, kteří nechali upravit interiéry zámku do klasicistního stylu

a postavit zámecké divadlo. Jak zahrady zámku, panské vale, tak toto divadélko se staly přístupnými veřejnosti.

Po roce 1848 získali toto panství Thurn-Taxisové. Ve druhé polovině 19. století v Litomyšli vznikla řada spolků a působilo zde mnoho významných zejména kulturních osobností. Jiné se zde narodily a proslavily město později. Jedním z míst, kde se tito lidé setkávali společně s místními občany, nebo v němž se pořádaly různé společenské akce, byl Karlov. Ten byl přes bouřlivé protesty na přelomu 19. a 20. století stržen a nahrazen budovou Smetanova domu. Památku na Karlov nese stejnojmenná restaurace v tomto objektu. Co se týče vzdělávání, v této době také vznikla ve městě reálka a byla pro ni postavena nová budova. Filozofický ústav byl přičleněn k šestiletému gymnáziu. Na obou institucích působili přední profesori té doby. Na konci tohoto století také vzniklo městské muzeum, které nejprve sídlilo v objektu zrušené reálky a od 20. let 20. století v budově gymnázia, jež se přestěhovalo do nového sídla, v němž je dodnes.

Ve 20. století k těmto vzdělávacím institucím přibyla ještě pedagogická, zemědělsko-technická škola a krátce zdravotní. Od roku 2000 sídlí v Litomyšli (v prostorách bývalé piaristické koleje) také vysoká škola – Fakulta restaurování Univerzity Pardubice. Kromě muzeí a galerií vzniklých na různých místech ve městě se o Litomyšli v současné době mluví z architektonického hlediska, jež však je velmi neúprosné k některým významným výše uvedeným objektům.

Co se týče koloritu maloměsta, největším prostorem pro každodenní setkávání lidí je od dávných dob prostor největšího místního náměstí. Podlouhlé, uprostřed mírně zakřivené náměstí o délce téměř 500 m probíhající ve směru jih – sever, vznikalo podél středověké komunikace, mezi „hradním“ návrším a řekou Loučnou. Do náměstí se vcházelo především dvěma branami. Dolní, tzv. Česká, zbouraná roku 1835, bývala u dnešní pošty, Horní, tzv. Německá, v místech dnešního domu č. p. 211 a 495 na rohu Nerudovy ulice, byla odstraněna již roku 1822. Domy jsou postaveny na úzkých gotických parcelách, ale během staletí jejich vnější podobu utvářely právě panující slohy. Převládá pozdní baroko a klasicismus, resp. empír, sloh, který se zde uplatnil zejména po požáru roku 1814, kdy se již stavělo výhradně z kamene a cihel. Tolik charakteristické podsíně jsou doloženy již k roku 1457. Náměstí se postupně jmenovalo Horní a Dolní (oddělena starou radnicí), Riegrovo, Viktoriaplatz, poté znovu Riegrovo, Gottwaldovo a Smetanovo. Toto náměstí postihlo v minulosti také několik

velmi silných a ničivých požárů, po nichž musely být domy obnoveny od základů. Jedním z příkladů domů, které ohni podlehly, byla stará budova pošty.

Na náměstí se nachází dvě plastiky. V jeho dolní části je pomník Bedřicha Smetany od Jana Štursy z roku 1924. Na horním náměstí stojí Mariánský sloup se sochou sv. Václava a sv. Jana Nepomuckého od tyrolského kameníka A. Appelera podle návrhu Giovanniho Battisty Alliprandiho z roku 1716, který byl postaven jako výraz díkůvzdání za to, že Litomyšl nepostihl mor panující v Čechách kolem roku 1713. Na jeho místě bývala starší dřevěná socha Panny Marie. U tohoto sloupu stála až do roku 1894 kašna se sochou sv. Florianu.

Číslování domů probíhá ve směru od severu k jihu a zpět proti směru hodinových ručiček. Na velké většině z nich jsou dnes buď malé či velké pamětní desky osobností, či událostí, nebo se na nich nachází busty. O některých objektech, v nichž žili Alois Vojtěch Šmilovský, Alois Jirásek a Viktor Kamil Jeřábek jsme se zmínili, nebo se ještě zmíníme, např. zájezdní hostince, proto si za všechny ještě připomeňme jeden. Jedná se o renesanční dům č. p. 110, jež je považován za jeden z nejkrásnějších dokladů měšťanské architektury v našich zemích před rokem 1548. Postavil jej kameník Blažek, který pracoval na renesančních úpravách pardubického zámku a ve Vysokém Mýtě. Původně měl dům místo nynějšího empírového renesančního štítu v poměru zlatého řezu ke spodní části budovy. Památkově byl poměrně složitě rekonstruován v 60. a 70. letech 20. století, dále v letech 200 a 2016. Při rekonstrukcích byl objeven dřevěný kazetový strop a fragmenty sloupů. Dům, který se původně nazýval Zlaté truby, je nyní běžně znám jako dům U Rytířů podle povídky Aloise Jiráska. Od roku 1977 je zde galerie Josefa Matičky a konají se zde výstavy různých výtvarníků.

Jiným místem pro setkávání Litomyšlanů se stal Nedošínský háj, jež je vzdálen od Smetanova náměstí 3 kilometry. V současné době se však více prezentuje vzácnými druhy rostlin a živočichů než kulturními akcemi. Z dob jeho největší slávy totiž zbyla jen část kapličky sv. Antonína Paduánského.²⁹³

²⁹³ KOL., *Litomyšl, průvodce městem*, Litomyšl 2002, s. 20 – 26.

6. 2. 1 ŠMILOVSKÉHO PŮSOBIŠTĚ

Alois Vojtěch Šmilovský představuje i v práci s prostorem svých děl lokalizovaných do Litomyšle (a nejen) jisté specifikum. Na rozdíl od svých dvou mladších kolegů, kteří se snažili s tímto městem sbližovat i v díle, Šmilovský si k němu vytvořil pouze chladný citový vztah, který byl umocněn jednak úmrtím jeho některých dětí, jednak přiosťřeným maloměstským rázem, který jinde (v Klatovech nebo v Mladé Boleslavi) nebyl tak výrazný. Sám Litomyšl označil za „mrtvé místo“. Ve srovnání s prózami inspirovanými všemi třemi městy ale nenalezneme větší rozdíly. Souvisí to ale také s jeho interpretací nově se vytvářejícího literárního směru a jeho žánrů.²⁹⁴

V 70. letech 19. století formuloval nezávisle na pražském prostředí své názory, s nimiž se svěřoval příteli Vlčkovi: „*Jsem realista, v reelentním hledám idey a idey ty nazpět reálným zpodobuji a raději s vědomím ublížím ideálnosti než skutečnosti, jsa po dlouhém boji romantik v smyslu Hugově. Romantika jest svoboda v literatuře. Krasoumné zákony jsou pěkné, ale at' hledá je esthetika ve mně a ne já ve spisech esthetických! Já v ideálním světě nejsem doma, mně je cizí, já necítím, že srdce bije v těch figurách.*“ Schulzovi zdůraznil neměnnost svého programu: „*A jako triumfem přírody jest stvořiti člověka reálného. Ostatek jsou jen saláty a omáčky k pečení.*“²⁹⁵

V próze *Kovárenský pan Antonín* se prolíná prostor blízký a vzdálený. Druhý v pořadí nalezneme však pouze v jediném případě, kdy se dva hlavní hrdinové seznamují při hašení požáru a následně se pak přibližují Litomyšli. Co se týče prostoru blízkého, jsou zde jen některé rysy, podle nichž poznáme, že děj odehrává v tomto městě. Jsou to: zámecké návrší, kovárna umístěná nad ním a „dolní“ náměstí.

Když vypravěč mluví o kovárně, jedná se o pouhou vnější charakteristiku. Víme sice, jaké se tam používají nástroje a kdo jsou její klienti, ale bližší seznámení se s ní v příběhu chybí. Z toho vyplývá, že si Šmilovského vypravěč udržuje pouze náznakovost či konstrukt prostoru, který může následně aplikovat na jinou lokalitu. Co naopak zdůrazňuje, je prostor domova. Ačkoliv do hloubky nepracuje v této novele s detailem, jako například Jirásek

²⁹⁴ VIKTORA, Viktor, Povídka Aloise Vojtěcha Šmilovského, in: VIKTORA, Viktor – HÁLKOVÁ, Milena – ŠRAJBOVÁ, Magda, *Perla v hrubé kazajce*, Klatovy 2004, s. 33.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 34.

v novelách *U rytířů* a *Na staré poště*, jsou zde věrně zachyceny čisté a uklizené místnosti, kuchyně v kontrastu k počáteční ledabylosti mladé Pondělikové.

V díle *Krupař Kleofáš* nalezneme podobnou charakteristiku prostoru jako v tom předchozím, i když jsou zde oba prostory více představeny, také není ani zde explicitně řečeno, že se děj odehrává v Litomyšli. V tomto díle jsou různá místa města redukována na předmět hovoru v dialogu postav a vyprávění je „ignoruje“. Jedná se například o filozofský ples, který se konal ve společenském sálu na Karlově, ale vypravěč se místo líčení sálu zaměřuje na vnější charakteristiku Kadly a její myšlenky, případně nápadníky. Dále je tu zmíněno, že tato dívka chodila do školy, jež ale také není určena blíže.

Oproti tomu je prostor domova vykreslen do ještě větší hloubky než v předchozím díle. Kleofášův dům vypadá takto: „*Nebyl-li starší, mladší nebyl počátkův předešlého století. Na hlavě seděla mu šindelová střecha, vysoce do jehlanu sestrojená. Na vrcholu jejím vrzala plechová korouhvička a vpravo od ní, jako věrný strážce její, tovaryšil jí mrzutě starý učouzený komín. Za průčelím byly mu jako stůl hladká zed', od jakživa do modra natřená. (...) Již z toho, že za okny měl samé voňavé a užitečné květiny a že nedal nic na krásu jich, bylo viděti, že Kleofáš jest muž starosvětský. Tak i v příbytku jeho visely na stěnách samé svaté obrazy, což neméně je příznakem člověka starosvětského. Vlevo od vrat bylo ještě jedno okénko, menší všech ostatních a zamřížované dřevěnou mříží, jakou vidáme u starých zpovědnic.*“ Nyní se dostáváme vnitřních domovních prostor. Je patrné, že se Šmilovského vypravěč záměrně snaží prokreslit pouze některé části domu, které dále na jiném místě v díle ještě použije. Ty, kterými se blíže nechce zabývat, stručně popíše, aby uvedl ve fikční prostor čtenáře: „*(...) Na všem, co jsme popsali, vyjma knihy a hodiny, si Kleofáš mnoho nezakládal. Největší jeho pokladové viseli na stěně. Byli to dva obrazové a krucifix.*“ V tomto případě se tedy nabízí souvislost mezi touto prózou a *Kovárenským panem Antonín* – v něm totiž Opozdil též přijde do Litomyšle s pokladem – s modlitebními knihami. „*Na jednom obraze byla vypodobněna mouřenínská Matka boží s děťátkem v náručí. (...) Druhý obraz (...) zpodoboval svatou rodinu.*“²⁹⁶ S náboženskými, přesněji katolickými, motivy zobrazenými v prostoru a majícími specifickou funkci, se setkáme i v dalších dílech tohoto autora.

²⁹⁶ ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Krupař Kleofáš*, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Spisy výpravné svazek III*, Praha 1904, s. 9 – 10.

Z výše uvedené vyplývá, že se Šmilovský ve svých prózách velmi disproporčně zabýval postavami a prostorem. Ten u něho představoval především domov, v němž žila a o nějž pečovala žena-hospodyně a vyrůstaly tam děti.

6. 2. 2 JIRÁSKOVO VLASTENECKÉ MĚSTO

Alois Jirásek, jak jsme se výše zmínili, bydlel v Litomyšli na čtyřech místech. Jeho sousedé mu posloužili jako předobrazy pro různé figurky jeho litomyšlských i jiných próz. Zároveň zde mohl pozorovat různě staré domy a jiné objekty, do nichž lokalizoval své příběhy. Co se týče společenského života, nejraději chodil na Karlov a na procházky do okolí. V obou případech se dozvídal nejen novinky, ale také to, jak se žilo a jak vypadala Litomyšl a její přilehlé oblasti před lety. Díky tomu mohl ve svých dílech pracovat s detailem: interiéru, příjezdové cesty, štítu domu atd.²⁹⁷

Jirásek byl také učitel, který denně docházel do staré budovy gymnázia do práce. Zde chodil kolem pošty, přes Horu olivetskou, spatřoval piaristickou kolej a renesanční zámek. Zároveň pracoval ve školním archivu, tudíž podnětů pro sepsání a lokalizaci příběhu měl dostatek.

Všechna výše uvedená místa jsou nejvíce zastoupena v *Maloměstských historiích*. V próze *Na staré poště* je prostor zredukován na některé místnosti pošty, sousední dům a náměstí, případně popis interiéru. S omezeností se také setkáme *U rytířů*. Ústředním bodem je zde stejnojmenný renesanční dům, nacházející se také na náměstí a rozdělený na dva byty, jež jsou detailně vykresleny. Vypravěč však do děje vtahuje ještě vzdálenější objekty, gymnázium, zámek se zahradou, divadlem a fortu. Co se týče gymnázia, jsou nastíněny pouze některé třídy a kabinet pátera Dupala. Ze zámku jsou zmíněny arkády, sgrafita, klasicistní interiér divadélka a částečně zahrady, resp. rozlišení anglické a francouzské zahrady, nikoliv hospodářské budovy a příjezdová cesta. Oproti tomu se ve *Filozofské historii* setkáme především s místy spjatými se životem studentů než s jinými lokalitami. Vypravěč se více věnuje popisu tříd a aule gymnázia, Olivetské hoře a její stromové aleji, dále o studentském bytě hlavních hrdinů, který ale není tak vykreslen jako například byt Anny Zárubové v próze *U rytířů*. Jeho interiér je omezen na skříně, stoly, židle, postele a knihy. Slouží spíše jako přechodné působíště pro Špínu, Zelenku, Fryborta

²⁹⁷ JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob I*, Praha 1899, s. 283 – 312.

a Vavřenu. Prostor náměstí je omezen na konání slavností majáles a vojenské přehlídky studentské legie. Neslouží tedy jako místo pro každodenní setkávání různých figurek.

Jako místo pro setkávání slouží Karlov, zejména v souvislosti s filozofským plesem, který je vyzdvihnut na nejdůležitější společenskou událost města. Vypravěč neopomněl zmínit i seznamovací příležitost pro svobodné dívky. Více než Šmilovského vypravěč si ten Jiráskův všimal tanečního sálu, balkonů, židlí a stolů v něm.

Se studentským životem také souvisí Nedošínský háj. Cesta do něho je popsána v rámci průvodu majáles. Dále se vypravěč zaměřuje na místa v něm spjatá s hlavními postavami příběhu, čtyř studentů, Lenkou, Márinkou a slečnou Elis. Jsou to například amfiteátr, altánky, hostinec a kaplička.

V novele *Krajanka* se nejvíce a nejbližší setkáme s místem spjatým s vrchností. Její děj se totiž odehrává v litomyšlském zámku, který zastane několik funkcí: obytnou, lazaretu a místa setkání dvou manželů, kteří odtud odjedou zpět do Francie. Ke zpřítomnění děje vypravěči posluhuje vykreslení předmětů, zejména obrazů, svící, které se vztahují k jednotlivým místnostem a tím navozují prostorový efekt – jako by čtenář byl právě v sále, o němž se mluví.²⁹⁸

S prostorem jiného (choltického) zámku se pojí novela *Z malých cest*. Hlavní hrdina této prózy sem jel drahou a šel pěšky z Litomyšle za účelem návštěvy svého strýce. Autor zde využil také zájmu hlavní postavy o období rokoka, klasicistního divadla, tzv. černého divadla a her, které jsou spjaty především se zámkem v Litomyšli. Můžeme tedy říci, že zámek postavený roku 1567 se stal jakýmsi předobrazem pro Choltice.²⁹⁹

Ačkoliv Jirásek mistrně vykreslil pomocí práce s různými drobnými předměty prostory interiérů obou těchto šlechtických sídel, není zde explicitně řečeno, že se děj odehrává právě na zmíněných zámcích. V tomto případě lze uvažovat o vlivu Šmilovského. Aleje a příjezdové cesty, salet, se mohou vyskytovat kdekoliv jinde. Jeho vliv lze také vycítit z prózy *Černá hodinka*. V ní je prostor omezen pouze na několik domů v jedné ulici a slabý náznak interiéru.

Oproti Šmilovskému a Jeřábkovi pracuje Jirásek s určitým efektem. Chce, aby byl čtenář vtažen do prostoru, v němž se příběh odehrává a aby si tím prožil příběh stejně jako

²⁹⁸ JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob II*, Praha 1899, s. 157 – 224.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 1 – 80.

jeho hrdinové. Nevybírá si všechna místa, která sám navštívil, ale pouze ta, k nimž se vztahuje nějaká zajímavá, nebo neobvyklá událost, příběh, osoba, či motiv, viz například *Filozofská historie, Černá hodinka*.

6. 2. 3 JEŘÁBKOVO RODNÉ MĚSTO

*„Litomyšl let sedmdesátých minulého století, pokud ji dráha nespojila s okolním krajem, žila svým původním, rázovitým intimním způsobem. Jako zakřiknutá, zapomenutá dívenka seděla skromně ve svém východočeském koutku, žila v tradicích slavné minulosti a dále rozvíjela své poněkud staromódní, ale přes to dojemně krásné půvaby.“*³⁰⁰ Těmito slovy hodnotil Viktor Kamil Jeřábek své rodné město na přelomu 19. a 20. století. Pro něj byla Litomyšl domovem, kam se opakovaně vracel. Velmi často vzpomínal na své dětství, školní léta, společenský život, národní hrdost (vyhoření Národního divadla). Tyto skutečnosti byly umocněny tím, že od narození do odchodu na studia do Kutné Hory bydlel v domě na náměstí a nikoliv na okraji města. Rád také navštěvoval přilehlé okolí. S tím souvisí i fakt, že jeho prvním učitelským působištěm se stal nedaleký Osík. Odtud chodil navštěvovat své rodiče a přátele několikrát za týden. Všechny tyto skutečnosti také zužitkoval ve svých dílech.

Prostor blízký v autorově maloměstském světě představuje litomyšlské (hlavní) náměstí. Ve svých dílech jej zobrazil jednak jako místo společenského života, jednak zdůrazňoval jeho starobylost. Zejména v dílech *Bodří maloměšťáci*, *Ó mladosti radostná* a *Šťěstí domova* nalezneme různé vnější popisy renesančních, barokních a empírových domů s menšími okny, které zde vytvářejí dojem malebnosti. Vypravěč toto duševní pohnutí ještě zvýraznil popisem podloubí, které se táhne po celé délce náměstí od hotelu „Modrá hvězda“ k zájezdnímu hostinci „U Slunce“, jež na svých místech stojí od 19. století. Toto podloubí se táhne i po druhé straně náměstí, avšak jen do tří čtvrtin. Kromě oné malebnosti se v těchto dílech hovoří i o praktickém využití tohoto zakrytého korza. Jedná se především o čilý obchodní ruch, určité pohodlí (úkryt před deštěm a sněhem) a také každodenní společenský život. Nejvíce se tyto výhody projevovaly při tzv. korzech a různých svátcích.

Toto náměstí se při různých slavnostech a po skončení výuky studentů na gymnáziu také stává místem k seznamování. Například dívky spěchající do hospod, aby svým otcům

³⁰⁰ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 7.

koupily pivo, se scházejí v podloubí radniční věže, kde se potkávají s různými mladíky. Tato lokalita se naopak v jiných očích stává terčem kritiky pro své špatné osvětlení. Těmito prvky tedy vypravěč poukazuje především na každodenní záležitosti postav.

Vyvrcholením obchodnického ruchu na tomto místě je sobota, kdy sem chodí lidé z venkova prodávat máslo, tvaroh a vejce. Avšak místo toho, aby se vypravěč zabýval prodejem, či vykreslením drobných figurek, zaměřuje se na vnější kritiku míst, kde se zboží prodává, například se jedná o špatné dláždění, velmi pracné čištění okapů a střech, riziko požárů a také šíření klepů. *„Mezi pilíři letní dobou vyhřívaly se na lavičkách sousedky a aby jaksi tuto pohovu omluvily, zaměstnávaly se buď pletením dlouhých punčoch neb háčkováním dětských potřeb. Ale jejich rysí bystrosti neušla ani živá duše, zvláště byl-li to mladý párek neb dáma na ‚visitu‘ spěchající. Soudná stolice zejména byla pověstna v blízkosti domu ‚U rytířů‘, kde se mlelo na několikerém složení, pod klenbou každého domu. Promenující vyhýbali se těmto místům velikým obloukem k nemalému pohoršení konferujících sudiček.“*³⁰¹

*„Jak jinak dívám se dnes na vše to, co kdysi kouzlem básnickým radostná mladost má byla obestřela! Jak neúhledným, nevládným a titěrným zdá se mi nyní ten dvoreček s těmi vlhkými, odřenými zdmi – též dvoreček, který nám byl rejdištěm, zahradou, hřištěm – ty protější domy sousedů s vysokými, sem tam ostrůvky mechu pokrytými střechami šindelovými, a přece teskně si vzpomínám, jak vše to kdysi jevílo se mi krásným, srdečně útulným, teplým, že nemohl jsem se ani upokojiti, když po letech měli jsme starý dům navždy opustiti. Ó mládí, mládí, tys oprchlo, a s tebou ty dětské ty sny, čarovné zázaky, bezstarostnost, teplota srdce – jako oprchává se stromu květ a později za podzimních vichorů i listí.“*³⁰² Těmito slovy začíná úvod prózy *Štěstí domova*. Avšak i ze všech ostatních Jeřábkových dílech inspirovaných Litomyšlí, vyplývá, že dějištěm příběhu a místem, kde hlavní hrdinové bydlí, je též dům, nacházející se v sousedství domu U Rytířů. Tento dům obývají, nebo se zde často nacházejí další (vedlejší) postavy. Jsou jimi například figurky cukráře Pecolda a Rumlera, cínaře Opluštila, pekaře Nováka, hostinského Vandase od „Hroznu“, ševce Potůčka a frlégra Faltise.³⁰³ Vypravěč se zmiňuje o jejich obchodech,

³⁰¹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 8 – 9.

³⁰² JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Štěstí domova*, Praha 1910, s. 8.

³⁰³ Ve svých dílech Jeřábek také popisuje různé zboží obchodníků, ale to se děje většinou při blízcím se adventu a tzv. mikulášské nadílce.

uspořádání zboží ve vitrínách, v případech pekaře a cukráře také o sortimentu na předvánočních trzích ve stánku na podsíni.³⁰⁴ K tomuto domu náleží ještě jeho přilehlé části. Svá dobrodružství a poťouchlé kousky v nich většinou provádějí malí hlavní hrdinové příběhů jednak na dvorku, nebo na střechách domů, případně v kůlnách. Dále se nabízí menší zahrádky, na nichž některé další postavy pěstují především květiny, popřípadě bylinky.³⁰⁵

Co se týče prostoru vzdáleného, jde především o místa blízká tomuto náměstí, případně o okolí města.³⁰⁶ „*Litomyšláci nepotřebovali zařizovati veřejné sady, plíce města, které by osvěžovaly jeho ovzduší, dost často zatuchlé výpary z domů i z primitivní kanalisace, zdědili je jednak po předcích, z části přišli k nim bez vlastního přičinění a pak širé venkovské okolí vykonávalo ze sousedské ochoty a lásky zdravotnický úkol.*“ Větší městský park nacházel u řeky a za ní v blízkosti tehdejšího Karlova. „*Pěknou zahradu pořídil si z holého kopce za řekou zlatník Matěj Podhajský a moderně ji upravil, že vypadala v době květů – růží jako pohádka. (...) V zahradu proměněný svah nad řekou s malým letohrádkem na temeni byl jeho sans souci a rád se jím i hostům chlubil.*“³⁰⁷ Dále to jsou klášterní zahrady, nacházející se mezi kostely Povýšení a Nalezení sv. Kříže, jež jsou osázeny ovocnými stromy. Všechn tento prostor se nejvíce promítne v dílech *Bodří maloměšťáci* a *Štěstí domova*, v nichž vypravěč vyzdvihuje tato místa z hlediska odpočinku a setkávání či konverzací vdov a manželek úředníků. Tyto lokality slouží i pro milostná dostaveníčka studentů gymnázia s jejich dívkami. Častým zastavením se pro zejména milostné námluvy stala také tzv. panská zahrada, jež se dělí na dvě části. Před zámeckým průčelím se rozkládá francouzská zahrada, obehnaná vysokou zdí, s barokními sochami. V severozápadním rohu stojí salet, níže se nachází rozsáhlejší druhá část – anglický park, kde se schází zejména šlechta a v němž je umístěn amfiteátr, rybníček a socha lva z dob napoleonských válek.³⁰⁸ Za Jeřábkova mládí zde dělal zahradníka správce Hendrych, kterého se žáci báli při tzv.

³⁰⁴ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Honzíček-dobrodinec*, Praha 1924.

³⁰⁵ *Štěstí domova, Bodří maloměšťáci*, *Honzíček-dobrodinec*.

³⁰⁶ Měšťany se mohli nazývat pouze lidé bydlící na tehdejší Riegrově náměstí a v jeho bezprostředním okolí. Obyvatelé předměstí či části nalézajících se za městskými branami již toto označení nemají. Tuto skutečnost se snaží dodržovat především Alois Vojtěch Šmilovský v díle *Krupař Kleofáš*. Jelikož se zničením hradeb a bran se rozdílily mezi vnitřním a vnějším městem stírají, u Jeřábkových próz není příliš tento aspekt zastoupen.

³⁰⁷ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 12 – 13.

³⁰⁸ Do těchto míst zavítaly i některé postavy z Jirákových próz: Záruba s Aninkou (*U rytířů*), Vavřena s Lenkou (*Filosofská historie*).

botanizování. „*Běda, dopadl-li některého ‚botanika‘ při činu! Vyplácel hotovými. Šťastnější pelášili ke zdi a odtud bez dlouhé rozmyšlení vrhali se do hlubokého, kopřivami i bodláčím bujně porostého příkopu. Lepší v kopřivách, než v jeho tvrdých rukou.*“³⁰⁹ Tento správce mu posloužil jako předobraz postavy zahradníka v dílech *Ó mladosti radostná* a *Šťěstí domova*.

„*Pod zahradní zdi bývala za časů valdštýnských alej topolová, mezi ní a zdí byla ona ‚filosofská cesta‘,*³¹⁰ *kde studenti bývalé filosofie se procházivali.*“³¹¹ Ve fikčním světě jej nalezneme s méně stromy, aby umožnil dětským postavám sáňkovat z kopce dolů, v některých případech až do rybníka. Tento prostor je nejvíce zastoupen v prózách *Šťěstí domova*, *Ó mladosti radostná!* a *Honzíček-dobrodinec*.

Dalšími místy, která v dílech vystupují do popředí, jsou panské a měšťanské valy a bělidla, která opět sloužila zejména studentům. V sousedství zámku začínají zmíněné panské valy, které představují romantičtější místo pro dostaveníčka než vodní valy. Právě od nich se totiž roznášejí různé klepy. To je dáno skutečností zadních částí domů zde končících.³¹² Zpátky k panským valům. Odtud za zvuku hudby také vycházejí studentské průvody na výlet do Nedošína a jiných míst v okolí a rovněž tudy vracejí zpět. Měšťané k výletům využívají spíše tzv. Černou horu a její zájezdní hostinec, či jiný v okolí bydliště.³¹³

Jinou lokalitou, která se objevuje v Jiráskových a Jeřábkových dílech, je Nedošínský háj. „*(...) Jedna alej zbyla v původním půvabu: ona, vedoucí k poetické kapličky sv.-Antonínské, vystavěné počátkem 19. století hrabětem Jiřím Valdštýnem nad křišťálovým pramenem. (...) Tichý háj nedošínský se svým tajemným šerem a cestičkami, zastíněnými korunami šťavnatě zelených modřínů a temných smrků – oživil jako po dlouhém zakletí; kde jindy slyšeti jest jen křik bažantů a bekání srnců, tam rozléhají se dnes písňe rozjařené mládeže, zvuky hudby a hlahol množství lidí.*“³¹⁴ Do 20. století byla tato část Litomyšle považována za nejhezčí lokalitu- v blízkosti města, alespoň pro místní obyvatele. Cesta sem, která v první řadě vedla kolem panských sýpek, polí, pily a sádek, byla hrbolatá a nevábná. Dále pokračovala kaštanovou alejí kolem rybníka Velkého Košíře, který místním lidem

³⁰⁹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 16.

³¹⁰ Dnešní Jiráskova ulice vedoucí od pošty, kolem Regionálního muzea v Litomyšli, k zámku, v níž se též nachází socha Aloise Jiráska.

³¹¹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 16.

³¹² Viz purkmistrová Rolerka z *Filosofské historie*.

³¹³ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Honzíček-dobrodinec*, Praha 1924, s. 87.

³¹⁴ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl 1941, s. 19.

tehdy nahrazoval představu moře. Byla to příjemná procházka v letních dnech, neboť zde vanul vítr od rybníka a ochlazoval kolemjdoucí. Sem se konaly ony průvody a různé slavnosti, např. majáles, přičemž všichni nutně museli navštívit hospodu „Na Žabárně“ a odtud se pak vrátit zpět v noci domů.

U obou autorů se nejvíce v souvislosti s tímto hájem hovoří o slavnosti majáles. Jeřábek navíc zdůrazňuje ještě přírodu okolí Litomyše jako takovou. V dílech Jiráskových nalezneme vypravěče, který se zde věnuje spíše studentům vyššího gymnázia, jak se v různých zákoutích tohoto háje zajímají o dívky, tanec a případně své přátele. Oproti tomu Jeřábkův vypravěč klade tyto skutečnosti do pozadí. Tuto lokalitu vykresluje jako místo pro povyražení měšťanů z každodenního stereotypu. To je docíleno jednak představením příjezdové cesty, prostředím hospody a vylíčením malebnosti místa pomocí amfiteátru, kapličky a altánků. *„Před restaurací víří to ve veselém tanci. Ted' hrají právě oblíbenou polku: Česká selka. Ředitel sám s paní starostovou tančí „solo“. Šosy slouhého kabátu lítají mu vzduchem. Pod loubím restaurace zasedli otcové a matky. Otcové holdují pivu, paní chválí si výbornou kávu a přikusují z domova přinesené pečivo. Šrutka převalil se nahoře pod borovicí a vypouští do čistého, lesního vzduchu obláčky dýmu. Cigár má s dostatek od studentů, i o pivo není mu zle. Má hned u hlavy dva plné poháry. Pije vesele na řád Pepův a Edův.“*³¹⁵

Krása okolí města je nejvíce vykreslena v díle *Štěstí domova*. Často je zároveň propojena s osudy vesničanů, pokud mají bohaté životní zkušenosti, či se soustřeďuje na samotný příběh místa. Jedná se kromě Nedošínského háje zejména o tzv. osecké údolí, Benátky, Hrutov, hospodu „Zavadilka“, Růžový palouček a les Kabát.

Z výše uvedeného vyplývá, že každý z autorů se zaměřil na jiné aspekty prostoru maloměsta a jeho přilehlých oblastí. Nejmenší zastoupení různorodosti míst nalezneme ve Šmilovského pózách. Jiráskův vypravěč se zaměřuje na líčení Litomyše jako místa paměti a studentského života a ten Jeřábkův z hlediska každodenní činnosti postav a jejich vytržení ze stereotypu.

³¹⁵ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí 1901, s. 67.

6.3 SHRnutí:

Ačkoliv jsme si představili postavy a jejich působení v různých dílech, ve velké většině z nich se také vyskytují podobné prvky, které ale z předchozího textu nemusely nutně vyplývat. Jedná se o typy maloměstských postav, jejich pojetí vlastenectví a o společné prvky prostoru Litomyšle.

6.3.1 TYPY MALOMĚSTSKÝCH POSTAV

V prózách Šmilovského, Jiráska a Jeřábka nalezneme mnoho hlavních a vedlejších postav. Obecněji se však ve všech případech jedná o středostavovské rodiny žijící v centru maloměsta (náměstí). Výjimkou může být jednak šlechta a slečna Athamarová, žijící na zámku (*Krajanka*), jednak vzdálenější lokalizace Pondělkovy kovárny (*Kovárenský pan Antonín*), ale hlavní hrdinové obou příběhů jsou také dobře ekonomicky zajištěni. Tuto skutečnost můžeme také doložit na dalších druzích zaměstnání: úředník, obchodník, trafikantka, provozovatel živnosti a řemesla, např. cukrář Pecold, kovář Pondělík, ale také (zejména u Jiráska) možnosti studia alespoň jednoho dítěte buď na gymnáziu, či na vysoké škole.

Ve Šmilovského díle se střetávají prvky klasicismu, romantismu, realismu a především *biedermeieru*. Charakteristické prvky jeho děl vycházejí ze zásadní funkce autora vypravěčského stylu. Ten vstupuje do děje osobními poznámkami. Bere na sebe tvářnost informovaného a zaznamenávajícího subjektu. Linie jeho vyprávění zachovává předznamenanou logiku. Pokud je její časová posloupnost porušena, pak jde opět o vložený ucelený retrospektivní příběh. Tok vyprávění nerozlišuje stylistické roviny autorské promluvy ani promluv postav. Dominance autorské řeči je výrazně podpořena jadrností užitých úsloví i originalitou přirovnání, nejčastěji používanými figurami a metaforickými obraty. Při užití přísloví se neliší pásmo postav ani autora. Autorské vyprávění je pak koncipováno tak, že se přibližuje citaci úsloví, proto Šmilovský téměř nedával z ruky *Mudrosloví národu slovanského* v příslovích od Františka Ladislava Čelakovského.³¹⁶ Z toho důvodu v dílech tohoto autora nenajdeme žádné komické situace. Vypravěč se snaží být strohý, přísný, laskavý a dbá na poutavost příběhu. Ta je dána užitím bohatého lexika a srozumitelnou syntaxí.

³¹⁶ VIKTORA, Viktor, Povídka Aloise Vojtěcha Šmilovského, in: VIKTORA, Viktor – HÁLKOVÁ, Milena – ŠRAJBOVÁ, Magda, *Perla v hrubé kazajce*, Klatovy 2004, s. 35.

Ve všech Jiráskových litomyšlských prózách se také objevuje práce s detailem. Vypravěč se vždy zaměří na ústřední bod (např. slavnost majáles, dům U Rytířů atd.), nebo na věc příběhu pomocí níž vytváří poutavost příběhu. Jinou záležitostí je fakt, že se vypravěč soustředil také na milostný vztah hlavních postav, s jehož pomocí příběh graduje, viz *Krajanka*, *Maloměstské historie*. V této souvislosti zde rovněž postrádáme komické záležitosti, naopak je v dialogích postav a vyprávění patrné, že nikdo nechce nikoho zesměšňovat. Předobraz této skutečnosti tkví ve způsobu zobrazení maloměstského života, který Jirásek jako známá osobnost města do hloubky poznal.

Naproti tomu v dílech z litomyšlského období Viktora Kamila Jeřábka je patrné, že se sice nejprve autor velmi inspiroval Jiráskovým vypravěčským stylem a určitou idyličností života na maloměstě (*Šťěstí domova*), ale novinkou jsou právě komické situace a důraz na zobrazení reality (*Honzíček-dobrodinec*, *Bodří maloměšťáci*, *Ó mladosti radostná!*). Tyto tendence vycházejí z prožitků dětství a mládí v domě na náměstí a dále z jeho učitelských zkušeností na Moravě, jež mu byly impulzem pro psaní děl v realistickém duchu, např. *Počestná obec Valčice*. Oproti Jiráskovi se Jeřábek důkladněji zaměřuje na vnější charakteristiku. Má velkou pozorovací schopnost a prvky litomyšlského (východočeského) nářečí dodává jeho dílu přesvědčivost.

Postavami a figurkami nerozlučně spjatými s prostředím maloměsta, jsou ženy a „sousedé“. Co se týče ženských postav, jsou vykresleny jejich tradiční role z různých úhlů pohledu, přičemž vždy je zdůrazňována jejich starost o děti a domácnost. Specifičnost Jeřábkových próz v tomto ohledu je dvojí. Jeho vypravěč rozlišuje roli matky a babičky. V díle *Šťěstí domova* je tento rozdíl explicitní. Paní Záleská zastupuje funkci matky a pracuje v trafice. Babička Záleská se stará o domácnost a dohlíží na děti. Dále v jeho prózách nejvýrazněji vystupují i záporné postavy žen. Jde především o vdovy či o přehnaně pečující matky dcer, které se chtějí vdávat a matky jim hledají vhodného ženicha, např. *Sousedkové* a *Šťěstí domova*. U Šmilovského a Jiráska je tento prvek spjatý s díly *Kovárenský pan Antonín*, *Krupař Kleofáš*, *Maloměstské historie*. Právě tyto pochybovačné ženy jsou hlavními nositelkami společenského smýšlení a zvyků konkrétního místa. „*Podloubí tou chvílí opět oživila. Vyšňořené služky se svými ctiteli ubíraly se „na Karlov“ k anenskému plesu, měšťáci s rodinami vraceli se z okolních restaurací: Zavadilky, Veselky, poetičtější z háje nedošínského a údolí oseckého. „Soudná“ lavice mezi pilíři domu Horských plně byla*

obsazena. Užívaly zde milé pohody letního večera paní domácí, frajle Loty, sousedka Mertová a paní Rozi. Vděčným a nevyčerpatelným předmětem jejich hovorů byla marnotratnost, nehospodárnost nynější čeládky, která poslední, vymozolený groš utrácí v zábavách a ničemné parádě. Paní domácí, ustrnulá v starodávných dobách otročiny, svolávala na fífleny síru a oheň, liberární frajle Loty uplatňovala zase humánní zásady, moudře připouštějíc užitek šetrnosti. Paní Mertová třesavým svým hlasem připomenula, že pomalu nebude rozdílu mezi měšťanskou dcerkou a takovou, takovou (...). Při tom zatrpkle se usmívala, jako by chtěla aspoň tak vyjádřiti své opovržení. Měšťanka dle její představy rovnala se asi senátorce z dob římských a mezi ní a služebnou osobou ležela nepřeklenutelná propast. U lavičky zastavovali se i staří známí. Z náměstí odbočil do trafiky pro vonné trabuko vysoký objemný lékárník Rušl a vypínaje sametovou vestou oděné a drahocenným veneziánským řetězem ozdobené „těleso“, zálibně pouštěl kroužky kouře do vzduchu. Rád vykládal své životní názory, připomínající moudrosti z dob patrimoniálních.“³¹⁷

Ke koloritu Litomyšle také patří sousedské vztahy. V prózách u všech tří autorů jsou většinou zobrazeny jako vztahy mezi rodinami, které si navzájem pomáhají a podporují se a jež spojuje vlastenecký duch. Výjimka nastane v případech, kdy se buď nějaká figurka povyšuje nad ostatní, nebo se nějakým způsobem odlišuje od daného společenského řádu. U Šmilovského je to především myšlenka na svatbu starého mládence s mladou Bětou a pochlebovačnost její tety, či manželka krupaře Kleofáše. V Jirákových prózách se tento aspekt nejvýrazněji projevuje ve figurkách Roubínkové a Rollerky, či puškaře Vobroníka, který se rozvedl se svou ženou. Právě pro tuto skutečnost je též zván starým mláďencem a mnoho vedlejších postav se mu vyhýbá.

Sousedské vztahy v Jeřábkových dílech závisí na době vzniku samotné prózy. V prvním sledu jeho tvorby je maloměstský kolorit vytvořen z autorových vlastních vzpomínek na dětství, mládí a na rodinné tradice. V některých případech nechá vypravěč promluvit i dětské hrdiny, s jejichž pomocí sleduje mezilidské vztahy. Do nich jsou vneseny také komické prvky, nebo je Jeřábek s patřičnou jadrností vykreslil ve svých humoreskách. Vypravěč se v nich vysmívá lidské pošetilosti, zpátečnictví a maloměstským zlovykům, např. *U kontrolorů, Honzíček-dobrodinec, Pan Peřina po přečtení lístku jen zamhouřil oči*

³¹⁷ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Štěstí domova*, Praha 1910, s. 90 – 91.

a zařval, až se všechno třáslo: „Pročpaks mně neřekla, že ten kluk hromská není odpoledne ve škole! Jsem táta – nejsem táto, co? Já vám přeženu to věčné mazlení. Chci-li otcovsky trestat, nedají mně prý. Že mám těžkou ruku a ve zlosti se necejtím. A nebudu se cejtit, nebudu! Ale kluka zřídím, že mu věčně zajde chuť stávkovat! – Kriste Ježíši, teď už i kluci stávkují! Stáv – ku – jí!“ A pan Peřina bil se zuřivě pěstí do hlavy, až ho to opravdu zbolelo.“³¹⁸ Zároveň tím Jeřábkův vypravěč v některých případech dociluje komického efektu. „*V starém domě byla pro všechny obyvatele jen jedna místnost, poznačená červenou hlinkou na bílých dveřích významným slůvkem „Aha!“ Krčila se na dolní, k bytu Hlasivcou přilehlé pavlači. Dveře místnosti daly se na očko zaháknouti a sice tak, že asi na dva prsty odstávaly, což bylo znamením, že „Aha!“ jest obsazeno. Ono však nemusilo býti ani obsazeno, o to se již postarali Vláda a Eman. Mánek malou svoji rukou nadzdvihl háček, přistrčil dveře s očkem a zaháknul. Tak naličili „Aha!“ na neděli, když býval v domě největší shon. Po činu uklidili se s pavlače do protějšího vikýře a odtud s velikou rozkoší přehlíželi nastalou situaci.*“³¹⁹

Ve druhém sledu se tato skutečnost projevuje působením dětských nápadů na sousedské vztahy. Maloměstské drobné figurky vypravěč také vykresluje s láskou a živým zaujetím. V této etapě své tvorby Jeřábek rovněž staví do středu děje výraznou postavu, mužskou nebo ženskou (nebo celou rodinu), na niž pak spočívá celý příběh. Avšak tato ústřední postava nikdy není vytržena z kontextu svého prostředí a klade vždy důraz na své blízké.³²⁰ To se projevuje například v díle *Bodří maloměšťáci*, kde vypravěč podává jednak emotivní náhled na sousedy z domu a jeho okolí, jednak humoristickou náladu. Jedním z příkladů je švec Šrutka. „*Po chvíli přicházel kolibavým, volným krokem starý nájemník, švec Šrutka, „pravá ruka“ pana domácího, podpora a útěcha všech studentů v domě i v blízkém okolí. (...) Teď vzbouřila se v pánovi poznovu krev. Přimhouřil oči, jak ve zvyku mívál, když chtěl něco hodně důrazného a ostrého říci, a vyrazil z plných plic: „Podepisoval jste censury“³²¹ asi za tři familie, rozumíte! Tohle je podvod!“ Mistr sklopil zkroušeně oči, ale věčný úsměv dále mu na tváři hrál.*“³²² Z toho vyplývá, že se sám autor staví do jedné řady spolu s postavami, že nemá náležitý odstup od jejich světa. Tím mu jeho pojetí

³¹⁸ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí 1901, s. 45.

³¹⁹ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Štěstí domova*, Praha 1910, s. 98.

³²⁰ Z moravského období: *Dílo saně*, z litomyšlského: *Štěstí domova*.

³²¹ Školní oznámení studentova špatného prospěchu.

³²² JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí 1901, s. 12 – 13.

maloměstského života nedovoluje, aby pronikavým a rozsuzujícím zrakem změřil i na duši svých postav. Proto toto období jeho tvorby dělá dojem dobré lidové četby. Nemůžeme zde ani vynechat poznámku o tom, že na litomyšlské Jeřábkovy povídky padá „stín“ Jiráskových *Maloměstských historií* – především *Filosofské historie*.³²³ Jeřábek se s Jiráskem přátelil, jak už bylo zmíněno, inspiroval se některými jeho díly a některá svá mu věnoval, např. právě *Bodré maloměšťáky*. „Proto se Jeřábkovi zdařilo vystihnout zvláště dobře teplé intimní ovzduší, půvab takových zátok ticha, do nichž bouře vzdáleného světa bijí jen jakoby utlumenými vlnami.“³²⁴

Okolo roku 1910 se Jeřábek vrací do Litomyšle zejména dílem *Šťěstí domova*, jež je ze všech jeho prací nejucelenější a nejbarvitější. V něm ale už zdůrazňuje kromě autobiografičnosti také realismus. Ten se ještě více projevil v prózách *Honzíček-dobrodinec* a upraveném druhém vydání *Bodrých maloměšťáků* (*Naši maloměšťáci*). Zde vypravěč vykresluje zejména důsledky nápadů dětských hrdinů a jejich provedení na sousedské vztahy, dále kritiku záliby pomlouvání u vdov a starých panen a případy, kdy se tento zájem nemusí vyplatit, nebo vymýšlení nepříjemností svému sousedovi. Ve všech případech je nutné zdůraznit, že bizarní figurky k toposu maloměsta (Litomyšle) patří. Záleží jen na předobrazu určité osoby z konkrétní doby a vypravěčského umění, s nímž autor pracuje, aby dosáhl autenticity figurky. Zápornou postavou v tomto případě je mj. Rolerka. „Tenkrát (roku 1848) byl ve městě purkmistrem jakýsi Roler, takový budižkničemu, jak jen možná. Ale měl ženu a ta byla za deset advokátů. Řídila město, věděla o každém hnutí a běda, kdyby se jí byl někdo zprotivil. Zvláště na děvčata měla s vrchu. Rozháněla jim schůzky se studenty na valech, slídila jako kuna, i na zdi lezla a do zahrádek nahlížela, do domů večery se vetřela, nestojí-li někde v síni párek. A hned žalovala u rodičů i pátera rektora veřejně ostouzela. Sama cti neměla, jinému ji nedala. Měla takovou sraženou, nepodařenou dcerku, tak se snad mstila na každém, kdo byl jen trochu k světu podoben. Bála se jí ve městě kde kdo. O Božím Těle chodívala s červeným slunečníkem hned za baldachýnem. I do gymnasia zval ji páter rektor k maturitám, jen aby s ní měl dobrou vůli. Tu sedávala při zkouškách jako nějaký komisar a chybil-li některý student, roznášela to zlomyslně po městě, třeba že rozuměla vědět jako koza petrželi. Jediný člověk v městě, který se jí nebál, byl kupec Fišer. Bůh milý ví, co

³²³ Viz například *Ó mladosti radostná!*

³²⁴ MARTÍNEK, Vojtěch, Dílo V. K. Jeřábka, in: JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno 1926, s. 19.

se mezi těmi lidmi někdy odehrálo, ale tolik jest jisto, že stačilo pouhé objevení Fišerovo, aby Rolerka zkrotla.“³²⁵

6. 3. 2 VLASTENECKÝ RÁZ

Jiným rysem próz, jež se vyskytuje u všech zmiňovaných autorů, je vlastenectví postav. Ve Šmilovského dílech se projevuje jednak v promluvách postav, jednak v preferování českých zvyků. Nejlépe tomuto charakteru odpovídá figurka Kleofáše, neboť ten pobízí slečinku Kadlouška v učení se české řeči nejen ve škole, ale také chce, aby sama, až bude matkou, v českém duchu vychovala své děti. Zároveň je rád, že jí příliš nejde němčina. Sam preferuje její sňatek se svým chráněncem, protože má dobré srdce a byl jím vlastenecky vychován, nejen krupařovými českými knihami.

Motiv českých knih prostupuje též všemi třemi Jiráskovými *Maloměstskými historiemi* a částečně *Johankou*. Hlavní postava – mladý muž – preferuje jejich četbu a vždy se zeptá své případné budoucí nevěsty, zda je čte také. Pokud ona vysloví zápornou odpověď, nápadník o ni ztrácí zájem. Jeřábek tento model v podstatě přejímá, ale upravuje si jej na skutečnost, že v české rodině se čtou české knihy. Zároveň horlivě agituje v roce 1848 a bojuje na barikádách. Typově podobnou je postava frajle Loty, která si odmítla vzít nápadníka chladně vlastenecky založeného a jinak názorově smýšlejícího o Karlu Havlíčkovi. Z hlediska válečných zkušeností je nutné zmínit fakt, že Jiráskův a Jeřábkův vypravěč také oceňují obětavost postav-vojáků na frontách let 1859 a 1866.

Další důraz tito autoři kladou na slavnou českou minulost a pořádání majáles v Litomyšli. Ačkoliv Šmilovský tento ples zmíní a nazve jej filozofickým, zajímají jej spíše ženské záležitosti té doby. Oproti tomu Jirásek tento motiv rozvine buď v celém příběhu (*Filozofská historie*), nebo se zaměří na vyložení tradice Karlova a tohoto plesu v minulosti.

Jeřábek toto přejal od slavnějšího kolegy, ale pojal své vlastenectví ještě specifičtěji. Nejvýrazněji se to projevuje ve třech faktech. Objevuje se cesta několika přátel po Čechách. Navštívení Sněžky jako nejvyššího vrcholu českých zemí, na němž hlavní dětští hrdinové vzpomínají na *Máj* a uvědomují si zde velikost a kulturní bohatství Čechů oproti sousedním Prusům. Symbolem nenávisti Čechů a Němců se stane představení v režii poněmčelého Čecha Gottlieba Spieschneho v zámeckém divadle. Šrutka společně s dětmi ze sousedství se

³²⁵ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Štěstí domova*, Praha 1910, s. 116.

pomocí zapáchající látky, již vhodí do hlediště, snaží vypudit německé návštěvníky z tohoto prostoru. Akci úspěšně provedou a nezjistí se, kdo za tím stál. V této souvislosti také ochladnou vztahy Záleských se slečnou Žany. *„Slečna Žany, sestra pana domácího, byly osoba, všude nerada viděná. Bývala kdysi společnící u jisté kněžny, a to ji velice povzneslo nad ‚sprosté maloměstské okolí‘. Nemohla nikterak vyvětrat z časů zašlé slávy, a nemajíc posluchačův, aspoň opovržlivě nade vším se ušklebovala. Vše české nenáviděla. Byliť slavní ti lidé, s nimiž v mládí se setkala, Němci, slýchala tenkrát mezi lidmi jen potupná slova o Čechách, a protože úsudek lidí těch jedině u ní vážil, přejala od nich i nenávist k vlastní krvi.“*³²⁶ Po jedné její návštěvě u příbuzných je nucena se odstěhovat z náměstí na předměstí.

Naopak nejhorší zprávou pro celou Litomyšl je ta o vyhoření Národního divadla. Okamžitě se vytvoří fond nové sbírky na jeho obnovu a postavy projeví velkou „národní“ solidaritu. Třetím bodem je zobrazení veškerých těchto mimořádných událostí z pohledu dětských hrdinů. Ačkoliv Jeřábek neopomene sdělit názor na tyto skutečnosti z úst dospělých, jejich řeč působí jako prostá emocionálně nevyhraněná promluva. Naproti tomu je zobrazení dětského prožitku docíleno jednak názory jejich blízkých a s tím formující se vlastní národní identity, jednak pocitu začlenění do nějaké sociální skupiny (spolužáků, rodiny, sousedů). *„Kdo je sprostý národ, kdo?“, křičel v horečnatém rozechvění s vlajícím vlasem a očima strašně vystoupělýma. „My jsme sprostí, kteří vás zde trpíme, kteří dovolujeme v českém městě na vlastní potupu provozovat kus, kde se národnost uráží!? My jsme sprostí, že snášíme pod naší střechou přítomnost osoby, který po všem českém jen plije, které vlastní rodina jest jen k úsměškům a trýznění!?“*³²⁷ Ne náhodou je proto pro Emanu ples spíše povyražením než řešením otázky ne/existence plesu jako takového.

6. 3. 3 LOKALIZACE PŘÍBĚHŮ

Všichni tři autoři, o kterých jsme se výše zmiňovali, byli učitelé a spisovatelé žijící nějakou dobu v Litomyšli, která jim dávala podněty k tvorbě. Nejméně se tento vliv projevil u Šmilovského, který se ve svých litomyšlských prózách snažil charakterizovat postavy spíše z morálního hlediska, nebo se inspiroval dobovými zvyklostmi a společenskými rolemi mužů a žen. Co se týče dějiště příběhu, to je omezeno na dům, v němž tyto postavy bydlí.

³²⁶ JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí 1901, s. 28.

³²⁷ Tamtéž, s. 168.

V případě, že se chtějí na chvíli vymanit ze svého stereotypu, vypravěč nastíní místo, do něhož jdou.

Tímto stylem vyprávění jsou inspirovány i některé prózy Aloise Jiráska, například *Krajanka*, či *Černá hodinka* a Viktora Kamila Jeřábka, *Bodří maloměšťáci* a *Štěstí domova*. V Jiráskově případě jsou též upozaděna dějiště příběhu, ačkoliv z některých rysů poznáme, že se odehrávají v Litomyšli. Jedná se například o budovu místní pošty, dům U Rytířů, zámek a menší náměstí. Tyto objekty také obývají hlavní postavy Jiráskových příběhů. Dále zde autor oproti Šmilovskému mnohem více pracoval s detailem a historií. To je dáno mj. tím, že byl jednak učitelem dějepisu, jednak pracoval ve školním archivu a že často poslouchal vyprávění pamětníků o dějinných litomyšlských událostech. Nejvíce se tyto skutečnosti projevují ve *Filozofské historii* a v *Johance*. S tím souvisí i lokalizace příběhů do Karlova a Nedošínského háje.

Co se týče Jeřábkových próz, jejich děj se odehrává zejména na náměstí, jež je vykresleno pomocí každodenního a obchodnického ruchu v podsíních. Největší zastoupení v jeho dílech má však jeden z domů tohoto náměstí, v němž bydlí hlavní hrdinové příběhů. Okrajové zastoupení má prostor vzdálený, jiné litomyšlské ulice a oboje valy, Karlov a zámecký areál. Dále je zde zastoupen i Nedošínský háj a okolní vesnice. Předchozí autoři se o těchto vesnicích buď vůbec nezmiňují, nebo jsou jen náznakem uvedeny. Vypravěč Jeřábkových příběhů jednak tento prostor charakterizuje, jednak se v nich hlavní postavy dozví od postav vedlejších zajímavé příběhy. Nedošínský háj je částečně vykreslen jako místo pro konání slavnosti majáles, milostných schůzek, ale také jako relaxační místo litomyšlských figurek.

7. ZÁVĚR

Cílem této práce, tedy i jejím přínosem, bylo připomenout osobnost a dílo Viktora Kamila Jeřábka (1859 – 1946). Tento učitel a spisovatel se narodil, pobýval a zemřel v Litomyšli. Pro místní občany je již také zapomenutou postavou bohatých městských kulturních dějin, ačkoliv se letos k příležitosti výročí jeho úmrtí rekonstruoval náhrobek na jeho hrobě. Právě kvůli těmto skutečnostem a oživení paměti na tohoto dříve velmi váženého člověka, jsem na tomto místě chtěla představit Jeřábkovy prózy inspirované Litomyšlí.

První část práce je věnována jeho rodině, mládí, přátelům a učitelskému působení na školách v Osíku a v moravských vesnicích. Dále jsou zde nastíněny nejdůležitější životní data a přehledy děl Aloise Vojtěcha Šmilovského a Aloise Jirásky. Tito spisovatelé a učitelé znali Jeřábkovu rodinu a mezi prvními se zajímali o své učitelské působiště i z literárního hlediska. Od nich se Viktor Kamil Jeřábek inspiroval ve svých dílech. Dalším námětem pro tvorbu mu byla každodennost života v malém východočeském městě.

Druhá část práce v tomto ohledu sleduje proměnlivost zobrazení postav a prostoru ve vybraných (litomyšlských) prózách těchto tří autorů a jejich vzájemnou komparaci. V důsledku toho se ukazuje, že Jeřábek přinesl nový pohled na tuto problematiku. Co se týče postav, jejich předobrazy byly především jeho sousedé z domu na náměstí či osoby se zajímavým osudem. Nedožíval se o nich tedy z vyprávění či vzpomínání. Dále do svých děl vnesl prvek vlastenectví 60. let 19. století a jeho prožívání v maloměstském světě.

Jiným důležitým aspektem v prózách těchto autorů je prostor Litomyšle. Z pouhého náznaku, nebo zobrazení pouze některých významnějších objektů se tento prvek v Jeřábkových prózách rozvíjí. Vypravěč v nich charakterizuje lokalitu z hlediska každodennosti postav a míst určených k odpočinku a obchodnickému ruchu. Tento maloměstský kolorit je dotvořen jednak komickými prvky v kratších prózách, či přímo v humoreskách, jednak zájmy postav-žen, či užitím prvků litomyšlského nářečí.

Viktor Kamil Jeřábek tedy svérázně navazuje na tradici příběhů inspirovaných Litomyšlí, kterou započali Alois Vojtěch Šmilovský a Alois Jirásek. Nejen těmito skutečnostmi si litomyšlský rodák zaslouží, aby byl dále připomínán nejen v regionálním kontextu. Proto by v dalším bádání bylo zajímavé porovnat způsob zobrazení každodennosti a prostoru maloměstského světa se životem na moravské vesnici.

8. BIBLIOGRAFIE

8. 1 PRAMENY

Nevydané prameny

Archiv Masarykovy univerzity v Brně, JEŘÁBEK, Dušan, Fond B 107, karton 34, nestránkováno.

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond 43, karton 1, Viktor Kamil Jeřábek, nestránkováno.

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, ŽDÁRSKÝ, Josef, Fond 200, karton 1 – 3, Josef Žďárský, nestránkováno.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond: Jeřábek Viktor Kamil, karton 1, nestránkováno.

Vydané prameny

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Bodří maloměšťáci*, Velké Meziříčí, nakladatelství Šaška a Frgala, 1901.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno, Moravské kolo spisovatelů, 1926.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Honzíček-dobrodíneček*, Praha, Jos. R. Vilímek, 1924.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Božena Němcová a nakladatel Augusta, in: *Literární zpravodaj Moravského kola spisovatelů v Brně*, Brno, Moravské kolo spisovatelů, 1932, č. 2, nestránkováno.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Mezi Litomyšlí a Brnem*, Litomyšl, Augusta, 1941.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Ó, mladosti radostná*, Praha, Ústřední nakladatelství a knihkupectví, 1925.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, in: *Pískle v trní*, Brno, Moravské kol spisovatelů, 1926, svazek II., s. 7 – 9.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Štěstí domova*, Praha, Jos. R. Vilímek, 1910.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Štěstí domova*, Praha, Jos. R. Vilímek, 1928.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Městské muzeum v Litomyšli, in: *Věstník městského muzea v Litomyšli*, Litomyšl, Městské muzeum, 1931, roč. 1.

JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Život. Paměti Viktora Kamila Jeřábka*, Vyškov na Moravě, Fr. Obzina, 1924.

JIRÁSEK, Alois, *Maloměstské historie*, Praha, Státní nakladatelství umění, literatury a hudby, 1955.

JIRÁSEK, Alois, *Z mých pamětí II*, Praha, Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu v Praze, 1940, dotisk 6. vydání.

JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob I*, Praha, Jan Otto, 1899.

JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob II*, Praha, Jan Otto, 1899.

JIRÁSEK, Alois, *Z různých dob III*, Praha, Jan Otto, 1899.

ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, Krupař Kleofáš, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Spisy výpravné svazek III*, Praha, Nakladatelství F. Šimáček, 1904, 4. vydání.

ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, Kovárenský pan Antonín, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Spisy výpravné svazek VI*, Praha, Nakladatelství F. Šimáček, 1891.

ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Za ranních červánků a jiné prózy*, Praha, Odeon, 1971, 1. vydání.

8. 2 LITERATURA

Dobová literatura

MARTÍNEK, Vojtěch, Dílo V. K. Jeřábka, in: JEŘÁBEK, Viktor Kamil, *Člověk a dílo*, Brno, Moravské kolo spisovatelů, 1926.

MARTÍNEK, Vojtěch, Viktor Kamil Jeřábek, *Rozpravy Aventina*, 1928, roč. 4, číslo 21.

Ostatní literatura

AUDYOVÁ, Andrea, *Vybraná díla Viktora Kamila Jeřábka*. Diplomová práce. Brno, Masarykova univerzita, Fakulta filozofická, 2012. Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Kudrnáč, CSc.

BÁČA, Milan, *Literární toulky po Svitavsku*, Ústí nad Orlicí, Oftis, 2014, 1. vydání. ISBN: 978-80-7405-348-1.

GILK, Erik, Tematizace maloměsta v české próze. *Krok*, 2006, ročník 3, číslo 2, s. 28 – 32.

Heslo *Moravské kolo spisovatelů*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha, Academia, 2000, ISBN: 80-200-0708-3, s. 321 – 324.

Heslo *Niva*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha, Academia, 2000, ISBN: 80-200-0708-3, s. 541 – 543.

Heslo *Osvěta*, in: Lexikon české literatury, sv. 3/I, M – O, Praha, Academia, 2000, ISBN: 80-200-0708-3, s. 704 – 710.

Heslo *Viktor Kamil Jeřábek*, in: Lexikon české literatury, sv. 2/I, H – J, Praha, Academia, 1993, ISBN: 80-200-0468-8, s. 512 – 514.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha, Melantrich, 1987, 1. vydání.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Stoletou alejí*, Praha, Československý spisovatel, 1985, 1. vydání.

LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 2. vydání. ISBN: 978-80-7106-963-8.

KOL., *Litomyšl, průvodce městem*, Litomyšl, Paseka, 2002, 1. vydání. ISBN: 80-7185-375-5.

MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl, Paseka, 2004, 1. vydání. ISBN: 80-7185-669-X.

NEJEDLÝ, Zdeněk, *Litomyšl. Tisíc let českého města. Kniha druhá*, Praha, Státní nakladatelství politické literatury, 1954.

PRAŽÁK, Albert, *Alois Vojtěch Šmilovský*, Praha, Šolc a Šimáček, 1924.

ŘEPKOVÁ, Marie, O díle A. V. Šmilovského, in: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch, *Za ranních červánků a jiné prózy*, Praha 1971.

TOMÁŠKOVÁ, Lenka, *Dva spisovatelé a jedno město*. Diplomová práce. Praha, Univerzita Karlova, Fakulta pedagogická, 2008. Vedoucí práce: PhDr. Anna Stejskalová.

VIKTORA, Viktor, Povídka Aloise Vojtěcha Šmilovského, in: VIKTORA, Viktor – HÁLKOVÁ, Milena – ŠRAJBOVÁ, Magda, *Perla v hrubé kazajce*, Klatovy, Městská knihovna v Klatovech, 2004, 1. vydání. ISBN: 80-239-5468-7, s. 33 – 36.

Internetové zdroje

DUŠAN JEŘÁBEK [online],

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=399>>, [cit. 6. srpna 2015].

9. PŘÍLOHY

9. 1 SEZNAM PŘÍLOH

1. Dobové pohledy na domy Aloise Jiráska, U Rytířů a Viktora Kamila Jeřábka v Litomyšli, 1922.

Archiv Masarykovy univerzity v Brně, JEŘÁBEK, Dušan, Fond B 107, karton 34, nestránkováno.

2. Viktor Kamil Jeřábek s chotí a rodinou, nedatováno.

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond 43, karton 1, Viktor Kamil Jeřábek.

3. Viktor Kamil Jeřábek, nedatováno.

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond 43, karton 1, Viktor Kamil Jeřábek.

4. Viktor Kamil Jeřábek s vnukem Dušanem Jeřábkem, 1925.

Archiv Masarykovy univerzity v Brně, JEŘÁBEK, Dušan, Fond B 107, karton 34, nestránkováno.

5. Parte Viktora Kamila Jeřábka, 1946.

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond 43, karton 1, Viktor Kamil Jeřábek.

6. Dědečkův pohřeb, 20. dubna 1946.

Archiv Masarykovy univerzity v Brně, JEŘÁBEK, Dušan, Fond B 107, karton 34, nestránkováno.

7. Plakát *Večeru Viktora Kamila Jeřábka* konaný k příležitosti 100. výročí spisovatelova narození, 1959.

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, JEŘÁBEK, Viktor Kamil, Fond 43, karton 1, Viktor Kamil Jeřábek.

8. Josef Žďárský, nedatováno.

Archiv Regionálního muzea v Litomyšli, ŽĎÁRSKÝ, Josef, Fond 200, karton 1 – 3, Josef Žďárský.

9. Alois Vojtěch Šmilovský, nedatováno.

BÁČA, Milan, *Literární toulky po Svitavsku*, Ústí nad Orlicí, Oftis, 2014, 1. vydání. ISBN: 978-80-7405-348-1.

10. Alois Jirásek v prvních letech působení v Litomyšli.

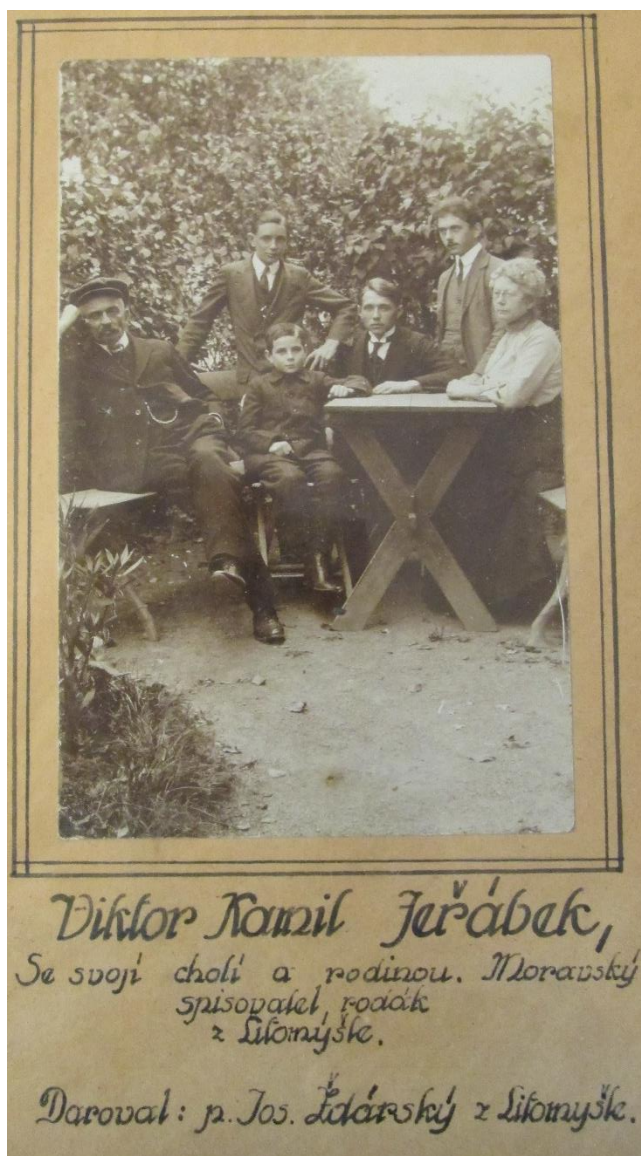
JANÁČKOVÁ, Jaroslava, *Alois Jirásek*, Praha, Melantrich, 1987, 1. vydání.

9. 1. 1 Příloha

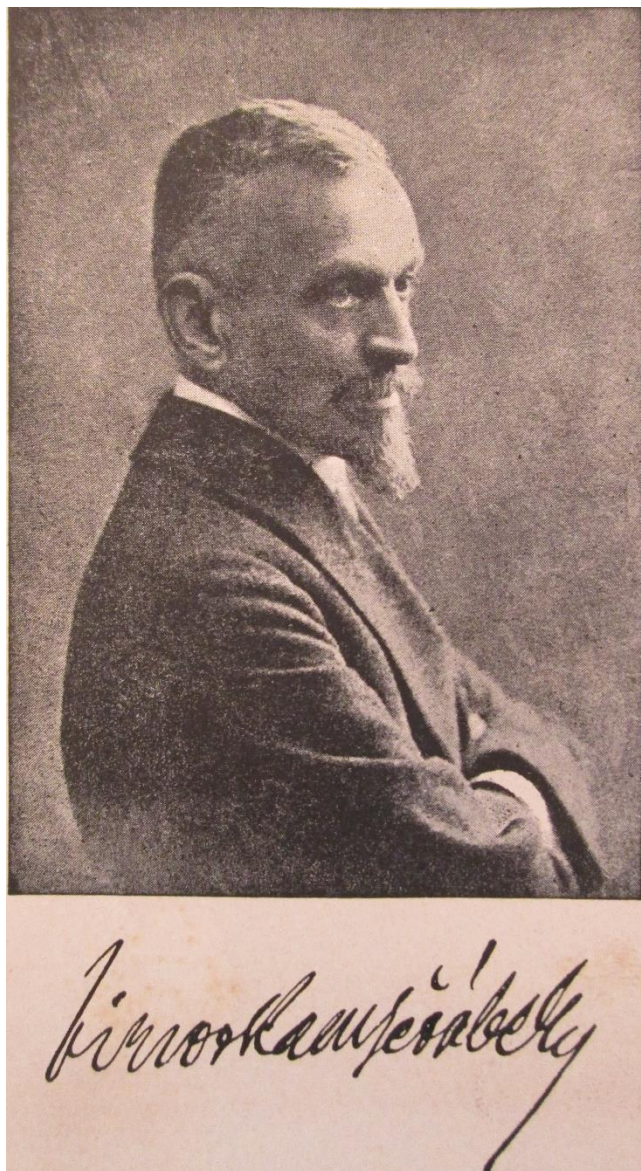
**Dobové pohledy na domy Aloise Jiráska, U Rytířů a Viktora Kamila Jeřábka
v Litomyšli, 1922.**

9. 1. 2 Příloha

Viktor Kamil Jeřábek s chotí a rodinou, nedatováno.

9. 1. 3 Příloha

Viktor Kamil Jeřábek, nedatováno.

9. 1. 4 Příloha

Viktor Kamil Jeřábek s vnukem Dušanem Jeřábkem, 1925.

9. 1. 5 Příloha

Podáváme smutnou zvěst, že zemřel náš drahý manžel,
otec a dědeček, pan

Viktor Kamil Jeřábek,

spisovatel,
ředitel školy v. v., čestný občan Litomyšle, čestný občan Přític u Brna,
činný člen Syndikátu českých spisovatelů, činný člen Svalobora, činný člen
Máje, dlouholetý a čestný předseda Mor. Kola spisovatelů, člen Sdružení
moravských spisovatelů, majitel záslužného vyznamenání důstoj. francouzské
akademie věd a umění ald.

Zemřel klidně ve svém milovaném rodišti, jak si vždy
přál, v požehnaném věku 87 roků, po svědomité činnosti
školské, kulturní i spisovatelské.

Pohřeb se bude konati
v sobotu 20. dubna 1946 o 3. hod. odpolední
z kostela na Toulouvcově náměstí do čestné, rodinné
hrobky u sv. Anny.

Zádušní mše sv. sloužena bude v úterý 23. dubna 1946
o 7. hod. ranní v proboštském chrámu Páně v Litomyšli.

V Litomyšli dne 16. dubna 1946.

JUDr. Čestmír Jeřábek, magistrátní vrchní rada, Brno, syn.	Marie Jeřábková, manželka.
Čtibor Jeřábek, vrchní účetní, Praha, syn.	Milíč Jeřábek, revident ber. správy, Praha, syn.

První konces. pohřební ústav **BOHUŇKŮV** v Litomyšli. Telefon č. 18.
Tisk fy „Augusta“ v Litomyšli.

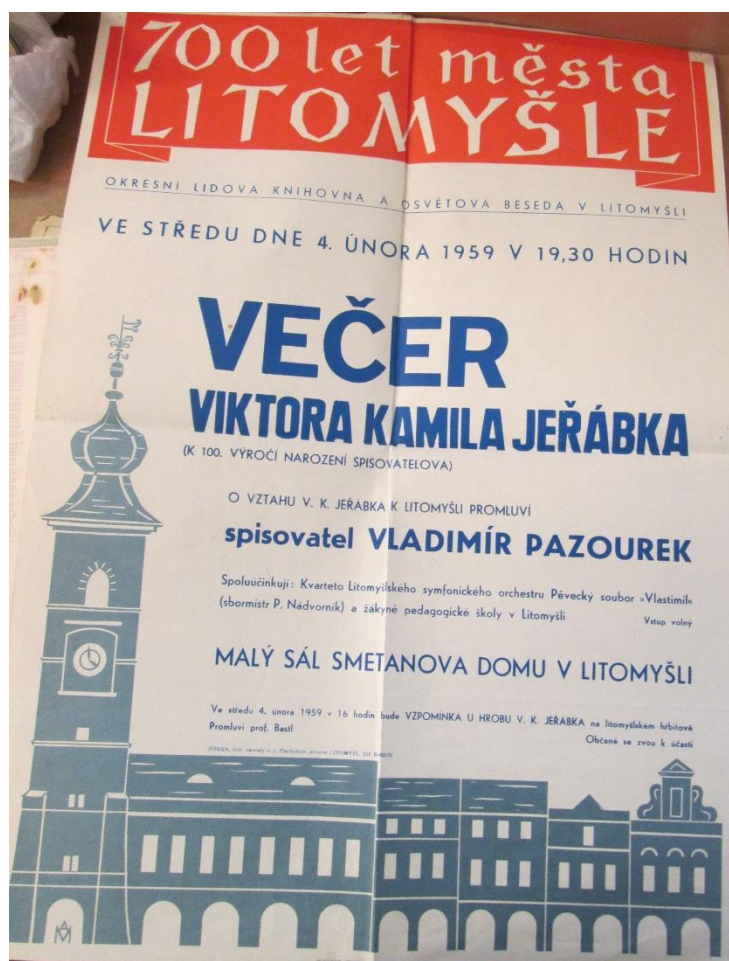
Parte Viktora Kamila Jeřábka, 1946.

9. 1. 6 Příloha

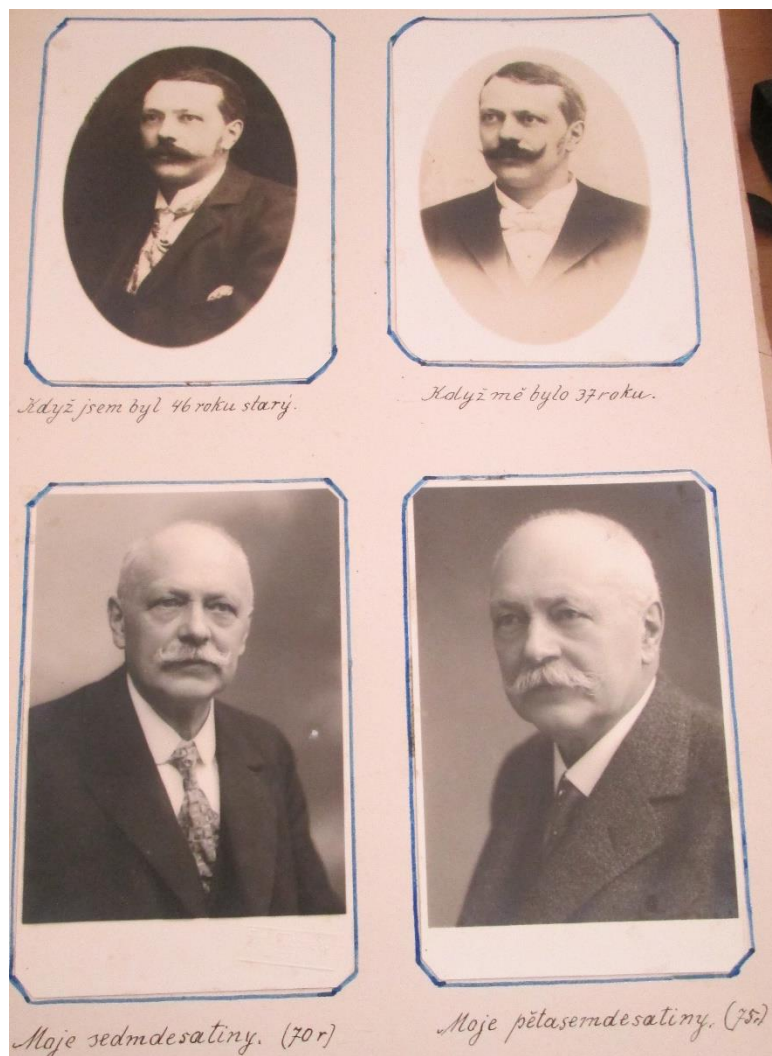
Dědečkův pohřeb, 20. dubna 1946.

9. 1. 7 Příloha

Plakát *Večeru Viktora Kamila Jeřábka* konaný k příležitosti 100. výročí spisovatelova narození, 1959.

9. 1. 8 Příloha

Josef Žďárský, nedatováno.

9. 1. 9 Příloha

Alois Vojtěch Šmilovský, nedatováno.

9. 1. 10 Příloha

Alois Jirásek v prvních letech působení v Litomyšli.